

Publicerade rapporter i utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg

**Storstadsundersökningen i Göteborg.
Medborgarundersökningen i Bergsjön, Gårdsten,
Hjällbo och Norra Biskopsgården.**
Norén Bretzer, Y.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-00-9.

Storstadssatsningen i ett områdesperspektiv.
Törnquist, A.
Storstadssatsningens organisering.
Jensen, C.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-01-7.

Samverkan för sysselsättning och egenförsörjning.
Kihlström, Å. & Simonson, B.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-02-5.

Samtal pågår. Språkutveckling och skolresultat.
Bak, M., Gunnarsson, L., Lassbo, G. & Ljungvall, B.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-03-3.

Arkitektur betyder. Om trygghet och trivsel i fyra stadsdelar.
Schulz, S., Jivén, G., Malmqvist, I., Stenberg, J. & Särnbratt, L.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-05-X.

”Man måste väl ibland tro att det som görs blir bra också”.
Goda projekt och sega strukturer.
Andersson, Å., Borelius, U., Johansson, T.,
Lökken, K., Sernhede, O. & Stenberg, J.
Göteborg. 2004. ISBN 91-85371-04-1.

**Dessutom har Centrum för kulturstudier
publicerat följande delrapporter:**

”Hur får vi hela Göteborg engagerade i detta?”
Utvärdering av Storstadssatsningen i Norra Biskopsgården.
Stenberg, J. Göteborg. 2004.

Bergsjön – del av en segregerad stad
Andersson, Å. Göteborg. 2004.

”Med facit i hand: Det har ju inte gått som vi hade tänkt.”
Om demokratiskt deltagande i Hjällbo(Forum).
Borelius, U. Göteborg. 2004.

”Gårdsten det är mitt ställe - det är hemma”.
Utvärdering av Storstadssatsningen i Gårdsten.
Lökken, K. Göteborg. 2004.

CHALMERS

Göteborgs
Stad

Arkitektur betyder

Solveig Schulz · Gunilla Jivén · Inga Malmqvist · Jenny Stenberg · Lotta Särnbratt

Rapport i utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg

Arkitektur betyder

Om trygghet
och trivsel
i fyra stadsdelar

Solveig Schulz
Gunilla Jivén
Inga Malmqvist
Jenny Stenberg
Lotta Särnbratt

Arkitektur betyder
Om trygghet och trivsel i fyra stadsdelar
Rapport i utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg

Solveig Schulz, Gunila Jivén, Inga Malmqvist,
Jenny Stenberg, Lotta Särnbratt,
Chalmers Arkitektur

© Författarna 2004

Utgivare:
Göteborgs Stad, Stadskansliet

Grafisk form:
Peter Åhrén, Göteborgs stad, Stadskansliet

Tryck:
Carlshamn Tryck & Media AB, Karlshamn 2004

ISBN: 91-85371-05-X

Rapporten kan beställas från:
Göteborgs Stad, Stadskansliet, Storstadsutveckling, 404 82 Göteborg.
E-post pia.borg@stadshuset.goteborg.se

Förord

Arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola fick i januari 2002 tillsammans med Göteborgs universitet i uppdrag av Göteborgs Stad att utvärdera Storstadssatsningen i Göteborg. Det har för oss varit en berikande erfarenhet att delta i utvärderingen av Storstadssatsningen och därmed tränga in i några av vår samtids högst brännande samhällsfrågor. Vårt uppdrag har varit att tillsammans med Centrum för kulturstudier analysera det tredje målområdet, lokalt utvecklingsarbete, där vi speciellt varit inriktade på fysisk miljö, trygghet, trivsel och attraktivitet.

Av de sju kommuner som ingår i Storstadssatsningen är Göteborg den enda som har involverat arkitekter och bebyggelseantikvarier som utvärderare. Vi har fördelat arbetet så att var och en av oss fem som medverkat i utvärderingen har fördjupat sig i ett bostadsområde eller en stadsdel var: Gunila Jivén i Hjällbo, Inga Malmqvist i Gårdsten, Jenny Stenberg i norra Biskopsgården, Lotta Särnbratt och Solveig Schulz i Bergsjön. Solveig har dessutom varit projektansvarig.

Göteborg, den 30 juni, 2004

Innehåll

DEL I. INLEDNING	7
Bakgrund och utvärderingsuppdrag	8
Utvärdering av Storstadssatsningen	11
Metod och material	13
Interaktiv processinriktad utvärdering	14
Till nytta för utvärderingen	16
Återkoppling i nätverk	17
DEL II. FYRA STADSDELAR	19
BERGSJÖN	21
Storstadssatsningen i Bergsjön	22
Statlig och kommunal finansiering	22
Åtgärdsplan och lokala mål	23
Organiseringen av storstadsarbetet	24
Den kulturhistoriska aspekten	24
Beskrivning och karakterisering	25
En modern stadsdel	25
Bebyggelsens utformning	27
Stråk, barriärer och mötesplatser	29
Befolkningen i Bergsjön - statistik	31
Bostäder	32
Lokalt utvecklingsarbete - projekt om trygghet och trivsel	34
Utvärderingsmetod och frågeställningar	34
Storstadssatsningens projekt i Bergsjön	36
Agenda 21-kontoret	36
Rent vackert och tryggt i Bergsjön	40
Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget	44
Torg- och fastighetsutveckling runt Gäldsås torg	48
Fastighetsutveckling inom Framtiden-koncernen	52
Förändrade spårvagnshållplatser	55
Vägar till målen - slutsatser, sammanfattning	60
Stora förbättringar i den fysiska miljön	60
Samverkan, dialog, långsiktighet och kontinuitet	64

GÅRDSTEN	67
Storstadssatsningen i Gårdsten	68
Lokala mål och åtgärdsprogram	69
Organisation	69
Beskrivning och karakterisering	70
Kommunikationer	72
Hus och lägenheter	72
Gårdstensbostäder AB	72
Befolkningen i Gårdsten	75
Tillgångar och problem	76
Lokal utveckling – aspekterna trygghet och trivsel	77
Arbetsmetoder	77
Valda aktiviteter – projekt	77
Frågeställningar - resultat	79
Andra aktualiteter	87
Slutsatser	87
Slutsatser utifrån aspekten trygghet	89
Plats för aktiviteter - verksamheter och möten	91
Trivsel	94
Stolthet för sitt bostadsområde	94
Områdesperspektivet	98
Ny frågeställning	99
Sammanfattande iakttagelser	99
HJÄLLBO	103
Storstadssatsningen i Hjällbo	104
Tidigare satsningar	105
Människor i ord och statistik	106
Karakterisering av den fysiska miljön	108
Planering och utveckling av den fysiska miljön	113
Service, handel och kommunikationer	116
Platser för möte och liv	117
Den kulturhistoriska dimensionen	121
Organisering och medfinansiering	123
Valda projekt för utvärdering	125
Projekt för trygghet och säkerhet	126
Projekt för ungdomar	130
Ett knippe kvinnoprojekt	133
Idrottsprojekt	135
Projekt drivna av lokala föreningar	135
Betydelse ur ett folkhälsoperspektiv	137
Sammanfattning	144

Planmönster och problem	145
Segregation och trångboddhet	146
Bostadsföretagens ökade ansvar	150
Trivsel och attraktivitet	150
Fysisk miljö och storstadsprojekt	153

NORRA BISKOPSGÅRDEN 159

Storstadssatsningen i Norra Biskopsgården	160
Den fysiska miljön	161
Partnerskapet Bo Bra	167
Storstadssatsningen genomförs	168
Hur formulerades målen?	169
Hur är det i området?	171
Vad gör man för att öka tryggheten?	176
Den fysiska miljön – hinder eller möjlighet?	187
Sammanfattning	192

DEL III. DISKUSSION 195

Bostadsområdenas förändring	196
Trygghet i stadsdelarna	204
Områdesstruktur och trafikseparering	205
Trygghetsskapande åtgärder	206
Förtätning och kommunikationer	208
Bebyggelsemiljöns betydelse för trivsel	210
Identitet och attraktivitet	211
Process och implementering	213

REFERENSER 216

FOTONOTER 228

Del I.

Inledning

Bakgrund och utvärderingsuppdrag

Regeringen introducerade 1998 genom propositionen *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet* en ny nationell storstadspolitik, en proposition som kan betraktas som ett ackumulerat resultat av två decenniers fokusering på storstadsområden som lider av problem relaterade till segregation. Storstadspolitikens mål är enligt propositionen (Sveriges Regering 1998: 1):

- ”att ge storstadsregionerna goda förutsättningar för en långsiktigt hållbar tillväxt för att därmed kunna bidra till att nya jobb skapas såväl inom regionerna som i övriga delar av landet
- att bryta den sociala och etniska segregationen i storstadsregionerna och att verka för jämlika levnadsvillkor för storstädernas alla invånare i storstäderna oavsett ursprung och kön”

I propositionen poängterades också att storstadpolitiken är en viktig del av regeringens strävande efter att infria visionen om hållbar utveckling. Politiken skulle alltså ”utformas med utgångspunkt från att ekonomisk utveckling, social utveckling och skydd av miljön är inbördes beroende och ömsesidigt förstärkande delar av en hållbar utveckling” (Sveriges Regering 1998: 9). Samtidigt med propositionen utsågs en ny kommitté med ansvar för att utveckla och samordna den nationella storstadpolitiken, och Storstadskommitténs första strategi var att initiera Lokala Utvecklingsavtal som ett instrument för att genomföra den nya politiken. Staten satsade i och med detta sammanlagt två miljarder kronor för att främja utvecklingen i de mest utsatta bostadsområdena. Det Lokala Utvecklingsavtalet fokuserade framför allt på det andra övergripande målet – att bryta segregationen – och ansåg att följande långsiktiga mål var av särskilt stor betydelse för att bryta segregationen och skapa jämlika levnadsvillkor i storstäderna (Sveriges Regering 1998: 31):

- ”sysselsättningsgraden i de socialt utsatta bostadsområdena bör höjas för både män och kvinnor
- socialbidragsberoendet bör minskas
- det svenska språkets ställning bör stärkas, såväl bland barn och ungdomar som i den vuxna befolkningen
- alla elever bör ges förutsättningar att nå målen i grundskolan det är särskilt viktigt att ingen elev lämnar grundskolan utan tillräckliga kunskaper i svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik
- utbildningsnivån i den vuxna befolkningen bör höjas – de

- som saknar utbildning motsvarande svensk gymnasiekompetens bör erbjudas detta
- alla stadsdelar i storstäderna bör uppfattas som attraktiva och trygga av dess invånare, och utgöra goda och hälsosamma livsmiljöer
 - folkhälsoläget, både i form av ohälsotal och självupplevd hälsa, bör förbättras
 - det demokratiska deltagandet och delaktigheten bör öka i de utsatta bostadsområdena”

Storstadskommittén beskrev fyra metoder eller strategier som viktiga vid implementeringen av Lokala Utvecklingsavtal. För det första ersattes den traditionella projektbidragsmodellen med en läroprocessmodell vilket innebar att *målformulering* och *utvärdering* var i fokus. Utvärderingen skulle analysera om målen uppfyllts på nationell och lokal nivå (Regeringskansliet 2002: 3-5). För det andra var *långsiktighet* en viktig strategi. Med det menade Storstadskommittén dels att avtalsperioden var ovanligt lång (den var mellan tre och sex år), dels att olika aktörer måste samverka för att goda resultat ska kunna bestå efter avtalsperiodens slut. Storstadskommittén såg satsningen som ett sätt att initiera en process som sedan skulle pågå under många år med kommunala medel – satsningen var alltså avsedd att leda till metodutveckling av ordinarie verksamhet. Som ett led i denna strategi var satsningen och utvärderingen processinriktad och avtalen reviderades årligen i samarbete med kommunen (Regeringskansliet 2002: 7-10). För det tredje var *samverkan* mellan olika aktörer central för att motverka segregation: »Arbetet mot segregation måste göras på både lokal och nationell nivå. Det är också viktigt att dessa två nivåer samverkar» (Regeringskansliet 2002: 12). För det fjärde framhölls *underifrånperspektivet* som den kanske viktigaste metoden. Med underifrånperspektiv menade man inte att initiativen måste komma från de boende, men att man skulle stämna av insatsen mot de boendes behov, förutsättningar och viljeyttringar (Regeringskansliet 2002: 17).

Regeringen slöt Lokala Utvecklingsavtal med tjugofyra områden eller stadsdelar i sju kommuner i Sverige. Dessa områden hade alla stora problem med arbetslöshet, segregation och höga kostnader för socialbidrag. Avtalsperioderna varierade, men sträckte sig totalt från 1999 till och med 2005. Utvärderingen av Lokala Utvecklingsavtal genomfördes på olika nivåer. Den nationella utvärderingen utfördes av Integrationsverket. På kommunal nivå har kommunen gett olika universitet och högskolor uppdrag att ansvara för utvärderingen. På lokal nivå finns det också ett ansvar att genomföra självutvärderingar.

Det Lokala Utvecklingsavtalet i Göteborg sträckte sig från 2001 till och med 2004 och berörde fyra områden eller stadsdelar. Själva

avtalet inbegrep visserligen även år 2000 men eftersom det skrevs under först i februari 2001 kan man säga att det initierades först under våren 2001. De fyra områden som valdes ut av kommunen tilldelades under avtalsperioden sammanlagt 302 miljoner kronor fördelade efter befolkningen storlek. Stadsdelen Bergsjön fick 131 miljoner, Hjällbo i stadsdelen Lärjedalen fick 63 miljoner, Gårdsten i Gunnared fick 62 miljoner och norra Biskopsgården fick 46 miljoner. Ytterligare några miljoner har tilldelats stadsdelarna i slutet av satsningen och avtalet förlängdes till och med 2005. De fyra områden som ingick i avtalet berörde ca. 30 000 invånare – vilket ska jämföras med kommunens totala invånarantal på ca. 500 000. Kommunens kostnader för planering, samordning och utvärdering uppgick enligt planerna till ungefär 34 miljoner, varav utvärderingen som genomförts av Göteborgs universitet och Chalmers beräknades kosta 12 miljoner. Sammantaget rörde det sig om 345 miljoner kronor som de Lokala Utvecklingsavtalen tillförde kommunen och dessa områden under fyra till fem år. De statliga medlen skulle dessutom motsvaras av en minst likvärdig kommunal motprestation (Sveriges Regering 2001).

Bild 1. Göteborg med de fyra stadsdelarna markerade

Utvärdering av Storstadssatsningen

Utvärderingen av Lokala Utvecklingsavtal i Göteborg har utförts av flera olika forskargrupper på sammanlagt sju institutioner inom Göteborgs universitet och på Chalmers (i fortsättningen skrivs ”Storstadssatsningen” istället för Lokala Utvecklingsavtal eftersom det är vanligare i dagligt tal): Institutionen för arbetsvetenskap, Institutionen för pedagogik och didaktik, Institutionen för socialt arbete, Institutionen för företagsekonomi, Centrum för forskning om offentlig sektor, Centrum för kulturstudier och Chalmers Arkitektur. Två övergripande avtal har reglerat Arkitekturs uppdrag (Stadskansliet Göteborg 2001; Stadskansliet Göteborg 2002b). Det startade i januari 2002 och avslutas i juni 2004. En stor del av utvärderingen är koncentrerad till delmål som gäller sysselsättning, försörjningsstöd, vuxenutbildning, språkutveckling och skolresultat. Den del som Sektionen för arkitektur utvärderat, tillsammans med Centrum för kulturstudier, är delområde tre – lokalt utvecklingsarbete – vilket innefattar mål om ökad demokratisk delaktighet och deltagande, ökad trygghet, trivsel samt förbättrad folkhälsa. I Göteborg har dessa mål omformulerats för den lokala situationen och uttrycks så här:

- förutsättningar skall skapas för ett aktivt medborgarskap med ökat inflytande och delaktighet
- Göteborg skall vara en öppen, säker och trygg stad och erbjuda en god stadsmiljö för alla
- en blandning av bostadsformer skall stimuleras
- tryggheten skall öka för stråk som man måste använda på väg till och från arbete, skola och service
- goda och jämlika uppväxtvillkor skall skapas för barn och ungdomar
- jämlikhet i hälsa skall eftersträvas
- jämlika villkor mellan befolkningsgrupper, mellan kvinnor och män samt mellan olika boendemiljöer skall eftersträvas

(Stadskansliet Göteborg 2004)

Arkitektur har fokuserat på frågor rörande trygghet och den fysiska miljöns betydelse för satsningens genomförande, medan Kulturstudier har varit inriktad på sociala frågor som hur satsningen griper in i det lokala arbetet med ökad demokratisk delaktighet och hur den lyckats med att stödja lokala nätverk. De övergripande frågorna för Arkitekturs utvärderingsuppdrag formulerades i projektplanen:

- Vilka möjligheter och hinder finns i den fysiska miljön för den utveckling man önskar i stadsdelen i samband med Storstadssatsningen?
- Vilka fysiska uttryck tar sig de aktiviteter/projekt som genomförs inom Storstadssatsningen?
- På vilka sätt kan de lokaler, utrymmen, platser och kommunikationsstråk som finns i stadsdelen främja/hindra lokalt utvecklingsarbete, demokratisk delaktighet, trygghet, trivsel och sysselsättning?

(Arkitektur 2002-02-28)

Frågorna har efter hand brutits ner och detaljerats till ett antal frågeställningar som har diskuterats med projektaktörer i de fyra stadsdelarna. I det inledande skedet valde vi de projekt som skulle följas och utvärderas. Valen har efter hand kompletterats, samtidigt som några av de först valda projekten fallit bort för att de inte kommit igång eller inte varit intressanta utifrån våra aspekter. Stadsdelarnas inriktning mot projekt som behandlar den fysiska miljön skilde sig åt i omfattning och fokusering. I Bergsjön fanns ett flertal projekt som tydligt handlade om bebyggelsemiljön, såsom upprustning av torg och spårvagnshållplatser eller utveckling av fastighetsbolag, medan frågor kring fysisk miljö i de andra stadsdelarna fanns integrerade i projekt med inriktning mot skola, sysselsättning, trygghet eller demokratiprocesser, till exempel "Skolan mitt i byn" i Gårdsten, "Bo Bra-processen" i norra Biskopsgården eller "Trygghetsgruppen" i Hjällbo.

Den största satsningen på fysisk miljö sker dock inte genom enskilda projekt, utan den upprustning av bostadsområden som görs som en del av kommunens medfinansiering till den statliga satsningen, genom Förvaltnings AB Framtiden. I det första avtalet mellan staten och Göteborgs stad för år 2001 och 2002 kom man överens om att som medfinansiering räkna Framtidens upprustning utöver normalt underhåll i de fyra områden som ingår i storstadssatsningen. För perioden 2000-2003 har bostadsföretagets extra insatser i områdena beräknats till drygt 794 miljoner, varav cirka 80 miljoner i Bergsjön, 1,5 miljoner i norra Biskopsgården, 443 miljoner i Gårdsten och 269,6 miljoner i Hjällbo. Insatserna består av inre och yttre upprustning av fastigheter, förändringar i den yttre miljön, särskilt torgen, och dessutom åtgärder som normalt ligger utanför fastighetsförvaltning. Det handlar bland annat om förbättrad kommersiell service och stöd till egen försörjning för boende. Därtill görs extra satsningar i Bergsjön och norra Biskopsgården som inte räknats som medfinansiering. Som helhet betyder Framtidens medfinansiering och övriga extrainsatser att storstadssatsningen i Göteborg också innebär en stor satsning på den fysiska miljön. Den är mer eller mindre samordnad med den statliga

delen i de olika stadsdelarna. Det är inte möjligt för oss att urskilja enskildheter och detaljer, men vi har sett det som viktigt att bedöma effekterna av miljöstatsningen som helhet, - vilken betydelse den har för att nå målet om trygghet, trivsel och demokratisk delaktighet. Inriktningen av utvärderingen har därför förändrats under tiden den pågått, från att endast iakttä utvecklingen av enskilda projekt inom Storstadssatsningen till att översiktligt också studera förändringar i bostadsområdena som helhet.

I uppdraget från Stadskansliet ingick att göra en ”processutvärdering” för att utvärderingen skulle vara användbar under tiden som satsningen pågick – den skulle alltså inte bara utgöra en enda slutrapport med syftet att hjälpa framtida beslutsfattare. De utvärderingsuppdrag som såväl Arkitektur som Kulturstudier har ansvar för innebär därför att utvärderingen har en ”formativ” roll snarare än en ”summativ” (Karlsson 1999: 33), dvs. utvärderingens syfte är att bidra med information under pågående verksamhet, till skillnad från att studera resultaten av verksamheten när den är klar.

Arbetet på Chalmers Arkitektur har genomförts så att varje stadsdel haft en ansvarig utvärderare. I återkommande arbetsmöten och seminarier har vi delgett varandra erfarenheter och diskuterat nya infallsvinklar och frågor, och på så sätt lett arbetet framåt. Ansvar och författandet har varit fördelat enligt följande: Gunila Jivén utvärderar insatser i Hjällbo, Inga Malmqvist i Gårdsten, Jenny Stenberg i norra Biskopsgården, Lotta Särnbratt och Solveig Schulz i Bergsjön. Den senare har också varit samordnare för Arkitekturs uppdrag.

Metod och material

Det material och kunskapsunderlag vi använt oss av har i huvudsak varit följande:

Fakta om bebyggelsemiljön (kartor, ritningar, planer, statistik, historia, demografi, foto) samt fakta i form av nationella och lokala dokument om Storstadssatsningen

De boendes erfarenheter

- Intervjuer, främst i Biskopsgården genom samverkan med Kulturstudier
- Kultur- och fritidsvaneundersökningen utförd av Idrotts- och föreningsförvaltningen (jämförelse 1999 och 2002)
- Boendetrivselundersökningen utförd av Förvaltnings AB Framtiden (jämförelse 1999-2003)
- SOM-institutets utvärdering av Storstadssatsningen 2003

Projektaktörernas erfarenheter

- Intervjuer med projektaktörer, uppföljning av processer, deltagande i möten med anknytning till projekten som följs
- Självutvärderingarna i stadsdelarna
- Deltagande i utvärderingsnätverk

Erfarenheter från jämförande forskning

- samverkan med övriga utvärderare i Göteborg
- jämförelse övriga utvärderingar – Integrationsverket, Storstadssatsningen i andra kommuner, ytterstadssatsningen i Stockholm, Bostads AB Poseidons försök med självförvaltning
- jämförelse med aktuell forskning om bebyggelsemiljöns betydelse, trygghet i staden, delaktighet i förändringsprocessen

Insamling av olika dokument och annat arkiverat material utgör en omfattande del av utvärderingen, eftersom det finns enormt mycket skrivet om Storstadssatsningen på alla nivåer i samhället. Materialet har samlats in successivt under hela perioden. Olika nationella dokument har varit viktiga att studera för att förstå vilka teorier och antaganden som nationella och kommunala aktörer har haft som grund för Storstadssatsningen. Dessutom har det varit viktigt för oss i Göteborg att ta del av erfarenheterna i Malmö och Stockholm, då de har legat före oss i processen.

På stadsdelsnivå har det dessutom varit viktigt att studera de dokument som är direkt förknippade med projekten, alltså ansökningarna där organisationens syfte med projektet, tidsperspektiv och genomförande samt den sökta summan framgår; tjänstemännens utlåtanden; nämndens beslutsprotokoll om bifall eller avslag; samt projektens årliga självvärderingar. Med detta material har det t.ex. varit möjligt att få en översiktlig bild av Storstadssatsningen: Vilka är det som söker pengar, vad söker man för, hur mycket söker man, och vilka är det som får? Eftersom materialet samlades in successivt har det också varit möjligt att följa processen över tid och lägga märke till förändringar.

Interaktiv processinriktad utvärdering

Eftersom uppdraget var att medverka i en interaktiv processutvärdering, att pröva en metod som inte har en självklar form, så vill vi utveckla några tankar kring detta. I avtalet mellan Göteborgs stad och Chalmers Arkitektur står att ”återkoppling av resultat kontinuerligt ska ske under utvärderingsuppdragets genomförande. Det innebär att uppdragstagare deltar i upprättade utvärderingsnätverk samt

redovisar pågående arbete genom medverkan i seminarier minst två gånger per år eller det antal som överenskommes med kommunen” (Stadskansliet 2002b).

Chalmers Arkitektur uttryckte avsikten till återkoppling i sin projektplan på följande sätt: “Avsikten är att genomföra en interaktiv utvärdering som skall ge möjlighet till användning och delaktighet för de verksamma under arbetets gång, såväl i de enskilda projekten som för stadsdelsansvariga. /.../ När det gäller den interaktiva processinriktade utvärderingen står ytterligare en fråga i fokus: hur utvärderingen skall vara både participativ, med delaktighet för aktörerna, och vetenskaplig” (Arkitektur 2002-02-28).

Redan i tidiga diskussioner mellan Stadskansliet och Chalmers Arkitektur om utvärderingsuppdraget framförde stadskansliet önskan om en interaktiv processinriktad utvärdering. I det förslag som föregick det slutliga avtalet mellan Göteborgs stad och Chalmers var denna önskan om de fristående utvärderarnas delaktighet i storstadssatsningen starkare uttalad än vad den slutligen kom att bli. I en tidig version av avtalet från 2001 uttrycktes det: “Delutvärderingarna ska vara interaktiva och förändringsinriktade. Utvärderingarna bör därför genomföras på ett aktionsinriktat sätt. Graden av deltagande från forskarnas sida kan dock variera från aktionsinriktad forskning till aktionsforskning beroende på forskningsansats och frågeställningar.” (2001-04-18). Önskan om aktions (inriktad) forskning ändrades alltså till ett svagare krav på “återkoppling av resultat” i det slutliga avtalet.

Avsikten med att utvärderingen skulle vara interaktiv och processinriktad var att synpunkter och resultat från utvärderingen skulle komma storstadssatsningen till godo under projektets gång och inte, som varit det vanliga, först när insatserna avslutats. En utvärdering som görs utifrån kommer att ge erfarenheter som kan användas i framtida satsningar, men inte tillföra de pågående projekten kunskaper eller inspiration. Vi förstod att det var erfarenheter från tidigare utvärderingar som gjorde att stadskansliet nu ville få prövat en annan inriktning.

En interaktiv utvärdering medför att strategierna utvecklas efter hand, alltefter hur projekt och satsningar utvecklas. Metoden var från början inte närmare preciserad, mer än vad som citerats ovan, men viljeinriktningen var uttalad från både Stadskansliet och Chalmers Arkitektur. Det fanns inte heller tydliga förebilder eller exempel på processinriktad utvärdering inom vårt område, utveckling av den fysiska bebyggelsemiljön i miljonprogrammets bostadsområden. Där emot fanns exempel på deltagarorienterad aktionsforskning, där några av oss medverkat i tidigare projekt, bl.a. i Gårdsten. Dessa skiljde sig från en processinriktad utvärdering genom att forskaren aktivt deltog i uppläggningsen och genomförandet av projekt eller insatser. I den interaktiva processinriktade utvärderingen deltar utvärderaren/fors-

karen med synpunkter, kommentarer och eventuella resultat under projekttiden, men utan avsikt att styra eller handlägga. Det är viktigt att utvärderaren är medveten om att man ändå påverkar med sin närvaro och att man omvänt också själv påverkas av sin närvaro.

Det är ofta nödvändigt att innefatta deltagande observation i den interaktiva processinriktade utvärderingen, för att iakttä hur förändringsarbetet gått till och se möjligheter och svårigheter på vägen. I vårt fall kom arbetssättet som helhet att se något olika ut i de fyra stadsdelarna, beroende på olika lokala förutsättningar, olikheter i projektslag, inställning och organisation stadsdelarna emellan, samt utvärderarens tid i stadsdelen. Det mest utvecklade exemplet genomfördes i norra Biskopsgården, men även i Bergsjön har utvärderingen haft interaktiva inslag. De strategier vi använde var i huvudsak följande:

- deltagande i möten och aktiviteter inom de projekt vi följt inom Storstadssatsningen
- deltagande i aktiviteter och möten med projektaktörer, t.ex. kring deras självvärderingar
- intervjuer/samtal med boende och enskilda aktörer i projekten/satsningen och stadsdelsansvariga
- deltagande i nätverksmöten arrangerade av stadskansliet (i fyra grupperingar – målområdesnätverk, centralt utvärderingsnätverk, arbetande storstadsgrupp, den politiska storstadsgruppen)
- forskarnas årliga lägesrapporter, med kortfattade beskrivningar av arbetet.

De interaktiva samtalen och mötena har i några fall lett vidare till andra metoder för återkoppling, t.ex. tematiska möten där utvärderaren presenterat delresultat (norra Biskopsgården) eller tillämpningsuppgifter inom arkitektutbildningen med förslag till gestaltning av projekt inom storstadssatsningen (Rymdtorget i Bergsjön).

Till nytta för utvärderingen

Även om en viktig anledning till en interaktiv processutvärdering är den nytta som kan återföras till verksamheten medan den pågår, så menar vi också att själva utvärderingen kan bli mer kvalificerad när den följer processerna och inte enbart bedömer målpuppfyllelsen. Som helhet bedömer vi att vi haft stor nytta av att utvärderingen varit processinriktad. Vi menar att utvärderingen kunnat nå djupare och fånga fler nyanser genom den kunskap och de ståndpunkter och reflektioner vi tagit del av efter hand. Kanske är det så att utvärderarna haft större nytta av den processinriktade utvärderingen under storstadssatsningens gång, än vad stadsdelar och projektaktörer haft. Detta kan inte

bedömas av oss i nuläget utan måste bli en fråga till stadsdelar och aktörer inom satsningen.

För utvärderarna var det en tillgång att redan på ett tidigt stadium kunna få överblick över den omfattande verksamhet som pågick och planerades i stadsdelarna inom storstadssatsningens ram. Åtgärdsprogrammen kunde innehålla små och stora projekt, utförda av föreningar, stadsdelsförvaltning, fastighetsägare eller speciella enheter för storstadssatsningen och innebära samarbete mellan aktörer inom och utanför satsningen. Möten i nätverk eller på andra sätt med ansvariga och aktörer gav oss så småningom grepp om innehåll och mönster i verksamheterna - viktig information att utgå från vid kompletterande val av utvärderingsprojekt och intervjupersoner.

Det är naturligt att det är utvärderarna som till en början får ut mest av mötena med aktörerna. Det leder också till att aktörerna kan ifrågasätta meningen med utvärderingen. Är den värd de pengar som annars kunde satsats på själva verksamheten? Är den värd all den tid som aktörerna måste lägga på nätverksmöten och intervjuer? Det är frågor som fanns i luften, framför allt i början av utvärderingen. Ett sådant ifrågasättande kopplas också till en önskan om att forskarna skall komma med resultat. Vilka satsningar har varit bra eller dåliga, vilka är värda att utvecklas vidare? En sådan direkt fråga mötte vi tidigt, när vi presenterade den första lägesrapporten, från kommunpolitiker i storstadsgruppen. Vi fick hävda vikten av att inte lämna förhastade slutsatser eller ge underlag för beslut kring sådant som ännu var reflektioner under arbete. Samtidigt påverkades vi troligen i en strävan att åtminstone i ett senare skede komma med konstruktiva bedömningar, och inte bara beskrivningar.

Återkoppling i nätverk

Den externa utvärderingen torde i likhet med självvärderingen medverka till aktörernas möjlighet till reflektion över och perspektiv på den egna verksamheten. Frågan är på vilket sätt den fristående utvärderingen därutöver bidragit till utveckling av projekt inom storstadssatsningen. Vår utvärdering var en delutvärdering av målområde 3, där uppdraget från början var att utvärdera ett antal projekt med anknytning till förändring av bebyggelsemiljön. Projekten utgick från aktörer i stadsdelarna, främst från den kommunala verksamheten, men också från föreningar av olika slag. Därför har vi i första hand uppfattat interaktiv processutvärdering som inriktad mot återkoppling till aktörerna i stadsdelen. Genom den uppläggning med nätverk som anordnats av Stadskansliet har återkoppling av utvärderingen också skett till Stadskansliet och till dem som varit inbjudna till nätverksmöten från kommunalt och statligt ansvariga för Storstadssatsningen. För utvärderarna har den struktur och den plattform som

bildats av nätverken varit en tillgång, som orientering, mötesplats och diskussionsforum. För stadsdelsaktörerna har det förhoppningsvis gett möjlighet till reflektioner och jämförelser mellan egna och andras projekt. Om man ser storstadssatsningen som en gemensam satsning, där alla med gemensamma krafter strävar mot samma mål, är nätverken tveklöst en effektiv arena för utveckling. Frågan är samtidigt om inslag av kontroll och eventuella negativa jämförelser kan störa möjligheterna till öppenhet. Det hade antagligen varit svårt att fortsätta samverkan i nätverk med stadsdelsaktörerna om vi som utvärderare varit mer kritiska än vi varit. En möjlighet att hantera detta dilemma kunde vara att anordnaren av nätverken står fri från både uppdragsgivare och utvärderare.

Det är också viktigt att nätverken och utvärderaren tar upp adekvata frågor för sammanhanget. Vissa frågor diskuteras bäst i en bredare grupp, andra i den specifika verksamheten där det kan vara mindre känsligt och mer konstruktivt att anlägga kritiska synpunkter och jämförelser.

Del II.

Fyra stadsdelar

**Lotta Särnbratt
Solveig Schulz**

Bergsjön

Storstadssatsningen i Bergsjön

Storstadssatsningen i Bergsjön omfattar ett flertal bebyggelseinriktade projekt. En förklaring till detta är att stadsdelsnämnden redan 1992 fattade principbeslut om att satsa på miljöfrågor och profilerade sig som en ekologisk stadsdel.

En annan viktig utgångspunkt var den utredning som Förvaltnings AB Framtiden och stadsdelsnämnden i Bergsjön tog initiativet till, *Bergsjöns framtid (1999)*, som inventerade och beskrev problem och brister i stadsdelen. I utredningen framkom att både en social och fysisk upprustning behövdes. Bland de tio grundläggande punkter med förslag till förbättringar som sammanfattades i rapporten handlade fem direkt om förbättring av miljön:

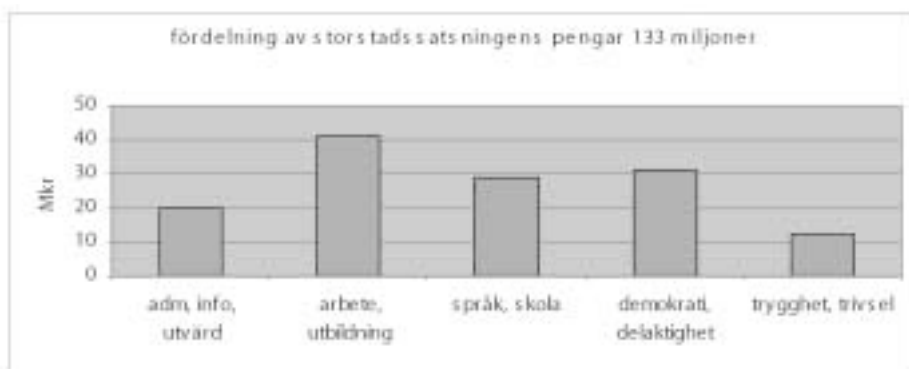
- Rymdtorget skall utvecklas till ett centrum för Bergsjön,
- centrumbildningarna kring Komettorget och Galileis gata bör stärkas,
- fastighetsförvaltning och fastighetsmarknad skall utvecklas genom gemensamma satsningar,
- vägar och kollektivtrafik behöver förbättras, samt
- trygghetsskapande och brottsförebyggande åtgärder måste sättas in

Denna inriktning på fysisk miljö och hållbar utveckling gjorde att stadsdelens politiker och tjänstemän, när storstadssatsningen kom, stod i startgroparna för att satsa på såväl bebyggelseinriktade som sociala åtgärder.

Statlig och kommunal finansiering

Totalt har Bergsjön fått 133 miljoner kronor för storstadsarbetet, varav cirka 43 miljoner gått till målområde tre (inklusive regeringens kompletterande erbjudande som främst gällde målområde ett och två). Inom målområde tre har cirka 9 miljoner kronor fördelats mellan olika organisationer och ideella föreningar, resten har använts av stadsdelsförvaltningen i olika projekt och processer beskrivna i åtgärdsplanen. (SDF Bergsjön. Reviderad åtgärdsplan Storstadssatsningen i Bergsjön 2004)

Bild 2. Diagrammet visar hur mycket pengar respektive målområde fått i Storstadssatsningen i Bergsjön. Källa: Reviderad åtgärdsplan Bergsjön 2004-04-02

I processen att stimulera och utveckla metoder för de tre centrumbildningarna Komettorget, Gärdås torg och Rymdtorget bidrar Storstadssatsningen med cirka en miljon till vardera torg. Samtidigt gör de privata fastighetsägarna och Familjebostäder investeringar i sina respektive fastigheter. Kommunala förvaltningar som till exempel Park och naturförvaltningen och trafikkontoret har bidragit med ordinarie resurser i grönområden och vid ombyggnad av spårvagnshållplatser. Dessutom satsar Framtiden-koncernen cirka 80 miljoner kronor som medfinansiering på ombyggnad av Bergsjön Centrum.

Åtgärdsplan och lokala mål

De övergripande målen att bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen, har brutits ner i delmål, för varje målområde, på nationell, kommunal och lokal nivå. (Riktlinjer för utvecklingsavtal, maj 1999).

De lokala målen för målområde tre – delaktighet, trygghet och trivsel - uttrycks på följande sätt i Bergsjöns åtgärdsplan för storstadssatsningen:

- ”Det *demokratiska deltagandet* och *delaktigheten* skall öka bland stadsdelens invånare. En social tillväxt skall ske i stadsdelen och bland bergsjöborna, dvs. de boende skall få ökad tilltro till sin egen förmåga och därmed ökad kraft att ta tag i sina liv och förverkliga sina drömmar. Att ta tillvara invånarens och andra aktörers kunskap och engagemang skall vara en naturlig del av arbetet för alla dem som är verksamma i stadsdelen.
- *Trygghet och trivsel*: Bergsjön skall utvecklas till en stadsdel som är och uppfattas som attraktiv att leva och bo i. Kvarboendet i stadsdelen skall öka och fler skall aktivt välja

stadsdelen för sitt boende. Den lokala identiteten hos boende och verksamma i stadsdelen skall stärkas. Folkhälsoläget, både i form av ohälsotal och självupplevd hälsa, bör förbättras.”

I denna delutvärdering fokuserar vi på de sistnämnda målen trygghet och trivsel.

Organiseringen av storstadsarbetet

Stadsdelsnämnden i Bergsjön inrättade i april 2001 ett särskilt utskott för det lokala utvecklingsarbetet (LUA-utskottet) med uppdrag att följa storstadssatsningen i Bergsjön samt besluta i frågor som rör användningen av de medel som staten och kommunen gemensamt anslagit. För att stödja utvecklingsarbetet i stadsdelen hade stadsdelsnämnden redan år 2000 inrättat ett nytt verksamhetsområde – Stadsdelsutveckling och samhällsplanering med syftet att fokusera på stadsdelsutvecklingsfrågorna och få en samordning i arbetet mellan olika insatser och aktörer. Förvaltningens förslag till åtgärdsplan antogs av stadsdelsnämnden i mars 2001. Den innefattade också ett utbetalat förskott av storstadsmedel för år 2000. (Storstadssatsningen i Göteborg-lägesrapport oktober 2001).

Agenda 21-kontoret öppnades 1999 inom ramen för den så kallade Blommansatsningen. Kontorets roll i Storstadssatsningen är att vara dels en fysisk mötesplats i stadsdelen dels samordna idéer som stärker en hållbar utveckling i stadsdelen.

Stadsdelsnämnden beslutade vid en omorganisation att LUA-utskottet samt verksamhetsområdet Stadsdelsutveckling, redan efter knappt två år, skulle upphöra från och med 1 oktober 2002. Under hösten 2002 trädde en ny organisation för samverkan i Bergsjön i kraft. Den består av fyra råd: rådet för sysselsättning och utbildning, rådet för sociala frågor, rådet för hälsa samt rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön. En samordningsgrupp bestående av de fyra ordförandena under ledning av stadsdelschefen samordnar rådets uppgifter och ansvarsområden. Samordningsgruppen utökas från hösten 2003 med representanter från stadsdelsnämndens presidium, Business Region Göteborg (BRG) och den lokala företagarföreningen. Samverkansgruppen kommer att ansvara för implementeringen av storstadsarbetet.

Den kulturhistoriska aspekten

I regeringens satsning på utveckling av utsatta områden i storstäderna ingår även en inledande kulturhistorisk inventering, *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*, ett uppdrag som riktades till Arkitekturmuseet

och Riksantikvarieämbetet. Det genomfördes av respektive länsstyrelser tillsammans med storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Uppdraget var i stort sett slutfört när staten och Göteborgs stad kom överens om det lokala utvecklingsavtalet. Syftet med inventeringen var att dokumentera och lyfta fram de kulturvärden som finns i bebyggelse som uppförts efter 1945. Man ville öka kunskapen om efterkrigstidens bebyggelse, men också visa metoder för hur den kan utvecklas på ett varsamt sätt, samtidigt som de kulturhistoriska värdena tas tillvara. Ett viktigt inslag var att de som bor i områdena ska kunna öka sitt inflytande över miljön så att identiteten och hembygdskänslan kan stärkas.

I Bergsjön utsåg man två objekt vid Rymdtorget som särskilt kulturhistoriskt värdefulla, en rad punkthus ritade av Sven Brolid och ett loftgångshus ritat av Bo Cederlöf. De har nu fått skydd i detaljplanen genom en så kallad q-märkning. Ett projekt inom *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* var utsmyckning av Rymdtorgets spårvagnshållplats, där Göteborgs stadsmuseum samverkade med Solbackeskolan och Agenda 21-kontoret i Bergsjön, trafikkontoret och länsstyrelsen i Västra Götaland. (Inventering av bebyggelsen i de tre storstädernas ytterområden finns tillgänglig i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister på Riksantikvarieämbetets webbplats).

Beskrivning och karakterisering

En modern stadsdel

Bergsjön ligger i ett vackert skogslandskap nordost om Göteborgs centrum. Stadsdelen som är mycket kuperad ligger innanför en ringled med matargator som leder in till bostadsområdena enligt tidens planeringsideal. Längs ringleden ligger garage och parkeringsdäck och utanför ringleden i öster finns ett industriområde. Inom stadsdelen ligger bebyggelsegrupperna som öar omgivna av vacker natur. Före den moderna stadsdelens tillkomst på 1960-talet fanns enstaka smågårdar och torp i området och Gärdås villabebyggelse som huvudsakligen vuxit fram under 1900-talets första hälft. Stadsdelen började planeras redan 1963, innan miljonprogrammet påbörjats. Man ville med hjälp av trafiksepareringen åstadkomma en säker och grön boendemiljö med biltrafik och fotgängare åtskilda. Den största delen av bebyggelsen tillkom mellan 1965 och 1972 och är varsamt inpassad längs sluttningar och dalgångar. (Bostadsbolaget och Samhällsbyggen var byggherrar och som arkitekter anlätades bland andra Lund och Valentin, Clarence Björkegren, Sven Brolid, Bo Cederlöf och Kay Fisker).

Stadsdelen karakteriseras av två bergsryggar som i mitten genomskärs av en smal nord-sydlig dalgång vars sidor är mycket branta.

Berget sluttar i väster mot stadsdelen Kortedala och i öster mot Partille kommun. I söder ligger Bergsjön som givit stadsdelen dess namn. Gångvägar i det inre av stadsdelen knyter ihop bostadsområden med skolor och med torg och butiker. Spårvägen löper genom stadsdelens mitt i öst-västlig riktning och passerar berget genom flera tunnlar på sin väg genom den kuperade stadsdelen. Det finns fyra spårvagnshållplatser i stadsdelen (Galileis gata, Teleskopgatan, Rymdtorget och Komettorget). Förutom spårvagnen finns också en busslinje mellan Bergsjön och Göteborgs centrum.

Stadsdelens topografi med stora höjdskillnader innebär många branta backar mellan bostäder och spårvagnshållplatser. Vid Rymdtorget och Galileis gata byggdes så kallade persontransportörer. Det var rullband som skulle underlätta för bergsjöborna att ta sig fram. Många tekniska problem och problem med driften innebar att de ofta stod stilla och till slut togs bort. Vid Rymdtorget finns en hiss för att man skall kunna nå bostadsområdena väster om hållplatsen.

Bild 3 Karta över stadsdelen Bergsjön. Utgiven av Utby IK 1998

Bebyggelsens utformning

Bebyggelsen i Bergsjön har en mycket varierad utformning. På den västra sluttningen ligger Tycho Brahes gatas hus högst med sina långa, svängda huskroppar i 4-5 våningar. I sluttningen mot Galileis gata/Gärdsås torg, som accentueras av ett högt skivhus intill en låg affärsbyggnad, ligger ett område med trevånings lamellhus i rött tegel. Söder därom finns Siriusgatans höga ljusa skivhus i 7-8 våningar och mitt i sluttningen ett grönområde med Galaxens stadslantgård. Längst i väster mot stadsdelens utkant ligger våtmarksparken och Gärdsmos-skolan. I dalgången mitt i stadsdelen ligger nio höga stjärnhus på rad. I mitten ligger Sandeklevsskolan intill ett område med lamellhus med skivor med frilagd ballast som fasaddekoration.

Bild 4. Punkthusen längs Rymdtorget stråk i Bergsjön Centrum

Bild 5. Tellusgatans långa svängda tegelhus norr om Bergsjön Centrum

Bild 6. Familjebostäders område på Siriusgatan

Bild 7. Stjärnbildsgatan. F.d. 4-vånings lamellhus ombyggda till radhus på 1980-talet

Bild 8. Tycho Brahes gata

På bergsslutningen i öster ligger ett område med radhus med träpaneler målade i ljus färg samt långa, raka och svängda trevåningshus i rött tegel i ett parkliknande grönområde som sluttar ner mot Rymdtorget som är stadsdelens huvudcentrum.

Rymdtorget planerades som ett mindre torg, men med en mängd olika typer av butiker. Av dessa har de flesta försvunnit i den strukturomvandling av detaljhandeln som skedde under senare delen av 1900-talet. Det var tänkt att spårvagnen skulle passera under Rymdtorget men det visade sig att berget var olämpligt för ett tunnelbygge varför tunneln flyttades längre västerut. Vid torget finns Sven Brolids punkthus med sina karakteristiska balkongfronter och speciella takföt jämte loftgångshuset och Bergsjöns kyrka ritade av Bo Cederlöf. Här finns också en centrumbyggnad med affärer och medborgarkontor och närmast spårvagnshållplatsen ligger Bergsjöskolan och stadsdelsbiblioteket. Längst åt sydost vid spårvagnens ändhållplats ligger Komettorget omgivet av på ena sidan trevånings lamellhus. På en kulle ovanför spårvagnshållplatsen leder trappor upp till ett långsträckt svängt hus som kan passeras genom en tunnel och söder därom breder ett område med skiv- och lamellhus i tre till åtta våningar ut sig ner mot ringleden och badplatsen. På höjden söder om vattentornet finns ett småhusområde från 1980-talet och utanför ringleden ligger Bergsjösvägen, ett radhusområde från 1970-talet.

1980- och 1990-talen innebar en negativ utveckling för stadsdelen med ekonomisk kris, bristande underhåll, folkomflyttning, stor flyktinginvandring, social nedrustning och tomma lägenheter.

I stadsdelen har inga större ombyggnader skett under åren fram till år 2000, men några undantag finns. På 1980-talet hade man en hel del tomma lägenheter i många ytterområden i Göteborg och ”turn-aroundprojekt” prövades på många håll. I Poseidons område med fyra vånings lamellhus kring Stjärnbildsgatan monterades husen delvis ner och byggdes om till radhus på 1980-talet och omvandlades samtidigt till bostadsrätter. Hyresrätten behölls endast i en liten del av området.

HSB:s område vid Kvadrantgatan byggdes om på 1990-talet och husen fick nya entréer och balkonger. De två svängda skivhusen på Tycho Brahes gata byggdes på med en våning. På Siriusgatan, som ägs av Familjebostäder byggdes gårdar och entréer om och fasaderna fick en ny färgsättning i början på 1990-talet, i ett skede då man försökte vända den negativa utvecklingen.

Stråk, barriärer och mötesplatser

Skog och branta backar fungerar som barriärer i området liksom trafiklederna som omringar stadsdelen. Eftersom stadsdelen är mycket kuperad och växtlighet inramar bostadsområdena upplevs avstånden

mellan stadsdelens olika delar längre än de är. Dessa naturområden ska forceras för att nå hållplatser, torg, skolor och andra bostadsområden.

Spårvagnen (linje 7 och 11) går genom stadsdelens inre och vid tre av de fyra hållplatserna finns mindre centrumbildningar, dessa hållplatser utgör därför viktiga knutpunkter i stadsdelen. Buss 58 och 74 trafikerar den östra och södra delen av ringleden som går runt stadsdelen men i nordöst har man långt till kollektivtrafik. Bilvägar, gångvägar och spårvagn är separerade från varandra vilket gör att det kan vara svårt att orientera sig.

De viktiga stråken i det inre av stadsdelen går mellan bostadsområden till spårvagnshållplatserna. Det har visat sig vid trygghetsvandringar, att de här stråken sammanfaller med de mellanrum som man upplever som otrygga att vistas i. Andra stråk går från bostadsområdena ut mot periferin till parkeringsplatserna som finns i de yttre delarna av stadsdelen. Människornas rörelser sprids ut istället för att koncentreras till några få gångstråk.

Vattentornet byggt 1965 (arkitekt Jan Wallinder) fungerar som ett landmärke för stadsdelen på avstånd, men upplevs inte så tydligt när man rör sig i stadsdelen.

Bild 9. Galaxen stadslantgård i ett parkliknande område mellan Galileis gata och Siriusgatan

Bland mötesplatser som finns i stadsdelen kan nämnas att det finns en stor mängd föreningar. Ett exempel är Galaxen som är en stadslantgård med café som är öppet på dagtid. Bågskytten är ett miljöpedagogiskt föreningshus som planerades i samverkan med stadsdelsförvaltningen

och sköts av Bergsjöns assyriska förening idag. Där finns möjlighet för bergsjöbor att hyra lokal. I Bergsjön Centrum finns Agenda 21-kontoret, Medborgarkontoret, Bergsjöskolan, stadsdelsbiblioteket och Bergsjöns kyrka. I Siriusområdet finns Returhuset (som är ett resultat av satsningen med Blommanpengar) med café och butik med ekologisk inriktning. För övrigt är det ont om mötesplatser i stadsdelen, det är brist på caféer, restauranger och större samlingslokaler. I storstadsarbetet har man bl.a. satsat på att stimulera föreningsverksamheten.

Centrumanläggningarna som ligger i anslutning till spårvagnshållplatserna har ofta en diffus utformning. Funktionsuppdelning och trafikseparering innebär att gatan som offentligt rum har förlorat sin betydelse och nu endast är en effektiv transportled placerad bortanför torget.

Tillgången till vacker natur i det kuperade landskapet uppskattas av bergsjöborna. Samtidigt innebär den kuperade terrängen och myckna grönskan utmed gångvägar att det är svårt för många att gå och det kan dessutom kännas otryggt.

Det finns få riktiga gårdsbildningar eftersom planeringsidealet på 1960-talet var ”hus i park”, det offentliga rummet börjar direkt utanför porten utan övergångar.

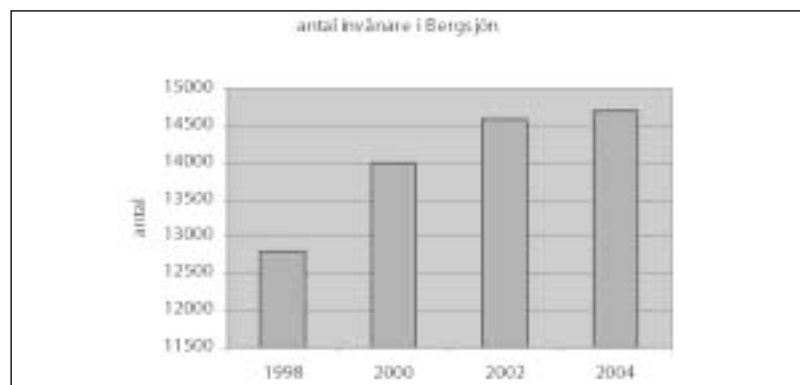
Befolkningen i Bergsjön - statistik

Stadsdelen Bergsjön har c:a 14 700 invånare (mars 2004), år 1998 var antalet 12 800, alltså har stadsdelens folkmängd ökat med nästan 2000 personer på några få år.

Stadsdelen har en ung befolkning med fler ungdomar och färre pensionärer än Göteborg i genomsnitt. Andelen barn har ökat mest fram till 2003.

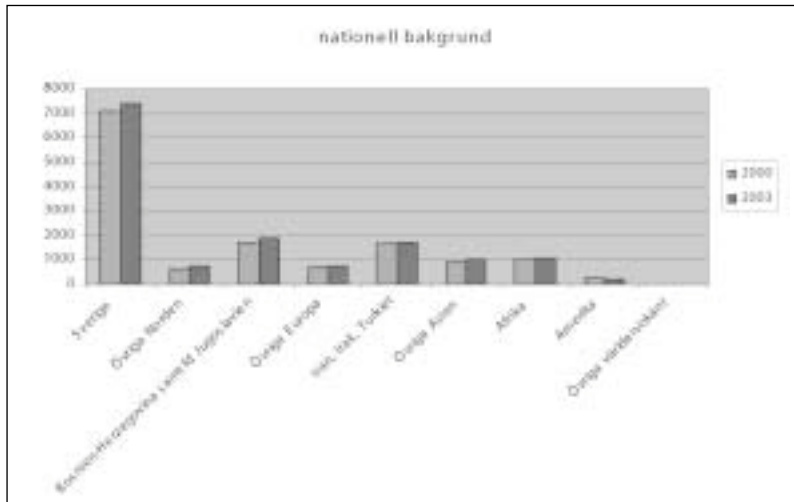
Drygt hälften av invånarna är födda i ett annat land än Sverige. (*Bergsjöns framtid 1999* och Göteborgs stad, statistik på webbsidan)

Bild 10. Diagrammet visar ökning av folkmängden mellan 1998-2004. Källa: Göteborgs stadskansli, statistikgruppen.

De största grupperna kommer från f.d. Jugoslavien, Irak, Iran och Somalia. För övrigt finns över hundra nationaliteter och ett sextiotal språkgrupper representerade i stadsdelen. Med ”nationell bakgrund” innefattas i diagrammet personer (svenska och utländska medborgare) som är födda i ett annat land än Sverige.

Bild 11. Diagrammet visar fördelningen över födelse land för personer som inte är födda i Sverige. Källa: Göteborgs stadskansli, statistikgruppen

Bostäder

Bostädernas upplåtelseformer är varierad, med både privat och kommunal hyresrätt, bostadsrätt och äganderätt (egna hem). Det finns cirka 6900 bostäder i stadsdelen varav ungefär tre fjärdedelar består av hyresrätter. Av dem ägs cirka 2900 av det kommunala bostadsföretaget Familjebostäder och ungefär lika många av privata fastighetsägare. En fjärdedel består av bostadsrätter och egna hem. Bergsjön skiljer sig från de andra stadsdelarna i storstadssatsningen i Göteborg genom att många bostäder är privatägda. Lägenhetsfördelningen (se diagram) visar att den största andelen lägenheter är treor eller mindre och de återfinns huvudsakligen i flerbostadshusen, medan den större andelen stora lägenheter återfinns i småhusen.

Bostadsbristen och den stora mängden nyanlända flyktingar innebär att det finns en förmodad trångboddhet. (*Bergsjöns framtid* 1999 och Göteborgs stad, statistik på webbsidan). Nykomna flyktingar kan få bo i eget boende hos släktingar eller bekanta i väntan på asyl. En del asylsökande har flyttat till Bergsjön vilket leder till att man inte vet exakt hur många som faktiskt bor i stadsdelen, eller hur många barn som skall gå i skolan kommande läsår.

Bild 12. Diagrammet visar fördelningen av upplåtelseformer. Källa: Bergsjöns framtid 1999 (siffrorna något justerade eftersom några hus senare sålts av det allmännyttiga bostadsbolaget Poseidon till GE Capital)

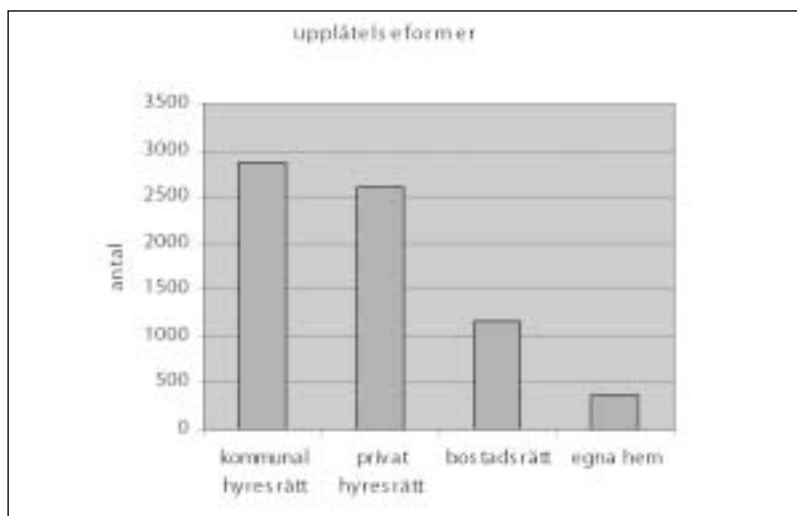

Bild 13. Diagram som visar lägenhetsfördelningen i stadsdelen. Källa: Göteborgsbladet 2004 (april)

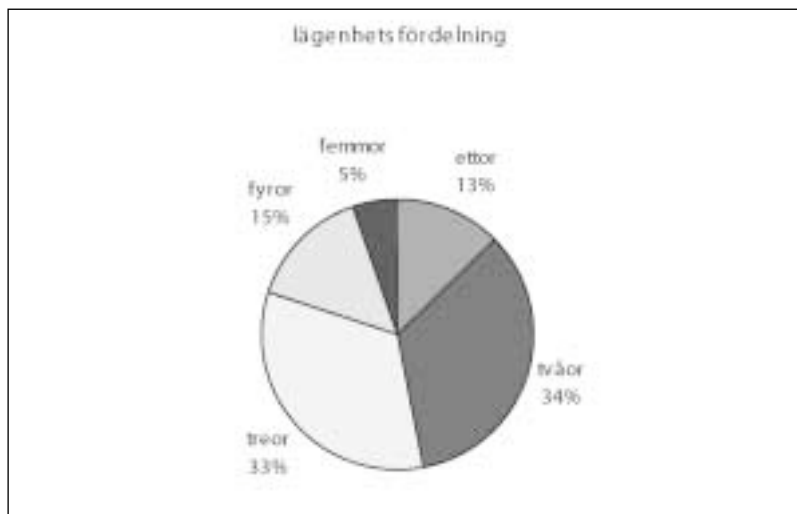

Bild 14. Karta över upplåtelseformer i Bergsjön (Ur Bergsjöns framtid. Kartan något bearbetad eftersom några fastigheter sålts av det allmännyttiga bostadsbolaget Poseidon till GE Capital, basområde 30606, 30607)

Lokalt utvecklingsarbete – projekt om trygghet och trivsel

Utvärderingsmetod och frågeställningar

Kunskapsinhämtning har skett genom att ta del av dokument som åtgärdsplaner, ansökningar, projektplaner, självvärderingar, enkätundersökningar och rapporter. Vi har intervjuat projektledare, fastighetsägare och tjänstemän, deltagit i boendemöten och i nätverk med andra forskare samt följt förändringarna i den byggda miljön.

Intervjuer/samtal med ett 20-tal aktörer inom Storstadssatsningen har genomförts, i första hand för att få information på traditionellt sätt. Det har varit med representanter för privata, kommunala och

kooperativa fastighetsägare, kontaktpersoner i bostadsområdena, aktiva i föreningar, verksamma i stadsdelsförvaltning, i skola och på Agenda 21-kontoret. Utvärderarna har också varit observatörer på ett antal boendemöten kring utomhusmiljö och torgprojekt, på trygghetsvandringar i stadsdelen, på flera möten kring självvärderingar av projekt i Storstadssatsningen samt vid möte med Rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön, liksom på flera arrangemang, såsom Kulturnatta och invigning av Komettorget efter upprustningen.

Det finns också inslag där utvärderarna direkt medverkat med erfarenheter i processen. Vid ett par tillfällen har vi redogjort för våra årliga lägesrapporter för medarbetarna på Agenda 21-kontoret, samtidigt som vi tagit del av deras projektbeskrivningar och synpunkter. Utvärderare har också medverkat vid ett av Stadsdelsnämndens sammanträden och berättat om iakttagelser kring målområde 3 i Storstadssatsningen. Högskolans möjlighet att koppla forskningserfarenheter till utbildningen har lett till att ett projektarbete utförts kring utformningen av det framtida Rymdtorget, i samråd med bl.a. Agenda 21-kontor, Familjebostäder och kulturföreningen Bob.

Huvudfrågan för utvärderingen är: vad är det i den fysiska miljön som har betydelse för att människor ska känna trygghet och trivsel? Vi inledde som nämnts arbetet med utgångspunkt i följande övergripande frågeställningar:

- Vilka möjligheter och hinder finns i den fysiska miljön för den utveckling man önskar i stadsdelen i samband med storstadssatsningen?
- Vilka fysiska uttryck tar sig de aktiviteter/projekt som genomförs inom storstadssatsningen?
- På vilka sätt kan de lokaler, utrymmen, platser och kommunikationsstråk som finns i stadsdelen bidra till att främja/hindra lokalt utvecklingsarbete, demokratisk delaktighet, trygghet och trivsel?

Dessa frågor har efterhand brutits ner och detaljerats (se inledningen).

För den förklarande utvärderingen som ser till måluppfyllelsen ansluter vi oss till ett EU-dokument (*European Union Evaluating EU Expenditure Programmes. A Guide* 1997) som beskriver fem viktiga utvärderingsfrågor. Dessa frågor används för att belysa projekten i storstadssatsningen.

1. relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen)
2. effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt)

3. ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts)
4. nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problem bilden i de fyra stadsdelarna)
5. uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut)

Storstadssatsningens projekt i Bergsjön

De bebyggelseinriktade projekten i Storstadssatsningen i Bergsjön inom målområde tre, Demokrati och delaktighet (D) och Trygghet och trivsel (E) är:

- D0. Agenda 21-kontoret. Processer i stadsdelen för integration, demokrati, egenkraft, hälsa och miljö
- E0. Rent vackert och tryggt i Bergsjön
- E1. Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget
- E2. Torg- och fastighetsutveckling runt Gärdås torg
- E3. Fastighetsutveckling inom Framtiden-koncernen
- E4. Förändrade spårvagnshållplatser

Vi har alltså valt att följa ett antal projekt som främst behandlar den fysiska miljön. Varje projekt beskrivs nedan i korthet, dess *mål* och *indikatorer* på måluppfyllelse, (så som de uttrycks i stadsdelens åtgärdsplan), och dessa kommenteras och följs av en sammanfattande kommentar. Dessutom görs en kort utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor (*European Union Evaluating EU Expenditure Programmes. A Guide 1997*).

Agenda 21-kontoret

Agenda 21-kontoret öppnades 1999 inom ramen för den s.k. Blommansatsningen. Kontorets roll i utvecklingsarbetet i stadsdelen är att vara en kontaktpunkt, en fysisk mötesplats i stadsdelen, öppen för alla boende och verksamma i Bergsjön. Agenda 21-kontoret samordnar också arbetet med de trygghetsskapande insatserna i utemiljön.

Målen med Agenda 21-kontorets arbete är vidare att utveckla nya arbetssätt och metoder för att stimulera boende och andra aktörer till ett aktivt engagemang i stadsdelens utveckling. Att utgöra en mötesplats och ta tillvara, stödja och samordna idéer som stärker en hållbar stadsdels- och storstadsutveckling.

D0. Agenda 21-kontoret	
INDIKATOR:	KOMMENTARER:
<i>Ökat antal aktörer och enskilda som engagerar sig i stadsdelens utveckling genom att delta på temakvällar, möten m.m.</i>	Ett antal boendeträffar och temakvällar har genomförts, där boende kunnat lämna synpunkter och förslag på förbättringar i boendemiljön. Ett tjugotal nya föreningar har startats och många hundra nya medlemmar tillkommit. Föreningarna har cirka 3000 medlemmar i ett sextiotal föreningar.
<i>Nya former för möte, dialog, information och samverkan mellan boende, aktörer och det offentliga samhället utvecklas.</i>	Föreningarna söker upp barn och vuxna, breddverksamheten har ökat. Ett tiotal föreningar är aktiva inom Prova-på verksamheten på skolorna, där man genom aktiviteter stimulerat till delaktighet hos eleverna. Studieförbund har utbildning i föreningskunskap, ledarkunskap och friskvård. SOM-institutets Storstadsundersökning visar att 76 % kände till Agenda 21-kontoret, men få har ringt eller besökt det.
Antalet samverkans-/nätverksgrupper har ökat.	Antalet samverkans-/nätverksgrupper har ökat. Prova-på verksamheten är en samverkan mellan föreningar och skolor som utvecklats med storstadspengar. Kurdiska kvinnoföreningen och Irakiska kvinnoföreningen arbetar med att samla kunskap och föra dialog kring hedersrelaterat våld. Assyriska föreningen och Finska föreningens äldreverksamhet inom äldreomsorgen. Kulturföreningen bob har kulturpedagogiska aktiviteter i skolan.

Genomgång av åtgärdsplanens indikatorer på måluppfyllelse följt av våra kommentarer

Huvudprocesserna i Agenda 21-kontorets arbete under rubriken demokrati och delaktighet, trygghet och trivsel har gällt föreningslivet, mötesplatser, boendegrupper, trygghetsskapande insatser i utemiljön, kollektivtrafikens utformning, fysisk planering m.m. Medarbetarna på Agenda 21-kontoret representerar en bred kompetens, där flera är arkitekter och samhällsplanerare, vilket är speciellt för Bergsjön.

Man samlar människor i stadsdelen kring kulturaktiviteter och föreningsverksamhet, men också i projekt kring frågor som berör den fysiska miljön. Rådet för ett tryggt och trivsamt Bergsjön samordnar arbetet kring utemiljön och Agenda 21-kontoret ansvarar för sekretärskapet i rådet. Agenda 21-kontoret har samverkat och medverkat på olika sätt i alla projekt inom målområde tre. Genom att stimulera föreningsverksamheten når man fler som också uppmuntras att delta i utvecklingen av stadsdelen.

D0. Agenda 21-kontoret	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTARER OM MÅLUPPFYLLELSEN:
Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):	Att skapa en dialog med boende, fastighetsägare och andra aktörer i stadsdelen är en förutsättning för utveckling och förbättring i stadsdelen.
Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt):	Storstadspengarna har använts som smörjmedel för att skapa kontakt, där olika samarbeten inneburit att flera bidragit med både ekonomiska och mänskliga resurser i stadsdelsarbetet. Här har Agenda 21-kontorets roll som spindel i nätet stor betydelse.
Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):	Det övergripande målet för målområdet är en social tillväxt som ger kraft till de boende att förverkliga sina drömmar. Som ringar på vattnet är insatserna ett steg på vägen för enskilda individer att utvecklas. (En man förverkligade sin önskan att öppna kiosk på Komettorget). Aktiviteter i kultur- och idrottsföreningar innebär glädje och i förlängningen förbättrad hälsa.
Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):	Satsning har skett på många relevanta projekt som Prova på verksamheten i skolorna, kulturföreningar, samarbetet kring förbättringar i utemiljön.
Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):	Uthålligheten är beroende av omvärldsfaktorer som kommunens ekonomi, ordinarie verksamheters existens och hur implementeringen lyckas. Ett områdeskontor som Agenda 21-kontoret behövs för kontinuitet i kontakter i arbetet med skola, föreningar och miljöarbete.

Utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor (*Evaluating EU Expenditure Programmes. A Guide* 1997)

Ett brett upplagt arbete utifrån en helhetssyn på stadsdelen har varit en viktig utgångspunkt för storstadsarbetet. Med utredningen *Bergsjöns framtid* (som tillkom på initiativ från Förvaltnings AB Framtiden och stadsdelsnämnden i Bergsjön) har man lagt grunden för ett utvecklingsarbete. Utredningen utmynnade i tio grundläggande punkter som utgångspunkt för att åstadkomma en positiv utveckling av stadsdelen. Bland förslagen till förbättringar handlade hälften direkt om förbättring av den fysiska miljön; upprustning av torgen, vägar, kollektivtrafik och fastighetsförvaltning bland annat. Dessa förslag utgör underlag för innehållet i åtgärdsplanen, där storstadssatsningsprojekten inom alla målområden beskrivs och där målen preciseras för varje insats.

En styrka för storstadsarbetet i Bergsjön är att dessa frågor varit förankrade, hos fastighetsägare och bostadsföretag, i stadsdelsnämnden och även i förvaltningen. Tidigare erfarenheter av arbete

med miljöfrågor i ambitionen att vara en ekologisk stadsdel, har medverkat till en lyckad samverkan. Samverkan har skett mellan ett stort antal aktörer, Familjebostäder, många privata fastighetsägare, stadsdelsförvaltningen och andra kommunala förvaltningar. Agenda 21-kontoret har med sin kontaktskapande roll haft betydelse i processen att utveckla storstadsarbetet, där storstadspengarna har fungerat som smörjmedel.

I arbetet med utemiljö och torgupprustning har boende och verk samma i stadsdelen varit delaktiga genom t.ex. boendemöten och trygghetsvandringar. I storstadsarbetet har en aktiv boendedialog varit en av de processer man beskrivit i åtgärdsplanen som en strategi för att nå målen. Agenda 21-kontoret utgör en mötesplats dit alla i stadsdelen kan komma och diskutera och lämna synpunkter, se utställningar och besöka temakvällar. Kontoret har även ordnat möten där de boende kommit till tals, man har förmedlat kontakter mellan olika aktörer och byggt nätverk.

Förnyelse, ombyggnad, och förändringar i den fysiska miljön, liksom utställningar är synliga och påtagliga resultat som självklart uppmärksammas. Arbetet med själva processen för att samarbetet ska fungera och saker och ting ska hända, syns inte så tydligt men är en helt nödvändig del för att få kontinuitet i utvecklingsarbetet. Då behövs det någon som kan samordna och följa upp arbetet.

Bild 15. Boendemöte kring utemiljön i Bergsjön 2002. I arbetet med utemiljön ordnades på Agenda 21-kontoret ett boendemöte för att samla in synpunkter enligt en metod kallad metaplan. Alla fick skriva ner sina åsikter, en åsikt per lapp. Dessa lappar sattes upp på väggen, ordnades under olika rubriker. Sen markerades de viktigaste synpunkterna/förslagen med prickar. På det här viset fick alla komma till tals, mötet påverkades inte överdrivet mycket av någon dominant person som riktar in sig ensidigt på en fråga. Sen argumenterade man i en allmän diskussion för de förslag som var mest angelägna att arbeta vidare med.

Rent vackert och tryggt i Bergsjön

Rent vackert och tryggt i Bergsjön är en satsning där stadsdelsförvaltningen, fastighetsägare, polis och socialtjänst och kommunala förvaltningar t.ex. park och natur, stadsbyggnadskontoret m.fl. tillsammans med de boende engagerar sig i utemiljön och de brottsförebyggande insatserna i stadsdelen. Rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön samordnar arbetet. Det finns ett antal arbetsgrupper/aktiviteter som arbetar med olika frågor; Projekt Stadsdelsväktare, Utbildning om egenanmälan av brott, Gröngruppen med en mängd delprocesser som belyningsinventering, trygghetsvandringar, Komet lekplatsgrupp, Arbetsgruppen för stadsdelsgemensamma grönytor, Utredning om komplettering av kollektivtrafiken (lokal busslinje), Inventering av primärstråk och upprustning av grönområden, skolgårdar och lekplatser.

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT:

Ute i Bergsjön. Inventering av problem och möjligheter

Bostads- och fastighetsrådet (senare ersatt av rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön) utsåg en arbetsgrupp för kontakten mellan ägare av bostadsfastigheter, stadsdelsförvaltningen och kommunala markförvaltare. Man gjorde inventeringar av olika slag. Otrygga mellanrum inventerades genom trygghetsvandringar med boende. Andra inventeringar noterade skadegörelse, skräpighet, trafikproblem, dålig belysning m.m. Rapporten *Ute i Bergsjön* är en sammanställning av synpunkter på miljön och resultatet av inventeringarna och innehåller

kartor över var det är skräpigt, finns dålig belysning etc, liksom listor över vem som ansvarar för skötsel av olika markbitar. Den innehåller också förslag på åtgärder för att befolka utemiljön, förbättra rutiner för avfallshantering, upprustning, samverkan och skötselnivåer. Detta arbete har bl.a. lett fram till en gemensam skötselplan för västra Bergsjön.

Barn och arkitektur – Förändring av lekplats Komet

Barn och lärare på Bergsjöskolan har tillsammans med Agenda 21-kontoret utformat den nya lekplatsen intill gångstråket mellan Komettorget och Rymdtorget i samverkan med Familjebostäder, Gerås samfällighet och Park och natur. (Se även Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget).

Fyra viktiga primärstråk och fyra lekplatser

Agenda 21-kontoret med Gröngruppen har tillsammans med Park och natur pekat ut viktiga stråk och lekplatser att rusta upp, där lekplats Komet är en av dem.

Målen med delprojekten inom Rent vackert och tryggt i Bergsjön har varit att

”åstadkomma samsyn och ett gemensamt engagemang och ansvarstagande för utemiljön och de brottsförebyggande insatserna i stadsdelen och ge de boende långtgående inflytande och förutsättningar att påverka och ta ansvar för sin närmiljö.”

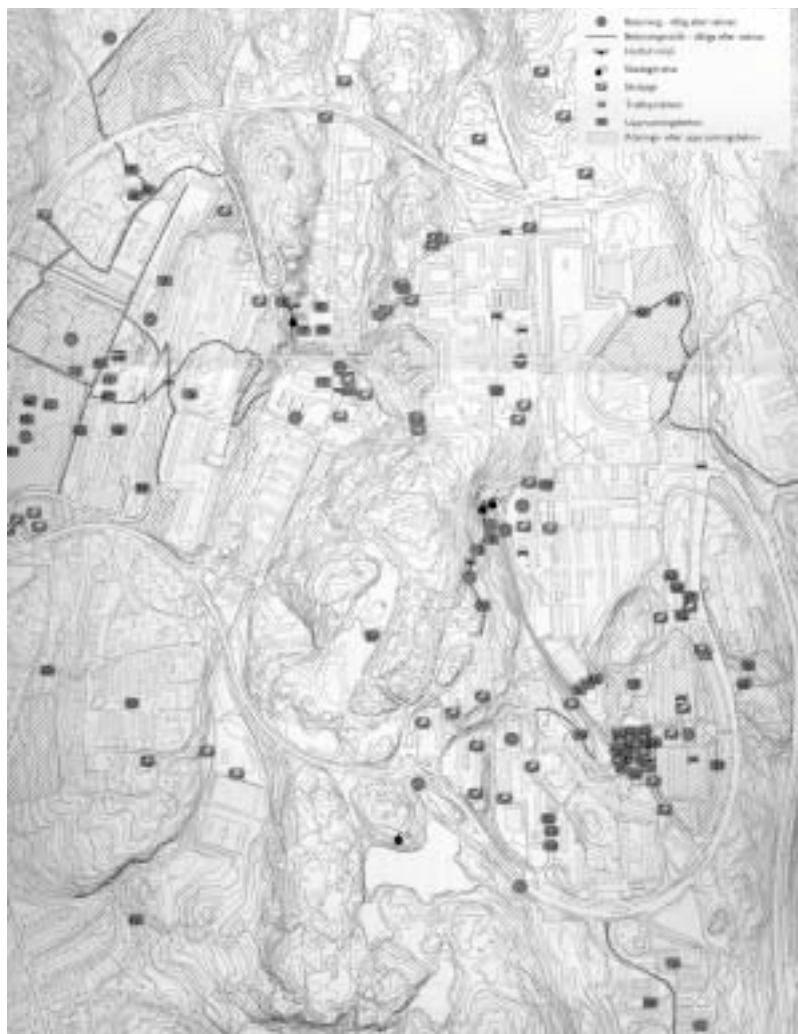
E0. Rent vackert och tryggt i Bergsjön	
INDIKATORER:	KOMMENTARER:
Andelen bergsjöbor som är nöjda med sitt boende ökar	Andelen som är nöjda med boendet har ökat något 2001-2002, sen sjunkit något 2003 enligt Framtidens boendetrivselundersökningar.
Den upplevda tryggheten bland de boende ökar	En liten förbättring har skett sen 2000 enligt Framtidens boendetrivselundersökningar.
En högre andel fastighetsägare genomför trygghetsinventeringar	Fastighetsägare genomför tillsammans med boende och föreningar trygghetsinventeringar. En handbok för fastighetsägare "Bo tryggt i Bergsjön" utarbetas på Agenda 21-kontoret.
Frekvensen av synpunkter, klagomål och positiva omdömen från bergsjöbor till skötselansvariga ökar	Se t.ex. självvärdering från Gerås samfällighet 2002-11-16 "De boende börjar alltmer uttrycka önskemål om förbättringar av mindre viktiga ärenden exempelvis trasig belysning, ej tömda papperskorgar, affärens sortiment etc."
Fastighetsägarna polisanmäler brott och annan kriminalitet i högre utsträckning.	Kurser i egenanmälan av brott har hållits för fastighetsägare, vaktmästare m.fl.
Den faktiska brottsligheten, skadegörelsen och nedskräpningen minskar.	Enligt polisens statistik har brotten minskat något sen 2000. Skadegörelsen i Kometområdet minskar enligt självvärdering från Gerås samfällighet 2003-06-23
Nya strukturer för att hantera nedskräpning, upprustning och drift av utemiljö och kommunikationer utvecklas.	En förvaltningskarta som visar vem som ansvarar för vilka områden har gemensamt tagits fram av fastighetsägarna i Gårdsås (projekt Gårdsås) i västra delen av Bergsjön. Man utformar också en gemensam skötselplan som på sikt ska skötas med lokala resurser och ge arbete åt bergsjöbor.

Genomgång av åtgärdsplanens indikatorer på måloppfyllelse följt av våra kommentarer

Många aktörer i stadsdelen, fastighetsägare, kommunala förvaltningar och de boende har varit delaktiga i projekten. De boende har kommit till tals genom möten, deltagit i trygghetsvandringar, kunnat ge sina synpunkter vid utställning på Agenda 21-kontoret som sen arbetats in i rapporten *Ute i Bergsjön*, vilken innehåller konkreta förslag som man arbetar vidare med. I en rapport där alla synpunkter samlats på kartor markerar brister i utemiljön med hjälp av olika symboler som illustrerar t.ex. "Hotfull miljö", "Skadegörelse", "Skräpigt", "Trafikproblem", "Upprustningsbehov" etc. Upprustningsbehov beskrivs konkret som: trasigt staket, dålig asfalt vid bussvärdplatsen, slå gräs på äng, röjning/gallring längs gångväg, ta bort grönsakshandlare, ombyggnad lekplats. En annan karta redovisar möjligheter i utemiljön som t.ex. "Vacker miljö", "Önskemål om nya inslag", "Planerad insats". Ytter-

ligare en annan karta redovisar en inventering av otrygga gångstråk och mellanrum. Listor på vem som ansvarar för olika markbitar och på kontaktpersoner som man kan vända sig till för att meddela om trasig belysning t.ex.

Bild 17. Brister i miljön enligt boende, sammanställd på Agenda 21-kontoret.

Boende och aktörer i stadsdelen, som känner sin stadsdel bra har på det här sättet fått möjligheten att påverka utemiljön genom att ge förslag och synpunkter. Den noggranna dokumentationen kan användas som underlag för planeringen, av fastighetsägare, park och naturförvaltningen m.fl. Rapporten är också en hjälp i uppföljningen av projekt och för vidare utveckling. En del förslag är omfattande och tar tid att genomföra, vilket förutsätter ett kontinuerligt och långsiktigt arbete.

E0. Rent vackert och tryggt i Bergsjön	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTAR OM MÅLUPPFYLLELSE:
Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):	Målen för E0 att åstadkomma samsyn och engagemang för utemiljön ligger på en rimlig och realistisk nivå och man har uppnått vissa delmål med insatsen. Genomförd upprustning i miljön, bättre förvaltning, nedskräpning och skadegörelse har minskat.
Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt):	Storstadspengarna har använts som smörjmedel i utveckling av samverkan och möten mellan olika aktörer som satsat egna medel, ibland mycket mer än storstadspengens storlek.
Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):	De övergripande målen är att skapa en attraktivare stadsdel med större kvarboende. Befolkningsom-sättningen har stannat upp bl.a. som en följd av bostadsbristen i kommunen. Enligt SOM-institutets Storstadsundersökning 2003 var omflyttningen i Bergsjön år 2003 14 % jämfört med 1997 då den var 21 %.
Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):	De förbättringar som gjorts har det funnits stort behov av. Förbättringar i utemiljön är jämförelsevis långsiktiga men är också beroende av att förvaltningen fungerar kontinuerligt.
Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):	Fastighetsägarnas förbättringar är en (ekonomisk) investering på mycket längre sikt än tre år och kan nog ses som bestående i någon mening, liksom den samverkan kring förvaltandet av utemiljön som skett. Samtidigt är långsiktigheten beroende av att ingen av parterna sänker sin ambitionsnivå och del i arbetet, även kommunikation och samarbete måste underhållas. Här spelar Agenda 21 kontoret en positiv roll, de har möjlighet att följa upp arbetet.

Utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor

Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT:

Barn och arkitektur; Betongprojekt Komet.

Agenda 21-kontoret, konstnärer i kulturföreningen bob och Backegårdsskolan har samarbetat med trafikkontoret och park- och naturförvaltningen kring upprustning av Komettorget.

Barn och arkitektur; Förändring av lekplats Komet.

Familjebostäder, skolklasser i Bergsjöskolan och Gerås samfällighet har arbetat tillsammans med upprustningen av Komets lekplats.

Målen med delprojekten inom Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget har varit att

”åstadkomma en samsyn mellan samtliga fastighetsägare runt Komettorget, hyresgäster, stadsdelsförvaltningen i Bergsjön och andra aktörer, åstadkomma ett gemensamt engagemang och samordnade insatser för att öka trivseln, tryggheten, servicen och säkerheten i området, och ge de boende långtgående inflytande och förutsättningar att påverka och ta ansvar för sin välfärd.”

E1. Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget	
INDIKATORER:	KOMMENTARER:
Andelen hyresgäster som känner sig trygga i området ökar	De högsta orosnivåerna finns (enligt Storstadsundersökningen 2003) i samband med möten med hundar, vid hållplatser för spårvagn eller buss samt i bostadsområdet. Den mest markanta skillnaden mellan storstadsområdena och övriga Göteborg avser tryggheten i bostadsområdet och hemmet (tryggheten är alltså lite bättre i övriga Göteborg). Tryggheten har ändå förbättrats något enligt Framtidens boendetrivselseundersökningar.
Andelen hyresgäster som är nöjda med området ökar.	Man är mer nöjd med att bo i sitt bostadsområde än i stadsdelen Bergsjön enligt SOM-institutets Storstadsundersökning i Göteborg 2003. Man är lite mer nöjd nu än tidigare år enligt Framtidens boendetrivselseundersökningar.
Kvarboendet ökar	Att kvarboendet ökat de senaste åren beror förmodligen på bostadsbristen. På frågan (i Storstadsundersökningen) om man funderat på att flytta det senaste året, svarade drygt hälften ja. De flesta av dem ville flytta till en annan del av Göteborg.
Antalet föreningar och mötesplatser i bostadsområdet ökar	Ett flertal föreningar har startat i området, vissa har fått hjälp av Gerås samfällighet (fastighetsägarna) med föreningskunskap med mera. En del föreningar samsas i en lokal i området.

Genomgång av åtgärdsplanens indikatorer på måluppfyllelse följt av våra kommentarer

Samverkan har skett mellan fastighetsägare, trafikkontoret, Agenda 21-kontoret och boende i upprustningen av Komettorget och dess omgivning. Skolbarn har tillsammans med lärare, konstnärer och Agenda 21-kontoret gjutit plattor med betongmosaik som markbeläggning på Komettorget. I projektet Lekplats Komet har barn och lärare i skolan, tillsammans med Agenda 21-kontoret och park och naturförvaltningen utformat den nya lekplatsen. Man har gjort en omfattande röjning av träd utmed gång- och bilvägar och runt parkeringsdäck i området.

Parallellt med dessa fysiska projekt har boendemöten hållits och samfälligheten har hjälpt föreningar att komma igång med verksamheter.

En av fastighetsägarna berättar i självvärderingen att: ”Skadegörelse och inbrott i Kometområdet har minskat. Människor hejar på varann, står i grupper och pratar i området i högre utsträckning... Föreningsverksamheten har ökat”.

Hyresgästernas krav på sin omgivning har ökat vilket är en positiv utveckling. Ombyggd trivsamt kiosk med servering finns nu vid torget. Ägaren fick hjälp i processen kring bygglov av Agenda 21-kontoret. Att skapa arbeten hör till det viktigaste för de boende, därför föreslår en fastighetsägare i Gerås samfällighet en lokal arbetsförmedling. Han menar också att ett problem är att barnomsorgen inte har tillräckligt med platser, vilket medför att människor som vill aktivera sig inte kan det.

Bild 18. Komettorget är upprustat. I bakgrunden pågår röjning i buskagen vid spårvagnshållplatsen

Bild 19. Invigning av Komettorget 2003

Bild 20. Invigning av Komettorget 2003

E1. Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTAR OM MÅLUPPFYLLELSE:
Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):	Målen för E1 att åstadkomma samsyn mellan samtliga fastighetsägare, boende och verksamma runt Komettorget med insatser för ökad trivsel och service ligger på en rimlig och realistisk nivå och man har uppnått vissadelmål.
Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt):	Storstadspengarna har använts som smörjmedel i utveckling av samverkan och möten mellan olika aktörer som satsat egna medel, ibland mycket mer än storstadspengens storlek. T.ex. gör fastighetsägarna vid Komettorget investeringar på lång sikt genom att börja en försiktig upprustning av området. Park och naturförvaltningen använder samtidigt kommunala, ordinarie resurser till utemiljön.
Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):	De övergripande målen att skapa en attraktivare stadsdel med större kvarboende; att kvarboendet ökat de senaste åren beror förmodligen på bostadsbristen. På frågan i Storstadsundersökningen 2003 om man funderat på att flytta det senaste året, svarade drygt hälften ja. De flesta av dem ville flytta till en annan del av Göteborg.
Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):	De förbättringar som gjorts har det funnits stort behov av. Förbättringar i utemiljön är jämförelsevis långsiktiga men är också beroende av att förvaltning, skötsel och underhåll fungerar kontinuerligt. Genom föreningsverksamhet och skapande av arbete med fastighetskötsel, med syftet att stärka de boende socialt, är ändå ett steg i rätt riktning.
Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):	Fastighetsägarnas förbättringar är en (ekonomisk) investering på mycket längre sikt än tre år och kan nog ses som bestående i någon mening, liksom samverkan kring förvaltandet av utemiljön. Samtidigt är långsiktigheten beroende av att ingen av parterna sänker sin ambitionsnivå och del i arbetet, även kommunikation och samarbete i nätverket måste i nätverket underhållas.

Utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor

Torg- och fastighetsutveckling runt Gärdås torg

Fastighetsägarna (en allmännyttig och åtta privata) kring torget har bildat Gärdås torgbolag KB som arbetar med upprustning av torget och avser skapa ett stadsdelstorg med ny livsmedelsaffär. De samverkar kring trygghets- och trivselfrågor.

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT:

Projekt Gärdås

Samverkansprojekt med sjuutton markägare för att dels tillskapa ett stadsdelstorg, dels rusta upp utemiljön i västra Bergsjön. (Se projekt Rent tryggt och vackert i Bergsjön)

Partnerskap för gemensam bevakning Stadsdelsväktare

De olika fastighetsägarna lägger resurser på en gemensam bevakning för hela området.

Målen med delprojekten inom Torg- och fastighetsutveckling runt Gärdås torg har varit att

”åstadkomma en samsyn mellan samtliga fastighetsägare runt Komettorget, hyresgäster, stadsdelsförvaltningen Bergsjön och andra aktörer, åstadkomma ett gemensamt engagemang och samordnade insatser för att öka trivseln, tryggheten, servicen och säkerheten i området, och ge de boende långtgående inflytande och förutsättningar att påverka och ta ansvar för sin välfärd”

E2. Torg- fastighetsutveckling runt Gärdås torg	
INDIKATORER:	KOMMENTARER:
Andelen hyresgäster som känner sig trygga i området ökar.	I självvärdering för Gärdås torgbolag, skriver projektledare Bengt Gullskog att bevakningen på och runt torget som startats i maj 2001 har lett till resultatet att området är lugnare med ökad trygghet och man minskar bevakningen hösten 2002. Regelbunden uppföljning görs tillsammans med Polisen och Securitas. Väktarna ger även spårvägsförarna stöd vid behov kring hållplatsen, vilket ger ökad trygghet för spårvägens personal.
Andelen hyresgäster som är nöjda med området ökar.	Man är mer nöjd med att bo i sitt bostadsområde än i stadsdelen Bergsjön. Framtidens boendetrivselundersökning visar att index för nöjdhet med boendet ökat något.

Genomgång av åtgärdsplanens indikatorer på måluppfyllelse följt av våra kommentarer

Spårvagnshållplatsen Galileis gata har byggts om. Omfattande röjningar av sly har genomförts i området runt Geråshallen, Galaxparken, våtmarksparken, rondellen vid infarten till stadsdelen och runt Gärdsmosseskolan. Respektive fastighetsägare har rustat upp gårdar, parkeringar, entréer, trapphus och tvättstugor. Ett trettiotal möten har hållits med boende, butiksägare och lokala hyresgästföreningar. Engagemanget och förväntningarna är stora, många positiva förändringar

har genomförts. Lågprisvaruhuset Lidl har långt framskridna planer på att bygga en butik vid torget och ny detaljplan för torget finns. Man har hela tiden hoppats på att kunna bygga på den befintliga affärsbyggnaden och där låta socialkontoret hyra in sig. Samtidigt har Framtidenkoncernen satsat på ombyggnad av Bergsjön centrum. Hösten 2003 fattades beslut om att äldreboendet vid Rymdtorget ska läggas ner och stadsdelsnämnden beslutade då att utnyttja den byggnaden och placera hela stadsdelsförvaltningen där inklusive socialkontoret, vilket blev en besvikelse för Gärdsås torg. Socialkontorets placering där hade inneburit hyresinkomster och fler människor i rörelse vid torget. (I skrivande stund maj 2004 är det dock osäkert om Lidl kommer att etablera sig i området)

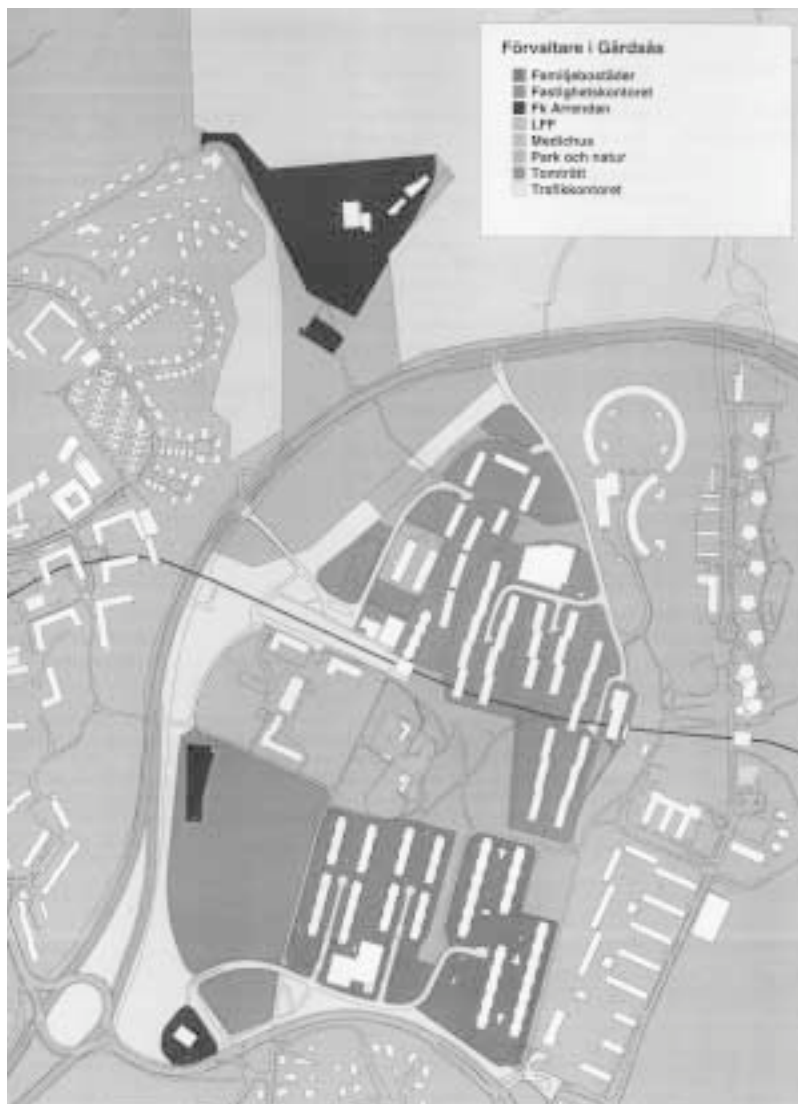
Bevakningsinsatser runt torget har gett ökad trygghet. Man har utvecklat gemensam uthyrnings- och avhysningspolicy samt boskolematerial på flera språk.

När det gäller frågan (ställd i Framtidens boendetrivselundersökningar) om man är nöjd eller missnöjd med stölder och skadegörelse i området/i parkerade bilar har missnöjet minskat lite sen 2000 men ökat igen lite grann sista året (2003) vilket avspeglas i tabellen med brottsstatistik som visar att brotten ökat lite igen år 2003.

Bild 21. Gärdsås torg vid Galileis gata 2003

Bild 22. De 8 förvaltarna av fastigheter och mark i Gärdsåsområdet. En gemensamt framtagna förvaltningskarta som visar vem som ansvarar för vilka områden.

E2. Torg- fastighetsutveckling runt Gärdsås torg	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTAR OM MÅLUPPFYLLELSE:
Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):	Målen för E2 att åstadkomma samsyn mellan samtliga fastighetsägare, boende och verksamma runt Gärdsås torg med insatser för ökad trivsel och service är rimliga. Möjligtvis är viljan att göra en så pass omfattande förnyelse av torget inte realistisk eftersom förnyelsen av Bergsjön centrum är så pass stor och hela stadsdelsförvaltningen förläggs dit. Där finns också en nyligen upprustad livsmedelsbutik. Konkurrerar projekten med varandra? Räcker befolknings- och kundunderlag kanske inte till två torg med livsmedelsbutiker så nära varandra?
Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt):	Storstadspengarna har använts som smörjmedel i utveckling av samverkan och möten mellan olika aktörer som satsat egna medel, ibland mycket mer änorstadspengens storlek. T.ex. gör fastighetsägarna i området kring Gärdsås torg en omfattande och långsiktig satsning för torget och sina respektive fastigheter.
Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):	De övergripande målen är att skapa en attraktivare stadsdel med större kvarboende. Befolkningsomsättningen har stannat upp bl.a. som en följd av bostadsbristen i kommunen. Enligt SOM-institutets Storstadsundersökning 2003 var omflyttningen i Bergsjön år 2003 14 % jämfört med 1997 då den var 21 %.
Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):	De förbättringar som gjorts har det funnits stort behov av. Förbättringar i utemiljön är jämförelsevis långsiktiga men är också beroende av att förvaltningen fungerar kontinuerligt. Här har man arbetat fram en gemensam skötselplan och budget för området, för att på sikt skötas med lokala resurser och ge arbete till bergsjöbor. Se självvärdering från projekt Gärdsås torg, 2003-05-27. Genom föreningsverksamhet och skapande av arbete med fastighetsskötsel, med syftet att stärka de boende socialt, är väl ändå ett steg i rätt riktning.
Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):	Fastighetsägarnas förbättringar är en (ekonomisk) investering på mycket längre sikt än tre år och kan nog ses som bestående i någon mening, liksom den samverkan kring förvaltandet av utemiljön. Samtidigt är långsiktigheten beroende av att ingen av parterna sänker sin ambitionsnivå och del i arbetet, även kommunikation och samarbete måste underhållas.

Utvärdering av målpuffyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor

Fastighetsutveckling inom Framtidenkoncernen

Målen med delprojektet inom Fastighetsutveckling inom Framtidenkoncernen är att

”åstadkomma en samsyn mellan Förvaltnings AB Framtidens dotterbolag i stadsdelen, hyresgäster, stadsdelsförvaltningen i Bergsjön och andra aktörer, åstadkomma ett gemensamt engagemang och samordnade insatser för att öka trivseln och tryggheten i området, och ge de boende långtgående inflytande och förutsättningar att påverka och ta ansvar för sin välfärd”.

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT:

Bergsjöns centrum/Rymdtorget

I Bergsjön har som sagt de bebyggelseinriktade projekten varit omfattande. Satsningen på ombyggnad av Bergsjöns centrum bekostas genom kommunens medfinansiering via Framtidenkoncernen. Rymdtorget som har en intressant och motsägelsefull tillkomsthistoria är idag ett svåröverskådligt torg. Spårvagnshållplatsen i den västra ändan och angöringen med busshållplats och parkering i den östra, har rustats upp i samband med storstadssatsningen. Flera ombyggnader har skett genom åren för att förbättra torget och en ombyggnad av affärshuset har just genomförts (januari 2004). Torgytan har bl.a. fått murar, ny stenläggning och har rensats från skymmande buskage för att få siktlinje utefter punkthusen ner till busshållplatsen, en trygghetsskapande åtgärd.

Det finns fortfarande ett behov av att ta ett samlat grepp kring torgmiljön. Vid spårvagnshållplatsen är det svårt att orientera sig och hitta till torget, skolan och biblioteket ligger som en barriär i synfältet. Väl inne på torget känns det trångt och överskådligt. Framför loftgångshuset finns hålet ner till vägen som löper under torgnivån (där en gång spårvägen skulle dras). Idéprojektet med ett kulturhus vid spårvagnshållplatsen är en intressant utgångspunkt för att studera torget ur flera aspekter.

Stig in

Familjebostäder vill i projektet hitta processer att arbeta tillsammans med de boende för att utveckla området. Genom dörrknackning har man samlat boende från ett par hus i taget och ordnat temadagar där man diskuterat hur man skulle kunna utveckla området. Projektet påbörjades sent och har inte följts närmare i utvärderingen.

Bild 23. Gångstråk vid Rymdtorget efter upprustningen

E3. Fastighetsutveckling inom Framtiden-koncernen	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTARER OM MÅLUPPFYLLELSE:
Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):	Målen för E3 att åstadkomma samsyn mellan fastighetsägare, boende och verksamma runt Rymdtorget med insatser för ökad trygghet och trivsel är rimliga.
Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt):	Åtskilliga miljoner har satsats på ombyggnad av affärshuset, vilket nog kan anses riktigt eftersom just bristen på kommersiell service upplevts som ett stort problem av bergsjöborna, vilket visat sig i flera boendeundersökningar.
Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):	Förbättrad kommersiell service är ett viktigt steg på vägen för att skapa en attraktiv stadsdel. Samtidigt behövs satsning på den samhälleliga servicen också och här finns problem som orsakas av att kommunen måste spara och nedskärningar sker både på vårdcentraler och kommunikationer.
Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):	Som ovan. Frågan om förbättrad service är mycket viktig alldeles särskilt i Bergsjön. Vid en jämförelse med de andra tre stadsdelarna utmärker sig Bergsjön särskilt, invånarna är mycket missnöjda med servicen. Detta har framkommit i samtliga boendeundersökningar. Lokalt i stadsdelen är tjänstemän och politiker mycket väl medvetna om detta och beskriver det i den reviderade åtgärdsplanen (2004-04-02)
Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):	Frågan sammanhänger med hur det går på alla andra områden. Om affärerna ska få lönsamhet måste bergsjöbor ha köpkraft/inkomster och till det krävs att man har förvärvsarbete. Även samhällservicens lokalisering (och kvalitet) är en förutsättning för att många ska besöka torget. Ett väl fungerande torg betyder i sin tur ökad trivsel och trygghet.

Utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor

Förändrade spårvagnshållplatser

Förändrade spårvagnshållplatser är ett projekt där samverkan skett mellan stadsdelsförvaltningen i Bergsjön, trafikkontoret, stadsbyggnadskontoret m.fl. för ombyggnad av hållplatserna.

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT:

Barn och arkitektur – Upprustning av Rymdtorgets spårvagnshållplats

Upprustningen av Rymdtorgets spårvagnshållplats var ett projekt inom Storstadens arkitektur och kulturmiljö, i projektet samverkade

Solbackeskolan och Agenda 21-kontoret med Göteborgs Stadsmuseum, trafikkontoret och länsstyrelsen i Västra Götaland. Skolbarn har arbetat med betongutsmyckning.

Målen med Förändrade spårvagnshållplatser är att ”åstadkomma spårvagnshållplatser som upplevs som rena, snygga och trygga av bergsjöborna”.

E4. Förändrade spårvagnshållplatser	
INDIKATORER:	KOMMENTARER:
Andelen hyresgäster som känner sig trygga på och runt hållplatserna ökar.	Enligt Storstadsundersökningen 2003, återfinns de högsta orosnivåerna vid hållplatser för spårvagn och buss.
Andelen trafikanter som åker spårvagn ökar.	---
Spårvagnshållplatser med angränsande område är upprustade i dialog med boende och andra lokala aktörer	Spårvagnshållplatserna är upprustade i dialog med boende och andra. Ytterligare insatser behövs vid Galileis gata.

Genomgång av åtgärdsplanens indikatorer på måluppfyllelse följt av våra kommentarer

Bild 24. Spårvägstunnel vid Teleskopgatans hållplats. Förr låg hållplatsen inne i tunneln, nu har den flyttats ut med tanke på trygghet och trivsel.

Bild 25. Teleskopgatans hållplats efter ombyggnad

Bild 26. Rymdtorgets hållplats efter ombyggnad. Ny markbeläggning, nya väderskydd, mur utsmyckad med betongplattor tillverkade av skolbarn. Till höger i bild syns hisstornet.

Arbetet med spårvagnshållplatserna går på tvären och flera olika storstadssatsningsprojekt involveras (E0. Rent vackert och tryggt Bergsjön, E1. Torg- och fastighetsutveckling runt Komettorget, E2. Torg- och fastighetsutveckling runt Gärdsås torg, D0. Agenda 21-kontoret som stimulerat och samordnat arbetet)

På Komettorget har skolbarn varit med och utformat den nya markbeläggningen med egenhändigt utformade betongmosaikplattor. En arkitekt, två lokala konstnärer och lärarna på Backegårdsskolan har tillsammans med barnen arbetat med projektet Betongen lever under läsåret 2002-2003. Man har gjort stadsvandringar, studiebesök och byggt modeller. Att låta barn och unga vara med och påverka sin närmiljö bidrar till deras känsla av hemhörighet och identitet. Att kunna känna sig stolt över sin stadsdel har betydelse för självkänsla och trygghet.

E4. Förändrade spårvagnshållplatser	
UTVÄRDERINGSFRÅGA:	KOMMENTARER OM MÅLUPPFYLLELSEN:
<p>Frågan om relevans (om målen är tillämpliga för att lösa problemen):</p>	<p>Målen för E4 Förändrade spårvagnshållplatser (samt E0, E1, E2, D0) är att skapa rena, trivsamma och trygga hållplatser. Att göra hållplatserna tryggare var mycket angeläget. Detta har åstadkommits genom att man rivit skymmande skärmtak och mörka trapphus. Hållplatslägena har flyttats ut ur tunnel-mynningar där det varit aktuellt. (Tre av fyra spårvagnshållplatser i Bergsjön ligger intill tunnlar i berget). Växtlighet har röjts bort och flera nya gångvägar har anlagts på varje sida om hållplatsen, vilket betyder att det finns alternativa vägar att gå så att man inte känner sig instängd. Ny belysning och nya väderskydd har byggts. En stor förbättring har skett. Samtidigt visar Storstadsundersökningen 2003 att 35 % av bergsjöborna känner sig oroliga vid spårvagnshållplatserna.</p>
<p>Frågan om effektivitet (ekonomisk) (om de insatta medlen använts på bästa sätt)</p>	<p>Storstadspengar har använts till samverkan mellan olika aktörer och projekt där barn i skolan arbetat med utsmyckning av två hållplatser hittills. Trafikkontoret och park och naturförvaltningen har bidragit med sina ordinarie resurser.</p>
<p>Frågan om ändamålsenlighet (om insatserna bidragit till att de övergripande målen uppnåtts):</p>	<p>De övergripande målen är att skapa en attraktivare stadsdel med större kvarboende. Befolkningsomsättningen har stannat upp bl.a. som en följd av bostadsbristen i kommunen. Enligt Storstadsundersökningen 2003 var omflyttningen i Bergsjön år 2003 14 % jämfört med 1997 då den var 21 %.</p>
<p>Frågan om nyttan (hur effekten av satsningen förhåller sig till problembilden i de fyra stadsdelarna):</p>	<p>Frågan om en tryggare utemiljö och tryggare hållplatser är mycket betydelsefull vilket framkommit i flera boendeundersökningar.</p>
<p>Frågan om uthålligheten (om positiva förändringar kan förväntas bestå efter satsningens slut):</p>	<p>Hållplatserna är ombyggda men en fungerande förvaltning med att hålla rent och hålla efter växtlighet är nöd- värdig. Tryggheten vid hållplatser hänger också samman med hur trygga och använda gångvägar och gator är i övrigt. För de hållplatser som är iordningställda skall enligt åtgärdsplanen avtalas om höjd nivå på skötsel och underhåll, vid hållplatser och gångbanor – städning, belysning, klotter. Trafik-kontoret, Västtrafik och polisen i samverkan.</p>

Utvärdering av måluppfyllelsen med hjälp av Fem viktiga utvärderingsfrågor

Vägar till målen - slutsatser, sammanfattning

Stora förbättringar i den fysiska miljön

Vi har tidigare konstaterat att storstadssatsningens påverkan på den fysiska miljön inte kan ses isolerad från de övriga satsningar på miljön som gjorts i Bergsjön. Snarare kan man se att många idéer och krafter sökt verka åt samma håll, att det funnits en gemensam syn hos medverkande aktörer om vikten av att utveckla miljön, och att pröva olika metoder för de boendes deltagande i processen. Det betyder inte att alla varit överens om hur förändringen skall gå till eller hur resultatet skall se ut. Men det har funnits engagemang och vilja till handling, som kan tolkas som en anda i tiden, som utgått från samma grundsyn som storstadssatsningen. I Bergsjön har storstadssatsningen tillfört 43 miljoner kronor till målområde tre, varav drygt tio miljoner kronor till förbättring av trygghet och trivsel. Medfinansieringen från Framtiden har inneburit att 80 miljoner satsats på Bergsjön centrum. Stadsdelsförvaltningen, kommuncentrala tekniska förvaltningar och Familjebostäder har bidragit inom sina ordinarie budgetar.

Hur ser förändringarna i Bergsjöns bebyggelsemiljö ut? Vad har gjorts, vad planeras och vad återstår?

Vi har en bra utgångspunkt för jämförelse i utredningen *Bergsjöns framtid* (1999) som initierat beskrev förhållandena före storstadssatsningen. I rapporten analyserades stadsdelens fysiska struktur som förutsättning för socialt liv. Främst studerades tre aspekter – kommunikationer, service samt de enskilda bostadsområdenas möjligheter att bilda sammanhängande och identitetsskapande grannskap ("det lokala perspektivet"). Problemen definierades och möjliga lösningar diskuterades. Stadsdelens speciella topografi, med två bergshöjder och mellanliggande dal är en förutsättning som medför flera svårigheter ur alla tre aspekterna. Det karakteristiska för Bergsjön är att bostadsområdena ligger som öar, omgivna och åtskilda av vacker natur. Kommunikationen mellan dem är dålig – antingen med bil via ringleden runt stadsdelen, eller gående på ofta obekväma och otrygga gångvägar. Detsamma gäller för flera av områdena också för att nå spårväg och centrumanläggningar. När det gäller det lokala perspektivet på enskilda bostadsområden pekade utredningen på den stora variationen i utformningen av entréer och gårdar områdena emellan. Därmed varierade också möjligheterna till ett halvprivat gårdsrum som en övergång mellan det egna trapphuset och stadsdelens offentlighet, en funktion som författarna framhöll som en viktig förutsättning för social kontakt och hemhörighet.

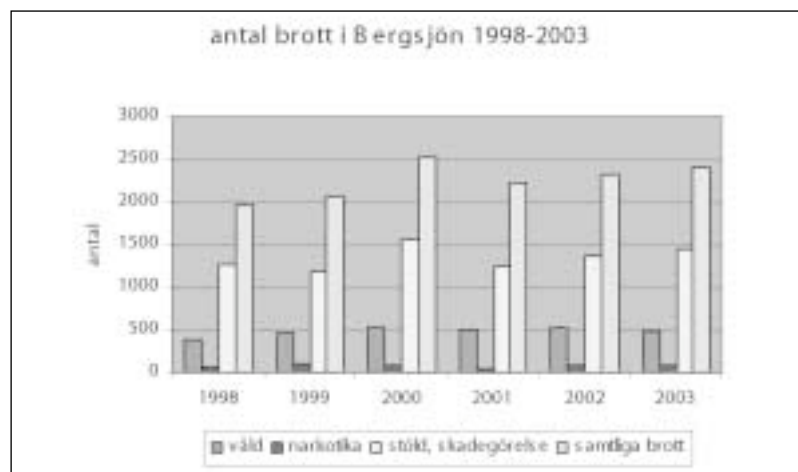
Analysen i *Bergsjöns Framtid* fanns som ett underlag när man i Bergsjön gjorde sin första åtgärdsplan inom storstadssatsningen år

2000. De lokala mål och åtgärder man föreslog inom målområde 3 delades upp under två rubriker ”Demokrati och delaktighet” samt ”Trygghet och trivsel”. Strategierna för att nå en god utveckling på de två områdena är samverkande i den meningen att flera av de strategier man ställer upp för att nå ett ökat demokratiskt deltagande handlar om arbete med närmiljö, mötesplatser och stadsdel. På motsvarande sätt handlar strategier för ökad trygghet och trivsel om att *stimulera processer* som arbetar med frågorna kring den fysiska miljön.

Storstadssatsningen i Bergsjön har som vi sett inneburit ett omfattande arbete med att förbättra miljön. Trafikkontoret har rustat upp spårvagnshållplatserna i stadsdelen och flyttat dem från bergtunnlarna ut i det fria. Ett omfattande röjningsarbete av buskar och sly har gjorts kring hållplatser och gångvägar av Park och naturförvaltningen. Upprustning av Rymdtorget, Komettorget och Gärdås torg har påbörjats. Familjebostäder har startat Stig in-projektet. Framtidens boendetrivselundersökning visar att tryggheten ökat något. Nöjd boende-index (NBI) för Bergsjön sjönk lite 2003 efter en liten uppgång åren innan.

Polisens brottstatistik visar en tydlig minskning av samtliga brottskategorier mellan år 2000 och 2001 i Bergsjön, sen sker en långsam ökning igen men nivån från 2000 har inte nåtts. (RAR-stat, Polismyndigheten i Västra Götaland)

Bild 27. Brottstatistik 1998-2003 Källa: RAR-stat, Polismyndigheten i Västra Götaland

Förbättrade kommunikationer är en viktig fråga

Frågan om förbättrade kommunikationer är viktig för Bergsjön och något man arbetat mycket med i stadsdelen. De två spårvagnslinjerna mellan stadsdelen och Göteborgs centrum räcker inte till, de perifera delarna av den mycket kuperade stadsdelen behöver bättre förbindelser. Lokaltrafikgruppen inom Storstadssatsningen har belyst frågan ur många olika synvinklar och menar att det finns ett stort behov av

en lokal busslinje. Det finns ett par busslinjer med gles tidtabell som trafikerar delar av stadsdelens ytterkanter. De stora höjdskillnaderna och att bebyggelsen ligger så utspridd innebär långa och ibland jobbiga backar på väg till affären eller hållplatsen för kollektivtrafiken. Idéer har framkommit om långsam biltrafik på vissa stråk genom området på så kallade gårdsgator.

Satsning på utemiljön är av stor betydelse för trygghet och trivsel

Stadsdelens grundstruktur som bygger på trafikseparering där bilvägar, gångvägar och spårväg skiljs åt innebär att människors rörelser sprids ut över ett stort område, det blir lätt tomt och ödsligt. Det känns tryggare att vistas ute där det finns andra människor. För att befolka gångstråk och torg är det viktigt att det är rent, snyggt och trivsamt. Projektet ”Rent vackert och tryggt” är en satsning där de bebyggelseinriktade åtgärderna i stadsdelen samordnas av Rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön. Här samverkar fastighetsägare, boende, Agenda 21-kontoret, stadsdelsförvaltningen och Park och naturförvaltningen. Arbetsgrupper arbetar kring olika teman. Gröngruppen fokuserar till exempel på upprustning av primärstråk och lekplatser i stadsdelen som innebär bättre belysning, nya parkbänkar och papperskorgar. I projekt Gärdsås samverkar 17 privata och kommunala markägare för att långsiktigt utveckla skötsel och förvaltning av utemiljön. Detta är exempel på verksamheter som lämpligen drivs vidare i den reguljära verksamheten.

Ombyggnad av de fyra spårvagnshållplatserna i stadsdelen är en betydelsefull förbättring och en trygghetsfaktor som utredningen Bergsjöns framtid pekade på. Trafikkontoret har i dialog med stadsdelsförvaltningen och andra aktörer byggt om hållplatserna. Hållplatslägena har flyttats ut ur tunnelmyningar, mörka trapphus rivits och nya gångvägar anlagts på var sida om hållplatsen. I samverkan med skolbarn i stadsdelen, Agenda 21-kontorets kulturarbetare och Stadsmuseet har två hållplatser fått utsmyckning av betongmosaik. Trygghetsvandringar med de boende visade att de otrygga mellanrummen främst utgjordes av gångstråken till hållplatserna och själva hållplatslägena vilket visar hur betydelsefull insatsen vid hållplatserna är. Enligt Framtidens boendetrivselundersökningar har den upplevda tryggheten förbättrats något. Men ytterligare arbete i den fysiska miljön behövs som en fortsättning på det som genomförts och planerats under storstadssatsningen.

Till de mer svärdefinierade faktorerna hör upplevelse av trygghet och ett områdes rykte. Man vill kunna känna stolthet över var man bor och inte skämmas eller känna otrygghet i sitt bostadsområde. För att förmedla en motbild och ge en mer rättvisande bild av de många positiva händelser som också sker i stadsdelen har man i storstadsarbetet bland annat anställt en informatör med uppgift att utveckla kontakter med media och ge information till andra samhällssektorer.

Under Storstadssatsningen har också en hel del positiva reportage om Bergsjön gjorts i media t.ex. om upprustning och utsmyckningen av spårvagnshållplatserna och lekplatserna. Vid Rymdtorget har man uppmärksammat några av byggnaderna som kulturhistoriskt värdefulla och gett dem skydd genom q-märkning i detaljplanen som ett led i att stärka områdets identitet.

Förtätning är en möjlighet att utveckla bebyggelsemiljön

Förtätning är en viktig fråga att diskutera, eftersom det finns en ambition hos kommunen att bygga fler bostäder, med olika upplåtelseformer och bostadstyper och att bygga i områden där det redan finns infrastruktur innebär hushållning med resurser.

Förtätning kan också vara ett sätt att utveckla och förbättra bebyggelsemiljöer och möjliggöra boendekarriär i stadsdelen. Genom att bebygga otrygga mellanrum och placera byggnader längs stråk som behöver vakande ögon kan man öka tryggheten. Ny bebyggelse kan också binda samman bostadsområden med varandra så de inte ligger som isolerade öar i landskapet grupperade kring återvändsgränder.

På samma sätt kan man koppla ihop stadsdelar med varandra. Kan man åstadkomma en naturlig genomströmning av människor som rör sig mellan bostadsområden och stadsdelar påverkas tryggheten i positiv riktning. En aspekt att ta hänsyn till är de kvaliteter natur- och grönområden har, som man inte ska förstöra. Det behövs samverkan mellan olika aktörer och boende i stadsdelen för inventering av lämpliga lägen för ny, kompletterande bebyggelse.

Rum för verksamheter och möten

Flera av Storstadssatsningens projekt i Bergsjön har visat på behovet av lokaler. I Prova-på verksamheten, där ett stort antal föreningar har eftermiddagsverksamhet i skolorna, engageras hundratals barn. På varje skola har en förening åtagit sig ansvar som värdförening som kan fungera som språkrör för andra föreningar i stadsdelen. Föreningsverksamheten i stadsdelen har ökat både i antal och intensitet, vilket innebär ett ökat tryck på lokaler. Idrottsanläggningarna ligger idag i utkanten av stadsdelen och är därmed svårtillgängliga för de yngre barnen. En centralt placerad idrottshall skulle behövas vilket det finns långt framskridna planer för. Det finns också behov av mindre föreningslokaler ute i bostadsområdena.

Man skulle behöva inventera de lokaler som finns och hur de används. Ibland finns det lokaler men det kan vara fastighetsägaren som är ovillig att hyra ut. Genom låga hyror skulle man kunna stimulera ett aktivt föreningsliv, som är berikande för alla i närområdet. Ett kulturhus med hemvist för föreningar där man samsas om möteslokaler och en större samlings/festlokal är en utvecklingsbar idé som framkommit. Men även mindre lokaler för föreningar och småbutiker efterfrågas.

Samverkan, dialog, långsiktighet och kontinuitet

Honnörsorden samverkan, dialog, långsiktighet och kontinuitet tål att upprepas för de har betydelse för hur man lyckas i storstadsarbetet. I storstadsarbetet i Bergsjön är ett brett upplagt arbete med en helhetssyn på stadsdelen, en viktig utgångspunkt. Utredningen *Bergsjöns framtid*, från 1999 har lagt grunden. Den utgjorde underlag för innehållet i åtgärdsplanen, där storstadssatsningsprojekten inom alla målområden beskrivs och där målen preciseras för varje insats. En styrka för storstadsarbetet i Bergsjön är att dessa frågor varit förankrade hos fastighetsägare och bostadsföretag, i stadsdelsnämnden och i stadsdelsförvaltningen. Tidigare erfarenheter av arbete med miljöfrågor i ambitionen att vara en ekologisk stadsdel, har medverkat till en lyckad samverkan. Det visar vikten av långsiktighet och kontinuitet i storstadsarbetet.

Samverkan har skett mellan ett stort antal aktörer, Familjebostäder, många privata fastighetsägare, stadsdelsförvaltningen och andra kommunala förvaltningar. Agenda 21-kontoret har med sin kontaktskapande roll haft betydelse i processen att utveckla storstadsarbetet, där storstadspengarna har fungerat som smörjmedel.

I arbetet med utemiljö och torgupprustning har boende och verkamma i stadsdelen varit delaktiga t.ex. genom boendemöten och trygghetsvandringar. Dialogen med de boende är en av de processer man beskrivit i åtgärdsplanen, som en strategi för att nå målen. Agenda 21-kontoret har fungerat som en mötesplats dit alla i stadsdelen kunnat komma och diskutera och lämna synpunkter, se utställningar och besöka temakvällar. Arbetet med samverkan i Bergsjön under tiden storstadssatsningen pågått har organiserats i fyra råd: rådet för sysselsättning och utbildning, rådet för sociala frågor, rådet för hälsa samt rådet för tryggt och trivsamt Bergsjön. En samordningsgrupp bestående av de fyra ordförandena under ledning av stadsdelschefen samordnar rådets uppgifter och ansvarsområden, vilket är en förutsättning för att arbetet ska kunna fortsätta och implementeras.

Gemensamma förslag kring miljöfrågor som ett resultat av samverkan lokalt i stadsdel mellan fastighetsägare, bostadsföretag och stadsdelsförvaltning utgör ett bra underlag för att kunna påverka förvaltningen på den kommunala nivån.

Samtidigt kan beslut på den kommunala nivån inverka direkt negativt på storstadsarbetet, till exempel när man av besparingsskäl beslutar lägga ner en vårdcentral eller Västtrafik drar in en busslinje samtidigt som man i ett projekt inom Storstadssatsningen utreder hur man skulle kunna förbättra kollektivtrafiken i stadsdelen.

Agenda 21-kontorets roll

Agenda 21-kontorets roll i utvecklingsarbetet i stadsdelen är att vara en kontaktpunkt, en fysisk mötesplats i stadsdelen, öppen för alla

boende och verksamma i Bergsjön. Det är värt att notera att man även i de andra stadsdelarna har känt behov av att skapa någon typ av områdeskontor och mötesplats (Idépunkten i norra Biskopsgården, Hälsodisken i Gårdsten).

Agenda 21-kontorets uppdrag är att utveckla nya arbetssätt och metoder för att stimulera utvecklingsarbetet i stadsdelen genom nätverksbyggande och samverkan. Medarbetarna representerar en bred kompetens, flera är arkitekter och samhällsplanerare, vilket är speciellt för Bergsjön. På Agenda 21-kontoret har man samlat människor i stadsdelen bl.a. kring frågor som berör den fysiska miljön, men också i projekt kring kulturaktiviteter och föreningsverksamhet. Rådet för ett tryggt och trivsamt Bergsjön samordnar arbetet kring utemiljön och Agenda 21-kontoret ansvarar för sekreterarskapet. Det finns inom Rådet ett antal arbetsgrupper som arbetar med olika teman, Gröngruppen, Kollektivtrafikgruppen och Komet lekplatsgrupp till exempel. I dessa arbetsgrupper finns fastighetsägare, kommunala förvaltningar, stadsdelsförvaltning liksom boende med.

Projekt som är inriktade mot förbättring av den fysiska miljön fungerar bra att arbeta med på stadsdelsnivå, förutsatt gott samarbete med olika förvaltningar, lokalt och kommungemensamt. Frågor som gäller grönområden, gångvägar, hållplatser och lekplatser t.ex. handläggs av kommuncentrala förvaltningar. När aktörer lokalt i stadsdelen kommer fram till vad man skulle vilja åstadkomma i utemiljön, kan man inleda ett samarbete med Trafikkontoret, Park och naturförvaltningen, Stadsbyggnadskontoret m.fl. Det innebär ingen förändring av ansvarsområden men utvecklar metoderna för det lokala inflytandet i planeringen. Men arbete med projekt i den fysiska miljön på den lokala nivån måste samordnas och följas upp av någon. Här fyller Agenda 21-kontoret en viktig funktion.

Projekt kontra kontinuitet. Planering och implementering

Resultatet av det som gjorts i Bergsjön är en del i ett långsiktigt och kontinuerligt arbete, som skulle varit svårt att genomföra, inom Storstadssatsningens ram på tre år. Här har Storstadssatsningen givit en extra skjuts åt något som redan påbörjats. Det har också varit lättare och gått snabbare att komma igång med förändringar i de stadsdelar som haft tidigare satsningar. Bergsjön hade s.k. Blommanpengar, ett statsbidrag som ett igångsättningsstöd för att öka aktiviteterna i de mest utsatta bostadsområdena. Med hjälp av detta bidrag satsade man på Returhuset som idag ingår i den ordinarie verksamheten. För utvärderingen innebär det att det är svårt att urskilja vad som beror av just Storstadssatsningen. Det visar också vilken betydelse kontinuiteten och långsiktigheten har för att åstadkomma en förändring/förbättring.

Nackdelen med projektinsatser är att de kan motverka kontinuitet och långsiktighet genom dubbel organisation och konkurrens med den

reguljära verksamheten. I Bergsjön gjorde man en plötslig omorganisation inom den treåriga storstadssatsningen efter knappt två år då man avvecklade utskottet för det lokala utvecklingsarbetet och verksamhetsområdet stadsdelsutveckling med motiveringen att underlätta implementeringen.

Bostadsföretagens betydelse i storstadssatsningen

Bostadsföretagen har en betydande roll i storstadsarbetet. Hälften av fastigheterna i Bergsjön ägs av ett antal privata ägare, hälften ägs av det kommunala bostadsföretaget Familjebostäder, dessutom finns det ett flertal bostadsrättsföreningar. Detta har fått till följd att det varit viktigt att utveckla metoder för samverkan. Detta har inneburit att fastighetsägare har fått nya roller och ta ett socialt ansvar, vilket kräver både engagemang och fantasi.

En viktig förutsättning för förändringsarbetet i stadsdelen, kring torgen och utemiljön, är den samverkan som skett mellan bostadsföretagen, de många privata fastighetsägarna, stadsdelsförvaltningen och kommunala förvaltningar. Man har i en mödosam process satsat på fysisk upprustning och sociala åtgärder och man har gjort det samtidigt och tillsammans. Ett exempel är Gärdsås Torgbolag AB som bildades 2001 och består av åtta privata och en kommunal fastighetsägare som arbetar för att gemensamt utveckla ett affärscentrum. Ett annat exempel är projekt Gärdsås som är ett samverkansprojekt mellan samtliga sjutton markägare, privata och kommunala, som gemensamt utvecklat en förvaltningsplan för området. Denna samverkan är ett nytt och ovant sätt att arbeta. Fastighetsägarna gör stora och långsiktiga investeringar och här har bidrag från storstadssatsningen kunnat fungera som stimulans för att utveckla samarbetet.

Miljöförbättringar som initierande för demokratiskt deltagande

Att engagera människor kring frågor om bebyggelsemiljön är ett bra sätt att dels ge kunskap om den egna närmiljön, dels ge kunskap om hur samhället fungerar. Genom att skapa engagemang kring boendet och stadsmiljön där förändringar kommer till stånd och syns, förmedlas insikten att det går att påverka.

På Agenda 21-kontoret har man engagerat boende i utemiljön genom boendemöten, årlig städdag, trygghetsvandringar m.m. Fastighetsägare i området ser att skadegörelsen har minskat och att fler människor rör sig ute i området.

Processer som kanske börjar med ett fåtal engagerade kan sprida sig som ringar på vattnet och motivera allt fler att bli delaktiga i förändringsarbetet. Det kan vara starten för individen till ett demokratiskt deltagande i vidare samhällsfrågor och därmed en del av integrationen.

Inga Malmqvist

Gårdsten

Storstadssatsningen i Gårdsten

Gårdsten är ett bostadsområde som ligger ca 15 km från Göteborgs centrum i Angered, den del av nordöstra Göteborg som byggdes ut på jungfrulig mark under det så kallade Miljonprogrammet. Området ingår i stadsdelen Gunnared och benämns formellt Primärområde 603 Gårdstensberget.

Bild 28. Flygfoto över Gårdsten

Till bakgrundsteckningen hör att Gårdsten också tidigare har varit föremål för specialsatsningar; både fått del av de så kallade ”Blommanpengarna” och varit ett av de så kallade Nationella exemplen. Detta är en bidragande orsak till att man snabbt kom igång med konkreta projekt och åtgärder. Några av projekten inom Storstadssatsningen utgör fortsättningar på aktiviteter som hade startat tidigare.

”1998 utsågs Gårdsten till ett nationellt utvecklingsområde av regeringen. Då startade flera utvecklingsprojekt i samarbete mellan Gunnareds stadsdelsförvaltning och Gårdstensbostäder AB. Därmed finns redan en bra grund för Gårdstensprojektet, som kommer att arbeta vidare för att motverka segregationen, få fler människor i arbete, höja utbildningsnivån, stärka språkkunskaperna, förbättra skolan, öka trivseln och tryggheten i stadsdelen samt för att förbättra folkhälsan. Alla projekt ska bygga på Gårdstensbornas egna önskemål och delaktighet.” (från projektets hemsida www.gardstensprojektet.goteborg.se)

När det i den fortsatta texten står Storstadssatsningen, så avses endast det arbete som bedrivits av Storstadssatsningen i Gårdsten inom Gunnareds stadsdelsförvaltning.

Lokala mål och åtgärdsprogram

Målen för storstadssatsningen i Gårdsten beskrivs i projektets åtgärdsplaner:

”I Gårdsten skall de boende engageras till delaktighet i utveckling av området. Detta är ett långsiktigt arbete och förändringsprocesserna skall utformas så att resultat nås. Gårdstensborna skall känna trygghet och tillhörighet i sitt bostadsområde. Åtgärderna skall få boende som står utanför arbetsmarknaden in i densamma, förbättra kvalitén i skola och förskola samt bidra till att utveckla det lokala utbudet av offentlig och kommersiell service. Gårdstensbornas delaktighet och medinflytande är grundläggande villkor i förändringsarbetet. Mångfalds- och jämställdhetsperspektivet skall genomsyra det lokala arbetet.” (Ur Åtgärdsplan 2002, Storstadssatsningen Gunnared, 2001-12-10, s 3)

Som det lokala målet för målområde 3, benämnt Lokalt utvecklingsarbete, demokratisk delaktighet – trygghet, trivsel samt förbättrad hälsa, nämns också i samma åtgärdsprogram, s 25:

”Att ge förutsättningar för människors möten i Gårdsten. Att ge förutsättningar för de boende att positivt påverka sin hälsa, känna trygghet och tillhörighet i sitt bostadsområde.”

De strategier man valt för att nå målen inom område 3 är dels att skapa mötesplatser, kulturaktiviteter och träffpunkter samt att förbättra trygghet och säkerhet i området.

Sedan Storstadssatsningens tillkomst har ett åtgärdsprogram upprättats varje år, där varje aktivitet ingående beskrivs vad gäller t ex mål, uppföljning, organisation, samverkan, metod och budget. Det målområde i Gårdsten som fått störst del av Storstadssatsningen är målområde 2, Språkutveckling och skolresultat.

Organisation

Gunnareds stadsdelsnämnd har ansvaret för Storstadssatsningen i Gårdsten och fattar de formella besluten. Arbetet leds av en projektledare som till sin hjälp har en projektadministratör.

Innan beslut behandlas ärendena i en referensgrupp som sammanträder 2-3 gånger per termin. Representationen av boende i Referensgruppen utvidgades 2002 till 22 ledamöter varav 13 personer är boende med olika roller. Nu består gruppen av 4 boenderepresentanter, re-

presentanter från bostadsrättsförening, Föreningsrådet i Gårdsten, 4 ungdomar från skolorna, representanter från näringslivet i Gårdsten och cheferna för både Förvaltnings AB framtiden och Gårdstensbostäder samt presidiet i Stadsdelsnämnden Gunnared, stadsdelschef, verksamhetschef och projektledare.

Geografiskt sett finns Storstadssatsningen med lokaler för både projektets ledning och flera av projekten/aktiviteterna i ett slags verksamhetshus, Gårdstenshuset, invid det kommersiella centrum i östra Gårdsten.

Beskrivning och karakterisering

Tankarna bakom planeringen

Kring 1960 rådde stor brist på bostäder i Göteborg och även brist på lämplig mark att bebygga. År 1967 införlivades områdena nordost om staden i Göteborgs kommun, men redan dessförinnan hade kommunen köpt in stora markarealer. År 1962 påbörjades planarbetet och 1968 var Generalplan för Angered – Bergum klar. Planen beskrev ett självförsörjande stadsområde för 150 000 invånare med 70 000 arbetsplatser och alla upptänklig service. Jämförelser gjordes med det då aktuella byggandet av den helt nya huvudstaden Brasilia. Generalplanens huvuddrag bestämdes av främst följande tre förutsättningar:

- Terrängförhållanden – skogsklädda bergsområden samt dalgången kring Lärjeån
- Målsättningen att skapa samspel mellan bebyggelsen och fri natur
- Anslutning till centrala staden genom en stadsbana

Stadsbanans sträckning blev avgörande för bostadsområdenas lokalisering. Bebyggelseområdena skulle radas upp som pärlor på ett band som mot öster skulle grena sig till två band. Den kollektiva kommunikationen som det bärande elementet i utbyggnaden kom inte att genomföras. Redan tidigt gjordes undantag så att flera bostadsområden kom att hamna utanför den ”livlina” som stadsbanan utgjorde, nämligen Gårdstensbergen, Lövgärdet och Rannebergen.

Gårdsten byggdes åren 1969 – 1971. Framtidstron var enorm; i planen fanns områden för ytterligare bostadsbebyggelse på båda sidor om bebyggelsen och man räknade med att Gårdstens befolkning skulle komma att uppgå till ca 10 000 personer. Det var ett komplicerat byggande:

”I syfte att erhålla byggbara, plana ytor inom det starkt kuperade planområdet har en omfattande omdaning av terrängen ägt rum.

Den så kallade nivååsprängningsmetoden har därvid kommit till användning. Den innebär avsprängningar av höjdparter och kontrollerad sprängstensutfyllnad av valda låglänta delar.” (Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Göteborg bygger, 1971)

Trots detta finns fortfarande stora höjdskillnader till omgivande områden. Områdets planmönster är enkelt: Huvudsakligen tre stora grupperingar av flerbostadshus innanför en ringled av trafik. Planen, med sin strikta separering av olika trafikslag, är ett tydligt exempel på den planeringsideologi som rådde vid planeringstillfället:

Start- och målpunkter för olika slag av trafik bör inom varje trafiknät förläggas så att minsta möjliga antal konfliktmoment uppstår. Sålunda bör husentréer vetta mot gångväg och parkeringsplatser förläggas mellan gata och hus. (SCAFT: riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet, 1968, citerat från Klasander 2001)

Detta menar forskaren Anna Johanna Klasander i avhandlingen Suburban Navigastion, gör att bostadshusen varken skapar något tydligt rumsligt sammanhang med gata, gård eller natur. (Klasander 2003, s.154)

Bild 29. Plan över Gårdsten. Cirkeln markerar Gårdstens Centrum

Kommunikationer

Kommunikationerna till och från Gårdsten har avsevärt förbättrats genom den snabbuss som, först mer än trettio år efter stadsdelens tillkomst, har startats till Göteborgs centrum under högtrafik. I övrigt måste man först ta den buss som går runt trafikringen och åka till Angereds centrum och därifrån ta sig vidare med spårvagn eller övriga bussar. Gårdstensborna har dock nära till den bro över Göta Älv, Angeredsbron, som leder till Hisingen, där många av Göteborgs arbetsplatser finns.

Inom området finns dels matargator för biltrafik och dels ett nät av gångstråk t ex mellan de olika bebyggelsegrupperna. Det tar lång tid att förflytta sig inom Gårdsten, dels beroende på de stora avstånden och dels genom att det trots att området plansprängdes vid byggandet fortfarande finns många höjdskillnader kvar.

Hus och lägenheter

De tre grupperingarna av bebyggelsen har sinsemellan olika utseenden; i norr 3-våningslamellhus i parallella linjer, i öster en lång gata med lameller om 3 respektive 5 eller 7 våningar på ömse sidor och i väster det område som ursprungligen var det mest arkitektoniskt intressanta i Gårdsten, med en serie välproportionerade gårdar av dels korta 3-vånings lameller och dels loftgångshus med 9 våningar, ursprungligen delvis vilande på pelare. Arkitekten för denna del av Gårdsten var Arne Nygård.

Gårdstensbostäder AB

Gårdstensbostäder AB som är ett dotterbolag inom det för Göteborg gemensamma allmännyttiga bostadskoncernen Förvaltnings AB Framtiden, startades 1997 med uppgiften att utveckla och förbättra Gårdsten. Dessförinnan hade en lång tid av misskötsel och dåligt underhåll gjort Gårdsten till ett nedgånget och illa omtyckt område. Gårdstensbostäder äger och förvaltar över 90 % av bostadsbeståndet i Gårdsten och håller nu på omfattande program av upprustning och förändringar i hela Gårdsten, både lägenhetsbeståndet, centrumanläggningar och utemiljön. De startar nu renoveringar i den sist förvärvade norra bebyggelsegruppen.

Alla Gårdstens flerbostadshus byggdes genom elementbyggnadsteknik och har fasader av betongelement med frilagt stenmaterial. De två förstnämnda grupperingarna byggdes med mörk sjösten i fasadelementens yta, medan den västra grupperingen hade ljus sten i ytan och fick på så sätt ett helt annat och ljusare uttryck. På dessa fasader fanns detaljer av corténplåt. Ett fel på plåten gjorde att de först

monterade husens ljusa fasadelement missfärgades av rostning från plåten – något som rättades till under det fortsatta bygget. Denna västra gruppering har nu byggts om med ekologiska förtecken till så kallade solgårdar med solceller på taken och gemensamma växthus i loftgångshusens bottenvåningar.

Bild 30. Solhusen i västra Gårdsten.

Även den långsträckt bebyggelsegrupperingen i öster; Muskotgatan och Salviagatan, har byggts om. De lameller som låg längst i söder har rivits och de återstående lamellerna har kapats av trappvis på gavlarna åt söder, så att terrasslägenheter har tillskapats. De tidigare mörka fasaderna har putsats i en ljus nyans och husen har fått nya, större balkonger och fräscha entréer.

Bild 31. De nyskapade terrasshusen i västra Gårdsten.

Gårdsten har under 1980-talet kompletterats med två grupper av småhus och en verksamhetsbyggnad för en tillverkare av badrumsdetaljer. Också en högstadieskola har byggts.

I mitten av Gårdsten finns områdets skolor, men också ett till större delen obebyggt grönområde. I detta område som kallas Dalen, rymms både naturmark och de flesta av Gårdstens fritidsaktiviteter såsom fotbollsplaner, klubbhus och tennisplan. Gårdstensbostäder beskriver på sin hemsida på Internet att även Dalen håller på att rustas upp och att där nu finns Äventyrslekplats och skateboardramp och tackar alla boende som engagerat sig för att utveckla Dalen. (*www.gardstensbostader.se*)

Ursprungligen fanns två lokala centra för butiker mm. Gårdstens Centrum i den östra delen, beskrivs i avhandlingen *Suburban Navigation* som att det uppenbarar sig för besökare till området som en omärklig byggnad bland parkerade bilar och busshållplats och gatan som leder dit som en återvändsgränd. (*Klasander 2003, s. 154*)

Gårdstens Centrum, har även det rustats upp kraftigt och är idag ett väl fungerande stadsdelscentrum. Utbudet av butiker och näringsställen i Gårdstens Centrum har ökat de senaste åren och nyss fick även en läkare och en tandläkare sina lokaler i Gårdstens Centrum. Det mindre centrat i västra Gårdsten rymmer barnvårdscentral och ett mindre antal serviceenheter men förstärks genom att Gårdstensbostäder har sina egna kontorslokaler i ombyggda bostäder i det intilliggande loftgångshuset. I norra Gårdsten finns livsmedel, servicebutik och frisersalong.

Merparten av bostadslägenheterna i Gårdsten utgörs av 2 rum och kök – 34 % av det totala beståndet samt 3 rum och kök - 33% av beståndet. Endast 13 % är mindre och 20% innehåller 4 eller fler rum. Se också tabell 1.

Bostadslägenheter	1 rok	2 rok	3 rok	4 rok	5 + rok	totalt	andel
I flerbostadshus	422	1111	1050	434	16	3033	ca 91 %
I småhus	9	18	50	88	126	291	ca 9 %
totalt	431	1129	1100	522	142	3324	100 %

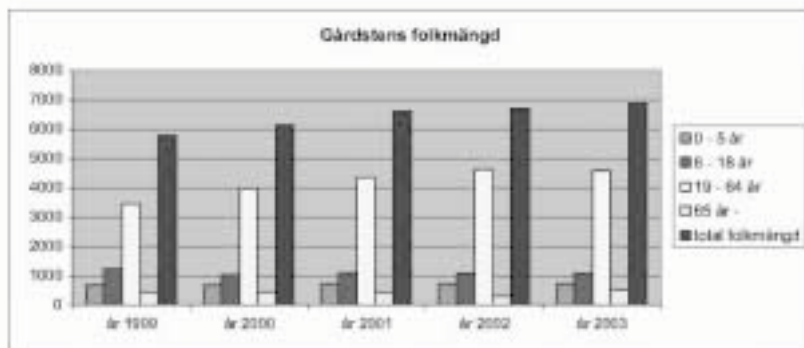
Tabell 1: Fördelning bostadslägenheter i Gårdsten. Källa: Göteborgsbladet.

Lägenheternas utrustning är god liksom tillgången till förvaringsutrymmen. Nästan alla lägenheter har renoverats under senare år, eller håller på att renoveras, då man även ersätter trista ytskikt och material såsom plastlister. Planlösningarna är, precis som i de flesta av bostadsområdena från ”Miljonprogrammet” goda med rejäla ytor och bra rumsproportioner.

Befolkningen i Gårdsten

Jämfört med Göteborg som helhet har Gårdsten en påfallande ung befolkning. I Gårdsten bor hela 64 % fler förskolebarn än i Göteborg som helhet, och 45 % fler som är i skolåldern. Andelen pensionärer är bara ca en tredjedel så stor som i Göteborg. Befolkningen har också ökat under de senaste åren, se bild 32.

Bild 32. Gårdstens folkmängd. Källa för alla statistikuppgifter om befolkningen: Göteborgsbladet.

Gårdsten har tagit emot en stor del av nyanlända flyktingar. Den andel av befolkningen som är födda utomlands är stor och har ökat under de senaste åren. Se tabell 2.

Födda i utlandet	1999	2000	2001	2002	2003	2003%
I övr. Europa	1433	1402	1376	1379	1440	21%
I Asien; fr. Iran o Irak	1119	1291	1574	1669	1708	25%
I Afrika	534	549	568	606	638	9%
övr.	109	120	142	118	129	2%
totala utlandsfödda	3195	3362	3660	3772	3915	57%

Tabell 2: Utlandsfödda i Gårdsten

Befolkningen förvärvsarbetar i mindre grad än befolkningen i Göteborg som helhet, förvärvsintensiteten är ungefär 55% av den för hela Göteborg. Men även om förvärvsintensiteten är låg, så framgår av tabell 3. att den ökat de senaste åren, framförallt för de utrikes födda, och för män i högre grad än för kvinnor.

Förvärvsintensitet	1999%	2000%	2001%	2002%	2003%
Män	39,7	41,9	44,6	48,3	49,3
Kvinnor	35,1	36	36,3	39,3	39
totalt	37,6	39,2	40,7	44,1	44,5
därav utrikes födda	25,8	33,3	35,5	39,4	39,3

Tabell 3: Förvärvsintensitet i Gårdsten

Andelen av familjerna i Gårdsten som uppbär socialbidrag har sjunkit under senare år och var år 2003 ca 37 %. Även ohälsotalen är höga. Antalet sjukdagar har dock sjunkit från i snitt 91 sjukdagar per person år 1999 till drygt 50 dagar i snitt per person år 2003, men detta är ett ofullständigt mått på ohälsa eftersom det endast avser människor i förvärvsarbete.

Omflyttningen i Gårdsten, d v s flyttningar in till och ut ur området, har precis som för de flesta av Storstadssatsningens områden varit mycket hög. Detta hade mycket negativ effekt på områdena genom att de som flyttade ut i högre grad var människor som hade förvärvsarbete. De senaste åren har omflyttningen minskat kraftigt:

”För innevarande år är tendensen att ut- och inflyttningen hamnar på ca 16 %. Den har tidigare under 1990-talet varit uppe i ca 25 %.” (Ur Lägesrapport 2003-09-11, Storstadssatsningen i Gårdsten, Göteborgs stad, Gunnared)

Den negativa tendensen att de utflyttande hade hög förvärvsfrekvens har avstannat i Gårdsten, beroende dels på att det inte längre finns några lediga lägenheter. Dels påverkar () Gårdstensbostädernas restriktiva hyrespolicy, med krav att hyresgästerna ska ha ordnad försörjning utvecklingen positivt.

Tillgångar och problem

Bland Gårdstens tillgångar finns de fräscha och välutrustade lägenheterna i renoverade hus, välskötta utemiljöer och ett fungerande centrum. Också den omgivande, vilda naturen och långsträckt utsikt från många håll, utgör tillgångar.

Gårdstens isolerade läge är ett problem, som medför långa och krångliga kommunikationer. Upplevelsen av en isolerad ö förstärks av de stora höjdskillnaderna. De rester som finns kvar av en lång tid av negativ bild av Gårdsten i massmedia, uppvägs numera väl av att även positiva nyheter från Gårdsten presenteras i massmedia.

Gårdstens befolkning utgår stora tillgångar – med många olika kulturer och kompetenser och med stor andel av befolkningen i unga, aktiva åldrar. Men det går inte att blunda för att det även finns problem med en stor andel nyanlända flyktingar och med en visserligen växande, men fortfarande låg andel av förvärvsarbetande bland dem i yrkesverksam ålder.

Lokal utveckling – aspekterna trygghet och trivsel

Denna utvärdering är gjord utifrån den kompetens jag har som arkitekt, och avser de aktiviteter eller projekt inom Storstadssatsningen som jag har bedömt har relevans för resonemang kring den fysiska miljön. I den följande beskrivningen tas därför endast upp de aktiviteter inom målområde 3, Demokrati/delaktighet, trygghet, trivsel och hälsa, och som berör aspekterna trygghet och trivsel samt några aktiviteter inom andra målområden där jag bedömt att de på något sätt är relevanta för frågor kring den fysiska miljön.

Arbetsmetoder

De arbetsmetoder jag använt är:

- Intervjuer med personer verksamma inom Storstadssatsningen i Gårdsten: Samordnande projektledare och projektadministratör samt projektägare för de studerade projekten samt ett fåtal intervjuer med boende.
- Jag har deltagit i några av referensgruppens möten samt vid dialogkvällar som Storstadssatsningen i Gårdsten ordnat för Gårdstensborna.
- Analyser av statistik och rapporterade resultat är en viktig del av arbetet. De skriftliga källorna har varit självutvärderingar, lägesrapporter, åtgärdsplaner och annan dokumentation från projektet och bostadsföretaget, samt förstås utvärderingar från andra håll och vetenskapliga rapporter inom ämnet eller i angränsande ämnen.
- Tillfällen till utvecklande dialoger om frågorna har varit utvärderingsseminarier och -träffar av olika omfattning; de interna inom Chalmersgruppen, de med utvärderare inom andra målområden i Göteborg och de nationella träffarna.

Valda aktiviteter – projekt

Inom storstadssatsningen i Gårdsten har bedrivits totalt 25 st aktiviteter = åtgärder, varav 11 st inom målområde 3: Lokalt utvecklingsarbete, demokratisk delaktighet – trygghet, trivsel samt förbättrad hälsa. Efter genomgång av samtliga aktiviteter utkristalliserades några jag ansåg lämpliga att studera. Flera av dessa visade sig senare inte relevanta. Dessa var:

Mötesplatsen

Mötesplats som begrepp på olika plan verkade intressant; detta var ett initiativ från enskild person med ett försök att etablera en mötesplats i området utifrån restaurangverksamhet. Alltså ett försök att kombinera kommersiell verksamhet med kulturella aktiviteter. Restaurangen låg i samma hus som storstadssatsningens kontor och många flera evenemang ordnades tillsammans med andra projekt/aktiviteter inom storstadssatsningen. På grund av för dåligt gensvar från innevånarna stängdes dock restaurangen vid halvårsskiftet 2002. Att skapa mötesplatser har dock varit centralt för Storstadssatsningen i Gårdsten, och sådana har skapats på andra sätt, vilket behandlas längre fram.

Yrkessatsning

I detta projekt inom målområde 1, Sysselsättning, försörjningsgrad, vuxenutbildning, hade jag för avsikt att studera enbart med avseende på eventuella effekter i den fysiska miljön i Gårdsten. Det visade sig inte relevant, eftersom satsningen uttryckligen, enligt projektägaren vid den inledande intervjun, inte på något sätt skulle var knutet till den fysiska miljön i Gårdsten.

Brottsförebyggande arbete

Projektet har varit knutet till Gårdstensskolan och haft syftet att dels minska rekryteringen bland unga människor till kriminalitet och droger, dels att minska antalet vålds- och skadebrott i området. Arbetet var starkt beroende av en eldsjäl som fick anställning för att arbeta med aktivt brottsförebyggande inom skolan och även engagera föräldrarna.

Trygghetsgrupp i Gårdsten

Detta projekt har genomförts helt i bostadsförvaltarens Gårdstensbostäders regi och samfinansierat mellan dem och Storstadssatsningen. Projektet startade 2001 efter positiva erfarenheter från Trygghetsgruppen i Hjällbo. En grupp av boende har utbildats och avlönas för att fungera som vuxenvandrare och finnas i Gårdsten kvällar och nätter.

Skolan mitt i byn

Trots att detta projekt ligger inom målområde Språkutveckling och skolresultat, är denna aktivitet av central betydelse vad gäller områdets fysiska miljö. Projektet går nämligen ut på att använda lokaler i skolorna till andra aktiviteter under kvällstid och helger, främst för föreningarna i Gårdsten.

Projektet finns inom målområdet Språkutveckling och skolresultat och syftena är kopplade till egenutveckling och till kontaktskapande:

”... ge de boende tillbaka tron på att det lönar sig att göra något själv för att förbättra sin situation. Skolan mitt i byn ska bli ett kulturcentrum och en länk mellan Gårdstensbor ...” (Ur Aktiviteter Skolan mitt i byn våren -04, www.gardstensprojektet.goteborg.se)

Hälsohus (Hälsodisk)

Projektet Hälsohus startade redan innan Storstadssatsningen, när Gårdsten var ett Nationellt utvecklingsområde. De övergripande målen var att stärka Gårdstensbornas hälsa och välbefinnande, att öka delaktigheten och att främja integrationen mm. Rent konkret gällde det att nå innevånarna, att ge hjälp inom inte bara hälsa, utan även många andra frågor, till exempel genom att underlätta kontakterna med myndigheter, att skapa nätverk och kontaktytor.

Hälsodisken öppnades, en kontaktpunkt i bottenvåningen av samma hus i centrum där Storstadssatsningen egna lokaler finns. Här arbetar Kulturtolkar, som hjälper innevånarna på deras egna språk med hjälp till självhjälp.

Först efter det att Hälsodisken etablerats, 2001, framgick för mig vikten av att följa utvecklingen av Hälsodisken. Denna har blivit ett betydelsefullt centrum för även många andra frågor än hälsa, och förefaller mig, som utvärderare, vara en av de två viktigaste åtgärderna inom storstadssatsningen i Gårdsten.

Att se projekten i ett sammanhang

Under satsningens gång har det också blivit tydligt att många av projekten eller aktiviteterna är sammankopplade och beroende av varandra. Så är t ex Kulturtolkarna de som arbetar i Hälsodisken och Skolan mitt i byn samverkande med Gårdstens Internationella föreningsråd. Av bland annat detta skäl har jag valt att redovisa slutsatser och iakttagelser utifrån några viktiga frågeställningar istället för utifrån de enskilda projekten inom Storstadssatsningen.

Frågeställningar - resultat

Trygghet och säkerhet

Trygghet och säkerhet är de områden där Storstadssatsningen mest berör den fysiska miljön, varför dessa aspekter blir centrala. Gårdsten har i det avseendet lite speciella förutsättningar med sin starkt kuperade terräng och den så kallade Dalen, det stora grönområdet i områdets mitt och med bussen som trafikringen runt bebyggelsen. Delar av Dalen kan upplevas som otrygga, både på grund av att de är obebyggda och genom den vegetation som finns. Några av frågorna var: Är stadsdelen trygg att vistas i och röra sig i? I vilka delar och i vilka avseenden ger stadsdelens stadsplan tillräckliga förutsättningar?

Det är intressant att i målområde Lokalt utvecklingsarbete; demokratisk delaktighet, trygghet och trivsel samt förbättrad folkhälsa fanns två projekt med fokus på trygghetsfrågor - Brottsförebyggande arbete och Trygghetsgrupp i Gårdsten - med olika angreppssätt och huvudmän. De har åtminstone delvis samma övergripande mål; att minska faktisk brottslighet – respektive att minska vålds- och skadebrott. Den förebyggande aspekten är förstås tydligare i Brottsförebyggande arbetet i skolan, men finns även i Trygghetsgruppens arbete.

Brottsförebyggande arbete

Brottsförebyggaren i Gårdstensskolan hade arbetat som polis i tjugofem år innan han började med brottsförebyggande arbete i skolor, tidigare i Gävle, och brann för det förebyggande arbetet:

”Det är bra att arbeta inom skolan, där barnen finns. ... Vi startade med att utbilda personalen, lärarna. De måste kunna sätta gränser. Här finns bra lärare; både flera trygga, lite äldre, som varit med länge och nya, pigga, yngre, som engagerar sig.” (Intervju med brottsförebyggaren Lennart Fransson, 2002-09-27)

Det brottsförebyggande arbetet rör alltså både elever, föräldrar och skolpersonal. Han utbildade elever att bli kamrattstödare, som kallas ”Gårdstenskompisar”. Detta fungerade bra eftersom de eleverna såg mer än vad skolans personal kunde se.

I juni 2003 medförde skolans ansträngda situation att brottsförebyggaresursen drogs in. Skolan tog aldrig, som avsett, på sig ansvaret att ta in brottsförebyggaren i sin ordinarie budget. Därigenom var det Stadsdelsförvaltningen i Gunnared som minskade resurserna till lokalt brottsförebyggande arbete i Gårdsten, med motiveringen att

” ... alla erfarenheter, metoder och kontaktytor skall tas tillvara och implementeras i skolorna i Gårdstens ordinarie arbete. Hur detta ska fungera i praktiken är dock oklart.” (Lägesrapport 2003, Göteborgs stad, Gunnared, Storstadssatsningen i Gårdsten, 2003-09-11)

Rent praktisk har implementeringen gått till så att skolan i sin ordinarie verksamhet och budget fortsatt det brottsförebyggande arbetet genom att ha vuxna i skolan. Det finns så kallade skolvårdar och även föräldrar har aktiverats. Men naturligtvis påverkar skolans besvärliga ekonomiska situation möjligheterna till inordnande i ordinarie verksamhet. Man arbetar inte så brett, mot alla skolbarn, som när brottsförebyggaren fanns i skolan, utan mer riktat för de skolungdomar som behöver stöd för att inte utveckla kriminalitet. (Telefonintervju med verksamhetschef Per-Olof Isaksson, Gunnared, 2004-06-15)

Trygghetsgruppen i Gårdsten

Detta projekt inom Storsatsningen startade 2002 efter det att man tagit del av erfarenheterna från arbetet med Trygghetsgrupp i Hjällbo. Samtliga boende i Gårdsten var målgrupp för projektet och de övergripande målen är att skapa större trygghet i Gårdsten och att minska den faktiska brottsligheten. Verksamheten bedrivs i Gårdstensbostäders regi och ansvar.

En grupp av 8 personer boende i Gårdsten har först fått utbildning av polisen och av socialtjänsten och arbetar nu med trygghetsskapande åtgärder genom att synas och hjälpa till i stadsdelen alla kvällar i veckan. Människorna i gruppen är av 8 olika nationaliteter, talar tillsammans 15 språk och har varierande åldrar. De kan nås av alla Gårdstensbor genom ett eget telefonnummer.

”Trygghetsgruppen skall fungera ungefär som avlönade vuxenvandrare och finnas i Gårdsten på kvällar och nätter. De skall utöva tillsyn, medla i konflikter, eskortera boende i området, ha fortlöpande kontakt med polis, socialtjänst, skola med mera. Deras arbete skall först och främst handla om vuxennärvaro och social kontroll i Gårdsten.” (Göteborgs Stad, Gunnared: Gårdsten Storstadsplan 2002, s 40)

Trygghetsgruppen arbetar i lag om tre personer och en stor uppgift är att eskortera människor i området, till exempel att följa dem hem från busshållplatsen eller tvärs över området genom Dalen. Arbetet rapporteras genom dagbok förd efter varje kväll/natts arbete. I den slumpvis valda dagboksanteckningen från 2002-10-19 kan man läsa att gruppen arbetat mellan klockan 16 och klockan 22.30 och vid 29 tillfällen befunnit sig vid olika målpunkter i stadsdelen såsom de olika gatorna och Centrum. De fick 7 st samtal från boende och tre av dessa önskade och fick eskort mellan olika delar av Gårdsten och från busshållplatsen.

Trygghetsgruppen arbetar utifrån en ny professionell yrkesroll som befinner sig någonstans emellan väktare, fältassistent, fritidsassistent och fastighetsskötare. Den ansvarige på Gårdstensbostäder beskrev att detta inte är någon enkel roll:

”Det kan vara svårt att hitta yrkesrollen i början, för de har två roller i Gårdsten – de är ju både boende och har en yrkesroll. Ibland kan det kännas som att man aldrig kommer ifrån jobbet.” (Intervju med projektledare Björn Wetterlund, Gårdstensbostäder, 2002-11-08)

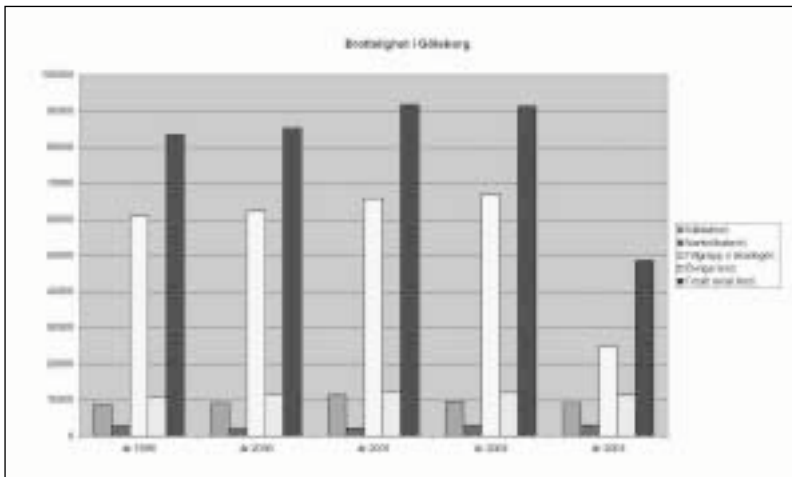
Samtidigt är det förstås en mycket stor fördel att personerna bor i stadsdelen; de känner till inte bara området utan även människorna och kan till exempel namnen på ungdomarna i tonårgången.

Resultat om trygghet

Resultat vad gäller utvecklingen av trygghet och säkerhet i bostadsområden kan studeras både genom statistiskt material och genom att efterfråga människors upplevelser av trygghet i sitt bostadsområde. Det finns alltså flera sätt att mäta en utveckling vad gäller trygghet, men det finns inga möjligheter att särskilja att utvecklingen är effekt av någon enskild åtgärd eller satsning i området.

Från Polismyndigheten i Västra Götaland har vi fått statistik över antalet polisanmälda brott. Denna visar att det totala antalet anmälda brott i Gårdsten har ökat fram till år 2002 och därefter minskat det senaste året. Detta är ungefär samma utveckling som för Göteborg som helhet. Antalet våldsbrott och narkotikabrott i Gårdsten har ökat. Däremot har antalet anmälda brott minskat markant vad gäller Tillgrepp och skadegörelse, det vill säga sådana brott som man skulle kunna känna otrygghet inför. Se bild 32.

Bild 33. Brottsligheten i Gårdsten, Källa Polismyndigheten i Västra Götaland, RAR-stat

De tidigare stora problemen med bilstölder på parkeringsplatser och parkeringshus har man från Gårdstensbostäder åtgärdat genom att alla boende bilägare av bolaget fått en rattkrycka som de uppmanas att alltid använda.

Upplevelser av trygghet

Frågor om i vilken grad invånarna i Gårdsten upplever att de är trygga i sin stadsdel, finns besvarade i den boendekät som Gårdstensbostäder AB genom sitt moderbolag Förvaltnings AB Framtiden årligen utför bland de boende i bolagets lägenheter. Eftersom Framtiden genom Gårdstensbostäder äger mer än 90% av Gårdstens lägenheter, kan resultatet anses vara relevant för uppfattningen i området som helhet.

Framtidenkoncernen använder nöjd boende-index (NBI) som ett måttal i koncernens balanserade styrkort. NBI beskriver hyresgästernas totala upplevda kvalitet i boendet. NBI redovisas i form av betygsindex på en skala från 0 till 100. Värden över 60 anses vara bra och över 65 mycket bra. Under huvudrubriken *Är Du nöjd eller missnöjd med följande i ditt bostadsområde?* ställdes ett antal frågor. De svarande fick markera på en skala från 1 till 9, från helt missnöjd till helt nöjd. Svaren anges sedan med ett index där högre tal innebär högre grad av nöjdhet. En av följdfrågorna var: *Möjligheterna att vistas ute i området på kvällen utan risk för ofredande eller hot.* På denna fråga ger svaren ett index som stigit med 5 enheter från 58 år 1999 till 62 år 2003. Här kan man alltså utläsa en stor förbättring av den upplevda tryggheten i Gårdsten.

Andra följdfrågor under huvudrubriken *Är Du nöjd eller missnöjd med följande i ditt bostadsområde?* var: *Stölder och skadegörelse i området respektive i parkerade bilar.* Det sammantagna indexet för dessa svar har ökat med hela 14 enheter; från 31 år 1999 till 45 år 2003. Gårdstensborna har alltså upplevt en påtagligt stor minskning av stölder och skadegörelse i området. (*Förvaltnings AB Framtiden 2003*)

Plats för aktiviteter

En viktig frågeställning i denna utvärdering är kort: Vilka lokalbehov har de aktiviteter/projekt som genomförs inom storstadssatsningen och på vilka sätt kan de lokaler, utrymmen, platser och kommunikationsstråk som finns i stadsdelen bidra till att främja/hindra lokalt utvecklingsarbete, demokratisk delaktighet, trygghet, trivsel och sysselsättning? Hur är det med tillgängligheten? Förekommer samutnyttjanden? var frågor att ställa. Hur använder respektive projekt den fysiska miljön? Vad skulle behövas? Hur fungerar det?

Skolan mitt i byn är ett centralt projekt för denna frågeställning. Trots att projektet ligger inom målområde Språkutveckling och skolresultat, har denna aktivitet visat sig vara av central vad gäller möjligheterna att utnyttja utrymmen; sådant som utgör viktig del av stadsdelens fysiska miljön.

För att göra frågan om implementeringen av detta projekt förståelig, måste man kort beskriva ett annat av Storstadssatsningens projekt, Föreningutveckling. Syftet var att utveckla det låga föreningsdeltagandet i Gårdsten. Den stora utvecklingen av föreningar skedde när Skolan mitt i byn kommit igång med sin verksamhet. Våren 2003 bildades Internationella Föreningsrådet i Gårdsten, för att stärka föreningarnas möjligheter att verka och samverka med varandra.

En person är anställd som så kallad föreningsutvecklare och har hand om projektet Skolan mitt i byn. All bokning av lokaler i skolan sker hos föreningsutvecklaren, på ett bokningsschema som gäller för en termin i taget. Hon berättar att de lokaler i skolan som kan

disponeras är både vanliga klassrum, specialsalar som till exempel datasalar, idrottshall och matsalen (som kallas bamba i Göteborg). Till idrottshallen är det kö med föreningar som vill in men i övrigt räcker lokalerna till. Klassrum och specialsalar används för föreningsaktiviteter, utom idrott förstås, medan bamba kan bokas av de boende enskilt för fester som till exempel bröllop. Detta är mycket populärt – Bamba används alla söndagar och de flesta av lördagarna. Man erlägger en depositionsavgift om 500 kr som återlämnas om lokalerna återlämnas välstädade. De som använder bamba städar alltså själva och städningen kollas noga av skolans städpersonal.

Jag frågar om samarbetet med skolans personal. Personen som är anställd som Föreningsutvecklare svarar att samarbetet går alldeles utmärkt. Hon har ett mycket gott samarbete med skolans ordinarie vaktmästare, som arbetar dagtid. Vissa lärare var i början negativa till att man använder deras klassrum, beroende på att föreningar tidigare hade använt sig av lärarnas material som fanns i klassrummen. Nu undviker man problem genom att inte använda just dessa klassrum.

*Men det är inga klagomål nu, när man har sett att det går bra.
(Intervjuer med föreningsutvecklare Fariba Behzad 2003-01-29)*

I en enkät till föreningsdeltagare framgick att aktiviteterna var mycket uppskattade. De enda negativa kommentarerna gällde den dåliga belysningen. Flera av de svarande skrev om detta under enkätens punkt Övriga synpunkter:

”Bättre och fungerande belysning i Dalen och runtomkring Gårdstensskolan samt vid p-platserna bakom bamba. ... Flera barn kan komma om Dalen och gångvägar blir mer upplysta. ... Mer gatubelysning akut!” (Ur några svar på enkät om Skolan mitt i byn för Självutvärdering, hösten 2002)

En viktig förutsättning för att skolans lokaler ska kunna användas efter skoltiden är att det finns någon slags vaktmästare även kvällstid. Storstadssatsningen stod i början av projektiden för finansieringen av vaktmästare kvällstid. Sedan 2003 har Föreningsrådet anställt en boende kvinna i skolan på heltid. Hon har många olika arbetsuppgifter i skolan, och är verksam som vaktmästare på kvällstid för att ordna med föreningarnas aktiviteter i skollokaler.

Resultat

Föreningsrådet har nu tagit över aktiviteten Skolan mitt i byn, vilken på så sätt har blivit implementerad i ett annat sammanhang efter det att Storstadssatsningen i Gårdsten är slut. Dock i en verksamhet som, åtminstone ännu en tid behöver föreningsstöd. Jag frågar hur

föreningsutvecklarens arbete har påverkats av att Föreningsrådet nu tagit över:

”Mitt arbete har blivit lättare. Nu behöver jag inte förhandla med alla föreningar, den kvinna som anställts är min kontakt. Föreningsrådet gör också att jag slipper kalla till särskilda möten utan de tar upp frågor kring även lokalerna vid sina regelbundna vanliga möten, verksamhetsmöten och styrelsemöten och så vidare.”
(Intervju med Fariba Behzad 2004-06-10)

Under våren 2004 ingår 30 föreningar i rådet, varav hälften är mycket aktiva. Fem av de mest aktiva föreningarna i Gårdsten har gått samman och bildat en ekonomisk förening, Föreningskraft. Denna har till syfte att ur föreningsaktivitet utveckla möjligheter till förvärsarbete.

Trivsel

Den fysiska miljön har stor betydelse för hur man trivs i ett bostadsområde. Detta gäller både direkt; hur husen och närmiljön ser ut och indirekt genom att den fysiska miljön även påverkar vår uppfattning om området och vår förmåga att kunna knyta an till området och känna hemhörighet och stolthet över det område vi bor i. Begreppet trivsel är alltså kopplat till andra begrepp såsom stolthet och till attraktivitet.

Det är svårt att ur Storstadssatsningen i Gårdsten urskilja enskilda aktiviteter eller projekt som direkt rör trivsel, men lätt att peka på den stora satsningen som Gårdstensbostäder genomfört med upprustning av hela miljön. Trivseln ökas också genom det ökade föreningsdeltagandet i området och genom projekt som Trygghetsgruppen, Brottsförebyggande arbete, Skolan mitt i byn och Hålsodisken.

Folkhälsa – fysisk miljö

Folkhälsan ingår inte i denna utvärdering, utan är endast en indirekt fråga genom kopplingen till den fysiska miljön. Denna koppling finns i fyra av de arton folkhälsomålen; Trygga och jämlika uppväxtvillkor, Goda arbetsmiljöer, Tillgängliga grönområden för rekreation samt Sunda inne- och utemiljöer. (Gunnar Ågren: *Mot en ny folkhälsopolitik, 2002, s 11*)

Folkhälsa har alltså samband med frågan om trivsel, och man kan även på folkhälsa anlägga aspekter som möjligheten att vara stolt över sitt bostads- och uppväxtområde. Alltså frågor som är knutna till områdets fysiska miljö och till attraktivitet. Även ur detta perspektiv är den kraftiga upprustningen av Gårdstens bebyggelse viktig att uppmärksamma.

En medicinsk avhandling påvisade nyligen samband mellan kransekärslsjukdomar och bostadsområden med låg socioekonomisk status; samband som kvarstod även när andra kända riskfaktorer som rökning

etc. hade räknats bort. Den socioekonomiska statusen mättes genom Care Need Index, CNI, vilket framräknas genom andelen ensamstående äldre, barn under 5 år, ensamstående föräldrar, lågutbildade, arbetslösa, utlandsfödda och hög omflyttning i området. Tänkbara förklaringar till sambanden anges vara dels stress och olust förknippad med att leva i områden med problem och dels nedvärderande attityd från andra människor. (Sundquist, 2003)

Hälsodisken – ett öppet kontaktcentrum

Sett utifrån utvärderingen av målområde 3 är Hälsodisken intressant ur två perspektiv: Dels är den ett av få projekt som har till huvudsyfte att förbättra folkhälsan. Dels visar den tydligt på behovet av ett rum för dialog och kontakt som är synligt, på central plats i stadsdelen. Ett ställe att gå till med många slags frågor. Representanter från olika samhällsorgan, till exempel Kronofogden, har kommit till Hälsodisken för att informera och diskutera med Gårdstensbor. Gårdstensbor har också kunnat arbetspröva vid Hälsodisken.

Kulturtolkarna, som arbetar i Hälsodisken, har kunnat nå människor och förmedla kontakter för människor som tidigare främst på grund av språkproblem har haft svårigheter med myndighetskontakter mm.

”Här har man inte en tjänstemannaroll, det är viktigt. De är mer vän än tjänsteman.” (Ur intervju med Maria Lundström, ansvarig för Hälsodisken och Kulturtolkarna, 2002-11-26)

Resultat

Projektet Hälsodisken, speciellt med avseende på den del som handlar om kulturtolkar, har utvärderats av Annelie Juhlin i examensarbetet *Ögonblicksbilder- en kvalitativ utvärdering ur brukarperspektiv* vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs Universitet. Hon har genomfört intervjuer med både kulturtolkar och boende som fått hjälp av kulturtolkarna vid Hälsodisken. Hennes resultat visar att människor genom kulturtolkarna har fått större möjligheter att påverka sina liv. Därigenom har risken för ohälsa minskat för dem, menar hon. (Juhlin, 2003)

Trots att alla myndighetsinstanser har uttryckt sig positivt om Hälsodisken, har det varit oerhört svårt att implementera projektet. Projektledaren för Storstadssatsningen i Gårdsten började med implementeringsarbetet tidigt, och har arbetat hårt för att försöka ordna fortsatt finansiering. Till slut, i mars 2004, blev det nödvändigt att pressa fram ett besked. Detta resulterade i ett besked om att Hälsodisken måste stängas. Reaktionerna bland de boende blev stora och den ansvarige vid Stadsdelsförvaltningen Gunnared, där Gårdsten ingår, fick i uppdrag att helt förutsättningslöst försöka finna en fortsatt lösning för Hälsodisken. Nu i juni 2004 kom så beskedet att Hälsodisken kan få fortsatt finansiering till och med 2004 åtminstone, om det blir

en angelägenhet för Angered, inte bara för Gårdsten. Så nu kommer Hälsodisken att samfinansieras av Stadsdelsförvaltningarna Gunnared och Lärjedalen och Hälso- och sjukvårdsförvaltningen NO. Den kommer att flyttas till Angereds Centrum, för att alla invånare i Angered ska få tillgång till hälsouppllysning. *(Intervju med projektledaren Eva Eckerbrant, 2004-06-09)*

Andra aktualiteter

På Gårdstensbostäders hemsida på Internet kan man läsa att den stora europeiska tävlingen för unga arkitekter, Europan 7, genomförd under 2003, hade ett område i Gårdsten som ett av tävlingsområdena. Uppgiften gällde att föreslå hur tomtmarken vid Norrleden i södra Gårdsten kan göras till en attraktiv "entré" till stadsdelen. Tävlingens tema var att skapa ökad variation i förortsmiljön och därmed stimulera till aktivitet och utveckling. Tjugosju arkitektlag från hela Europa arbetade med Gårdsten-uppgiften. Deras förslag visas under januari 2004 för boende i området, byggfolk, stadsplanerare med flera på en utställning i Gårdstens centrum. Både första- och andrapriset gick till göteborgsarkitekter.

Gårdstensbostäder startar nu med att bygga småhus på den södra del av Salviagatan där man tidigare rivit lamellhus. Detta kommer att ske i form av självbyggeri, dels för att man vill tillföra upplåtelseformen ägda bostäder och dels för att människor ska få möjlighet att genom eget arbete förverkliga drömmar om det egna huset. Dessa bostäder kommer att vara större än 4 rum och kök och alltså bredda utbudet av lägenhetsstorlekar i Gårdsten. Gårdstensbostäder har också medverkat till att det kommer att byggas småhus även på Gårdstens västra sida, på höjden som vetter utåt Göta älv, med mycket fina utsiktslägen.

I september 2004 blir det dags för inflyttning i det nya seniorboendet för finskspråkiga. Det är ett av loftgångshusen i västra delen av Gårdsten som byggs om av Gårdstensbostäder och som kommer att ha finskspråkig personal (www.gardstensbostader.se)

Slutsatser

Vi ser som en viktig uppgift att förhålla oss till utvecklingen i stadsdelarna utifrån de erfarenheter som redovisas i självutvärderingarna. Det är de som arbetar i stadsdelarna som är experterna. De slutsatser eller iakttagelser som redovisas gäller Gårdstens utveckling generellt, och är inte knutna till någon enskild aktivitet, vare sig inom eller utanför Storstadssatsningen.

- Gårdsten har blivit ett mycket bättre område att bo i

Den fysiska miljön har blivit kraftigt förbättrad. Människor trivs i Gårdsten och de som bott här länge ser en stor skillnad gentemot hur det var för några år sedan. Man kan alltså konstatera att flera av de uppställda lokala målen i Storstadssatsningens Målområde 3 har blivit uppfyllda.

- Det är oklart vad som är Storstadssatsningen – kanske ointressant?

Många goda insatser har radikalt förbättrat Gårdsten som boendeområde. Två aktörer har medverkat till den positiva utvecklingen i Gårdsten, Gårdstensbostäder och Storstadssatsningen. Ibland är det inte möjligt att utskilja särskilda effekter av en viss åtgärd eller en aktör. Jag har bara genomfört ett fåtal intervjuer med boende. Men ett tydligt resultat, också för tjänstemännen inom Storstadssatsningen, är att boende har svårt att skilja mellan vad som görs av olika aktörer i stadsdelen; då i första hand mellan Storstadssatsningen och det som Gårdstensbostäder gör. Kanske är ett urskiljande av specifika effekter kopplade till specifika åtgärder inte möjliga? Det skulle kräva en djupare utvärdering än vad som ryms i detta uppdrag. Så här långt kan man i alla fall konstatera att stora förbättringar har skett i Gårdsten, och att många olika projekt och satsningar sannolikt har bidragit till förbättringarna.

- Gårdstens särmärke

Gårdsten skiljer ut sig från de övriga områdena i Storstadssatsningen i Göteborg genom den dominerande roll som bostadsföretaget, Gårdstensbostäder, har vad gäller den fysiska miljön.

Sett utifrån utvärderarrollen för målområde 3 utgjorde detta i början en komplikation. Det stod klart vid centrala utvärderingsmöten att vår uppgift var att utvärdera de satsningar, projekt, som genomförs av Storstadssatsningen i respektive område. Detta framgick också vid min första kontakt med projektledningen för Storstadssatsningen i Gårdsten, liksom den mycket klara uppdelningen att satsningar i den fysiska miljön gjordes av Gårdstensbostäder. Vårt utvärderaruppdrag gällde alltså de delar av Storstadssatsningen som genomfördes med de statliga medlen. Mitt val av studieobjekt och frågeställningar för utvärdering av målområde 3 i Gårdsten präglades helt av detta uppdrag.

Kommunens medfinansiering sker främst genom förstärkta medel till Förvaltnings AB Framtiden:

”Framtidskoncernen står för en stor del av Göteborgs stads medfinansiering av storstadssatsningen. Under åren 2002 – 2003 har detta omfattat ca 500 Mkr och utgjorts av de pengar koncernen använder för ett extraordinärt underhåll i stadsdelarna Gårdsten Hjällbo och på stadsdelstorgen.” (Ur Kommentar till den lägesrapport som utvärderarna av storstadsavtalet lämnat hösten 2003, Förvaltnings AB Framtiden, 2003)

De avsatta medlen skulle användas till fysisk upprustning, förbättrad kommersiell service, trygghetsskapande åtgärder, samt ökade möjligheter till egen försörjning.

Den tydliga uppdelning som finns i Gårdsten så att alla åtgärder som rör den fysiska miljön genomförs av Framtiden genom dotterbolaget Gårdstensbostäder, gjorde det rimligt att även åtgärder i den fysiska miljön ingick i utvärderingen, om än inte fallstuderade.

Även om Storstadssatsningens projekt i Gårdsten inte haft uttalat syfte att behandla den fysiska miljön, så ser jag som forskare att många av projekten har en fysisk dimension, och de flesta aktiviteter äger rum i något slag av fysiskt utrymme. För att en stadsdel ska fungera som livsmiljö, är det centralt hur stadsdelen och alla dess utrymmen kan brukas av dem som bor och verkar i området. Därför finns också Gårdstensbostäders stora förändringsarbete med i rapporten även om de enskilda åtgärderna inte fallstuderats.

Slutsatser utifrån aspekten trygghet

Gårdsten har blivit ett tryggare bostadsområde de senaste åren – se avsnittet Frågeställningar – resultat. Det finns inga möjligheter att tydligt avgöra i vilken grad denna positiva utveckling är resultatet av någon enskild åtgärd eller satsning. Man kan anta att alla de åtgärder som vidtagits för att öka tryggheten i Gårdsten har medverkat till den goda utvecklingen. Den del av det Brottsförebyggande arbetet i skolan som syftade till att minska ungdomars inträde i kriminalitet, skulle, om det fått fortsätta, kanske fått utslag efter ytterligare några år. Trygghetsgruppen i Gårdsten är en av de tjänstemannagrupper som innevånarna hyser störts förtroende för. (*Storstadsundersökningen i Göteborg 2003, s. 45*)

Vid en Trygghetskonferens ordnad i Göteborg i november 2002 framgick vikten av samverkande organ i samhället, med gemensamma mål. Först nu, menade man, började man finna sätt att arbeta gemensamt. Göteborgs kommun har kommit långt i detta arbete, inte minst med verksamheten Tryggare och mänskligare Göteborg. Samtidigt framstår även här dualismen i Gårdsten. Brottsförebyggande arbete drivs inom skolan och Trygghetsgrupp inom bostadsföretaget. Projekten har visserligen olika benämningar och olika tillämpningar,

men brottsförebyggande arbete måste ändå anses ligga inom området Trygghet. Kanske är detta en fungerande modell i flera fall – att man inom respektive organisation snabbare kommer igång med arbete som senare kan knyta kontakter med liknande arbete i andra organisationer, hellre än att ägna tid åt att försöka åstadkomma samverkan direkt.

Det förtjänar att påpekas att även andra åtgärder i Gårdsten, än de som har haft direkta trygghetsskapande eller brottsförebygganden syften, sannolikt har medverkat till utvecklingen. Så har antagligen den stora satsningen på upprustning av den fysiska miljön i Gårdsten som Gårdstensbostäder genomför, indirekt medverkat till minskad skadegörelse, eftersom det finns ett större motstånd att skada en välhållna miljö än en illa underhållna och kanske redan skadad. Ökat kvarboende medför i sig att tryggheten ökar och brottslighet minskar, eftersom det ökar den naturliga sociala kontrollen; människorna i området känner, eller känner till varandra.

Förutom den mentala tryggheten och den sociala tryggheten i ett samhälle kan man även tala om den situationella, det vill säga den som är kopplad till den fysiska miljön; hur bebyggelsen är placerad, belysningen, utrymmen som är dolda mm. Björn Klarqvist skriver om vikten av öppenhet i det offentliga rummet. Sådan öppenhet som inte innebär tomma torgytor, utan att gatorna är befolkade genom den naturliga rörelsen i området. (Klarqvist, 2004) I detta avseende har bostadsområden som Gårdsten, med matargata utanför bostäderna och dessutom ett grönområde i mitten, sämre förutsättningar än många andra områden att kunna få en naturlig rörelse av människor. Det finns helt enkelt inte så många gator där människor naturligt rör sig, förflyttar sig mellan olika delar av området. De projekt inom Storstads-satsningen, som medverkat till att Gårdstens innevånare nu blivit mer delaktiga i sin stadsdel och att föreningslivet blomstrar, har inneburit att fler människor rör sig mellan olika delar av området. På så vis har även dessa projekt indirekt en trygghetsskapande effekt.

Forskaren Carina Listerborn beskriver i avhandlingen *Trygg stad* problematiken med att trygghetsarbete på senare tid kommit att betona tekniska åtgärder i den fysiska miljön, såsom lås och stängsel:

”Det finns en generell oro för att skapa ett instänglat samhälle, eller en tråkig stad, där alla spännande miljöer försvinner. Ingen önskar sig parker utan träd och strålkastare som lyser upp varje hörn.” (Listerborn 2002, s. 223)

Samtidigt redovisar hon att just att ökad belysning är det mest frekventa förslaget när trygghetsskapande åtgärder kommer på tal i olika sammanhang.

Vad gäller tryggheten i Gårdsten är det värt att påpeka att koncentrationen till stadsdelens östra sida – skolan som centrum +

stadsdelshuset + kommersiellt centrum, vilket i sig ökar den sociala tillgängligheten, med nödvändighet medför en utarmning av aktiviteter i andra delar av stadsdelen vilket kan minska tryggheten där.

Några ytterligare frågor kan vara intressanta att ställa:

- Trygghetsfrågor är ett stort ämne i samhällsdebatten just nu. Det verkar finnas ett uppdämt behov av åtgärder. I vilken grad är detta en övergående trend?
- Kan trygghetsfrågor, som ligger så nära det egna livet, vara som initierande, något som väcker människor att för engagera sig även i andra samhällsfrågor? I så fall kan de utgöra en av flera vägar mot ökad demokratisering.
- Begreppen Tillgänglighet och Trygghet är intressanta att kombinera. Ofta är de samverkande, speciellt vad gäller social tillgänglighet, men ibland kan åtgärder för den fysiska tillgängligheten försämra tryggheten. Ett tydligt exempel är när gångvägar som ska korsa vägar för biltrafik löses genom gångtunnlar, vilka skapar passager som genom sin konstruktion blir dolda utrymmen och därmed uppfattas som otrygga. (*Bo tryggt 01, www.polisen.se/stockholm*)

Plats för aktiviteter - verksamheter och möten

I varje bostadsområde måste finnas utrymmen för annat än för boende. Lämpliga platser för service måste finnas, både offentlig, som skolor och kommersiell service, såsom butiker. Forskning redan från 1970 och 1980-talen, bland annat just från Gårdsten, visar att för en levande stadsdel krävs att den även inrymmer arbetsplatser. (*Se t ex Mattsson 1983 och Mattsson, Malmqvist, Widenberg 1986*)

Intressant att notera är att för andra bostadsområden i övriga delar av Storstadssatsningen tar de lokala avtalen upp frågor om arbetsplatser, till exempel: ”En brist är emellertid att det än så länge saknas större kommersiella arbetsplatser.” i Hyllie, och: ”Att göra Rosengård till en attraktiv stadsdel att bo och arbeta i, uppleva och besöka.” (*Regeringens skrivelse, Skr 2003/04:49, s. 77 respektive 79.*) I målen för Storstadssatsningen i Göteborg nämns inte alls bristen på arbetsplatser i de valda områdena, trots att bristen är uppenbar även här.

I Gårdsten finns utrymmen avsedda för förvärvsverksamhet. Nyaste tillskottet är Gårdstensbostäders tillbyggnader för arbete utefter bostadshusen i den sydöstra delen av Gårdsten.

Bild 35. Lokaler för företagsverksamhet vid Salviagatan.

Redan på 1980-talet etablerades ett företag inom badrumsdetaljer nordost om trafikringen. Dessutom finns arbetslokaler även i utrymmen som ursprungligen varit avsedda för annat, som t ex bottenvåningsbutiker i den västra sidans loftgångshus och Gårdstenshuset, där Storstadssatsningen, Hälsodisken mm finns som är ett ombyggt bostadshus. Den nära blandningen mellan bostäder, service och andra lämpliga arbetsplatser utgör grundelementet för stadsliv i västeuropeiska städer. (Se t ex *Malmqvist 1992*) Dock är det ofta mycket svårt att i efterhand komplettera ensidiga bostadsområden med andra funktioner. Stadsbyggnadskontor generellt i Sverige agerar sällan aktivt utan oftast först reaktivt på eventuella framstötningar från näringslivet om att få etablera någon verksamhet. (se t ex *Bergdahl 2004*) Detta för att de planerande myndigheterna saknar medel att styra förvärvsverksamheter, de kan endast hindra dem för att komma till stånd på olämpliga ställen i staden. Bland annat av denna anledning utgör de befintliga utrymmena, lokalerna en viktig del av stadsdelars fysiska miljö. Möjligheterna att utnyttja befintliga utrymmen är viktiga för vitalisering av ett område, både i form av föreningsaktiviteter och som startmiljöer för nystartade förvärvsverksamheter.

Mötesplatser

Storstadssatsningen i Gårdsten har skapat flera mötesplatser för de boende i Gårdsten. Dels möten i form av sociala processer som Dialogkvällar med de boende och deltagandet i Referensgruppen, men framför allt det stora föreningsengagemanget. Dels mötesplatser av

fysisk art, som Kulturrum, som finns i anslutning till Hälsodisken och syftar till att erbjuda kulturaktiviteter på Gårdstensbornas villkor och därför bygger på föreningarnas verksamhet. Gårdstensträffen, som också den finns i samma hus som Hälsodisken, är en lokal som de boende kan boka för möten och annat.

Hälsodisken har blivit det ställe i Gårdsten, dit boende kan gå till med många slags frågor. Nu implementeras verksamheten genom samverkan mellan Hälso- o sjukvården i nordost, Lärjedalen och Gunnareds stadsdelsförvaltning. Detta innebär en flyttning till Angereds torg, för att öka tillgängligheten för alla Angeredsbor. Men det innebär samtidigt att Gårdsten förlorar sitt ”medborgarkontor”. Det öppna kontoret för hjälp av många slag försvinner. Den del som utgör en mötesplats i området kommer att finnas kvar genom möteslokalen och det som kallas Kulturrum, men vilande på föreningsbasis.

Slutsatser Skolan mitt i byn

Trots att projektet Skolan mitt i byn finns inom målområdet Språkutveckling och skolresultat och med syften starkt kopplade till kontaktskapande, så ser jag även andra viktiga effekter av mer allmän räckvidd för stadsdelars utveckling, och med ekonomiska vinster och resurshushållning.

I skolorna finns stora resurser i form av skolans lokaler av olika slag och utrustning i form av möbler och inredning, resurser som bör kunna brukas i större utsträckning än bara under den begränsade skoltiden. Att bruka utrymmen som finns i stadsdelen under större del av dygnet är ett sätt att spara resurser för alla inblandade parter. Det är också ett sätt att möjliggöra aktiviteter som annars inte skulle kunna komma till stånd.

Samtidigt kräver ett effektivt och långsiktigt hållbart samutnyttjande av materiella resurser, att det finns någon person som har till uppgift att ordna, facilitera brukandet när det finns flera olika parter. En person eller del av tjänst krävs för att det ska fungera i verkligheten med de störningar i schemaläggning, ändringar med mera som alltid finns vid samordnat utnyttjande. Bokning, läsning och larmning är exempel på arbetsuppgifter som behövs. I Gårdsten finns nu en person med delvis denna syssla, men verksamheten kräver resursförstärkning, i detta fall genom föreningsbidrag. (*Ur intervju med Fariba Behzad 2004-06-10*) Projektledaren för Storstadsstyrelsen i Gårdsten påpekar att även städning är en arbetsuppgift som måste till för att samutnyttjandet ska fungera bra; det räcker inte riktigt att föreningarna städar. (*Ur intervju med Eva Eckerbrant, 2004-06-09*)

Till ett bostadsområdes tillgångar hör alltså inte bara områdets byggnader utan dess utrymmen. Förändringstakten är här som i andra delar av samhället snabb och möjligheterna till såväl samutnyttjande som förändrade utnyttjanden av utrymmen är inte bara möjligheter utan även en förutsättning för att kunna anpassa verksamheter till

en snabbt förändrad verklighet. Här förtjänar även att påpekas det i andra sammanhang av arkitektur ofta förbisedda skedena av den byggda miljös drift och förvaltning. Det är genom den kontinuerliga skötseln och den småskaliga anpassningen av fysiska utrymmen som ett bostadsområde kan behålla attraktivitet och utvecklas i takt med att de boendes behov varierar.

Trivsel

Tillgång till olika slag av service är viktig för att man ska trivas i sitt bostadsområde. Gårdstens utbud av kommersiell service har ökat rejält de senaste åren. Den offentliga servicen är dock fortfarande mycket begränsad. Detta blir särskilt kännbart för människor när det är så långt till angränsande områden som det är i Gårdsten.

Den medborgarundersökning som gjorts i de fyra områdena i Storstadssatsningen i Göteborg visar påtagligt betydelsen av tillgång till även offentlig service. Man har bett de svarande att bedöma hur nöjda de är med 19 olika slag av offentlig service. Vag gäller barnavårdscentral – det enda slag av offentlig service, utöver skola och barnomsorg som finns i Gårdsten – så ligger måttet för nöjdhet skyhögt över de övriga områdena i Storstadssatsningen och även väl över genomsnittet för hela Göteborg; balansmått 82 i Gårdsten, 55 för alla områden i Storstadssatsningen och 74 för hela Göteborg. Gårdstensborna är även mer nöjda med grundskolan och barnomsorgen än man är i de övriga områdena. (*Storstadsundersökningen i Göteborg 2003, s. 40*)

Känsla av tillhörighet i ett område kan vara knuten till att ha en uppgift i området. Den kan också öka om man känner att man kan samverka med andra boende i området. Den ökade delaktighet som kan märkas hos Gårdstensborna både från Storstadssatsningen och från Gårdstensbostäder sida spelar stor roll för tillhörigheten i ett bostadsområde. Den stora ökningen av föreningsaktivitet som märks i Gårdsten de senaste åren, har betydelse för möjligheterna att känna tillhörighet.

Stolthet för sitt bostadsområde

I USA där man länge studerat segregerade områden används begreppet Urban Pride, vilket innebär den stolthet som invånarna känner för sin stad eller sitt bostadsområde. Man skiljer på tre olika nivåer av urban stolthet, där staden som helhet utgör den största, medan det egna bostadsområdet utgör den minsta nivån och också den som kryper närmast den egna personen. Eftersom ordet *pride* kommit att få en annan vinkling i Sverige, föredrar jag här istället det svenska ordet stolthet. Att kunna känna att det område man bor i är ett bra område, är viktigt eftersom motsatsen slår tillbaka på upplevelsen av en själv som individ.

Amerikanska forskare genomförde en undersökning av begreppet vid Oklahoma University. 150 vuxna personer fick först ta ställning till olika satser/uttalanden kring vad som avgör om man känner stolthet för sitt område. Därefter bedömde de vad som uppfattas som attraktivt i stadsmiljön genom studier av ett stort antal foton från olika stadsmiljöer. En slutsats av undersökningen var att sådana som bedömdes som primära element i stadsbilden, såsom stadshus, konserthallar och så vidare bedömdes vara det mest attraktiva och var det som man kunde känna störst stolthet för. (*Thomas H. Selland, 1994*)

Resultaten är naturligtvis inte överförbara på svenska förhållanden. De är antagligen också avhängiga sådana faktorer som vi kan sammanfatta i begreppet folksjälen, och varierar även därför. Men de ger ändå en antydning om vikten av att kunna känna en stolthet för den miljö man bor och lever i och att den sammanhänger med hur väl man trivs i sin miljö.

Stolthet för sitt bostadsområde skulle kunna sägas vara en del av "allmän livstillfredsställelse", vilket SOM-Institutets enkät frågat invånarna i Storstadssatsningens omåden i Göteborg om. 27 % av Gårdstensborna svarade att de är mycket nöjda med livstillfredsställelsen och 51 % svarade att de är ganska nöjda. (*Storstadsundersökningen i Göteborg 2003, s. 19*)

Ett sätt att på sikt åstadkomma denna slags stolthet för det egna bostadsområdet, tror jag är den inriktning man valt från Gårdstensbostäder, med t ex stora annonser på lokaltidningens annonssidor för bostadsmarknaden, där man vänder på begreppen och etablerar Gårdsten bland de attraktiva bostadsområdena i Göteborg, där människor vill bo.

För att få en fullständig kartläggning av i vilken grad Gårdstensborna känner stolthet över sitt bostadsområde krävs förstås en större undersökning, men de boende som jag intervjuat har självmant tagit upp aspekten att man nu kan bjuda hem vänner och bekanta utan att behöva ursäktas för att man bor i stadsdelen Gårdsten.

Till området stolthet och identifikation i bostadsområdet, bör även fogas de erfarenheter framkommit då bostadsförvaltare frågat boende om vilka faktorer som är viktigast för dem som hyresgäster: Att bli tagen på allvar, ett tryggt boende, att det är rent och snyggt samt att kunna få hjälp när det behövs. (*Se t ex Högberg & Högberg: Kunddriven fastighetsförvaltning, 2000*)

Betydelsen av skötsel

Detta för oss direkt in på betydelsen av förvaltning, skötsel och underhåll av bostadsområden.

Den fysiska miljön innebär inte bara byggande, etablerande utan kräver kontinuitet. För att det byggda ska fungera som rum för mänskliga aktiviteter krävs personal, rutiner för låsning, tillgänglighet både

fysiskt och socialt, samt dokumentation, policy och rutiner för hur användningen av lokaler och andra utrymmen sker och vilka som kan nyttja utrymmen.

Något om attraktivitet

Vad betyder attraktivitet? Förmåga att attrahera, dra till sig, något tilldragande.

Bostadsområdets förmåga att dra till sig boende alltså. Många olika slag av faktorer kan påverka ett områdes attraktivitet. Det kan vara områdesfaktorer såsom läge och kommunikationer, bostädernas kvaliteter såsom utrustning, planlösning, ytskikt etc. till faktorer som är svårare att mäta. Dessa kan vara av symbolisk karaktär, de kan handla om upplevelser, t ex upplevelsen av trygghet, men också hur välvårdat området upplevs. En relativt ny faktor är aktiviteter eller arrangemang; festivaler, marknader etc. som sätter området ”på kartan”. Ett viktigt syfte med sådana aktiviteter är just att göra orten eller stadsdelen känd för att kunna locka dit mer liv i form av boende, service och arbetsplatser. Alltså såväl faktorer som rör reella kvaliteter och sådana som har att göra med människors uppfattning.

Gårdsten kan inte med bästa vilja i världen anses ha centralt läge. Kommunikationerna dåliga, om än förbättrade genom den nya snabbussen under högrafik. Lugnt läge finns åtminstone i delar av Gårdsten. Det finns bra tillgång till grönområden, liksom närhet till skolor. När det gäller närhet till service är det sämre ställt i Gårdsten. Lägenheter av olika storlek finns i Gårdsten, med god utrustning och goda planlösningar. Tillgängligheten kan väl sägas vara ganska god, trots höjdskillnader. Tillgång till gemensamma utrymmen finns i bostadshuset eller i dess omedelbara närhet.

Så till de betydligt mer svårdefinierade och känsliga faktorerna som har att göra med människors uppfattning och kan vara av symbolkaraktär: Gårdsten är ett välskött område, där är rent och underhållet vad gäller hus, trappuppgångar och utemiljö. Upplevelse av trygg omgivning kan man numera också hävda att Gårdsten ger, enligt resultaten i tidigare avsnitt.

Hur är det då med områdets rykte? Detta är den svåraste frågan när det gäller attraktivitet. Gårdsten har - åtminstone tidvis - haft dåligt rykte. Alla lägenheter blev inte uthyrda när området stod klart, vilket väl får sägas utgöra en dålig start för ett bostadsområde. Sedan dess har namnet Gårdsten ofta utgjort en indikation på något dåligt, i lokalpressen, vilken är den som ger dåliga rykten störst skjuts. Nu, menar jag, är läget helt förändrat. Gårdstensbostäders idoga arbete med att förbättra området, har medverkat till att det numera lika ofta rapporteras i positiva ordalag. Även människors engagemang, som duktiga tonårsflickors arbete i den prisbelönade GIFT, Gårdstens Internationella Tjejförening, har fått positiv uppmärksamhet i lokalpressen.

Bostadsföretagens roll för trivsel och attraktivitet

Om något medvetet arbete för att öka ett områdes attraktivitet ska kunna vara framgångsrikt så är det en långsiktig och tålmodig satsning som den bostadsföretaget Gårdstensbostäder gör och som inbegriper såväl byggnader, utemiljö, boende, service och arbetsplatser. Gårdsten är ett välvårdat bostadsområde. Det märks att de som äger bostäderna är måna om att detta ska vara en god livsmiljö. Detta har betydelse för att människor ska kunna känna tillhörighet i det område där man bor.

Vi kan i alla fall konstatera att bostadsområdets attraktivitet är en komplicerad fråga och att många av de faktorer som påverkar attraktiviteten är svåra både att definiera och att mäta, och mer forskning skulle behövas i frågan.

Lokalkontor – betydelsen av att finnas i området

Det egna kontorets lokalisering i stadsdelen eller bostadsområdet när någon form av samhällsinsatser ska genomföras, är en fråga som behandlades redan i utvärderingen av de Nationella exemplen i Göteborg. (Olsson, Herlitz, Johansson, 1999).

Att förlägga de egna arbetslokalerna i det område där ens kunder eller klienter finns, är att visa respekt för människorna. Denna respekt, som också kan bidra till att de boendes stolthet över sitt område ökar, har både Gårdstensbostäder och Storstadssatsningen visat Gårdstensborna. Gårdstensbostäder genom sitt till kontor ombyggda loftgångshus i västra Gårdsten och Storstadssatsningen genom det egna kontoret centralt beläget vid Gårdstens centrum, väl skyltat, i ett slags stadsdelshus där Hälsodisken kom att etableras, och där nu även ett "Kulturrum" finns, och Gårdstensträffen, en lokal för möten och fester, alltså med så stor öppenhet mot de boende.

Erfarenheter från flera av Storstadssatsningens områden visar på behovet av ett slags lokalt medborgarkontor, ett öppet kontor där de boende kan få hjälp av flera slag, hjälp att få kontakt med samhällets olika instanser. Eller hjälp att förstå information och meddelanden från olika samhällsorgan. I Gårdsten heter detta kontaktcentrum Hälsodisken. Det enda sättet att låta Hälsodisken fortsätta var att poängtera det hälsoupplysande syftet.

Den samverkan mellan Hälso- o sjukvården i NO, Lärjedalen och Gunnareds stadsdelsförvaltning som blev resultatet kräver att Hälsodisken flyttar till Angereds Centrum. Detta innebär att Gårdsten kommer att förlora det lokala medborgarkontor som Hälsodisken också blivit.

Områdesperspektivet

I en delrapport i utvärderingen av Storstadssatsningen i Rågsved och Skärholmen är forskaren Nihad Bunar mycket kritisk till områdesbaserade satsningar. I en genomgång av andra utvärderares rapporter finner han:

”Det problematiska områdesperspektivet. Flertalet rapporter återkommer till kritiken mot den geografiska inlåsningsen ... det är direkt kontraproduktivt med Blommansatsningens och Storstadssatsningens mer sociala profilering.” (Bunar, 2003, s 41)

Visst kan man hålla med om att det finns en inbyggd motsättning i konstruktionen av Storstadssatsningen. Satsningarna avser de boende, individerna och specifikt de invandrade – insatserna är kopplade till personerna, men ändå finns uppdelningen till vissa områden. Jag kan dock ändå klart se poängen med att knyta satsningarna till specifikt avgränsade områden:

Dessa områden behöver insatser, oavsett vilka som bor där. Upprustningsinsatserna ökar attraktiviteten, genom t ex kvaliteter i boendet som välutrustade terrasslägenheter, och detta ger i sin tur förutsättningar för minskad segregering i boendet.

Vissa slag av åtgärder, och några mål, främst trygghet och trivsel i målområde 3, kan inte genomföras utan kopplingen till den fysiska miljön i ett visst område.

En av de mer betydelsefulla åtgärderna, områdeskontoren med olika benämningar såsom Agenda 21-kontor, Hälsodisk etc. är insatser vilande på det geografiska området, som tillkommit för att kompensera bristen på offentlig service i dessa områden.

I områden som Angered med den stora geografiska skalan och glesheten mellan bostadsområden är möjligheterna att åstadkomma god service generellt sett sämre än i mer traditionella bostadsområden, vilka finns i ett stadssammanhang, alldeles oavsett vilka människor som bor i området. Situationen blir än mer komplex i områden som Gårdsten, vilka utgör endast ett primärområde, alltså en del av stadsdelar och är för liten för att utgöra indelningsgrund för samhällelig försörjning. Även de terrängmässiga avstånden gör det än svårare för de boende att ta sig till den del av ”deras” service som är lokaliserad till andra primärområden. Storstadssatsningen kan i detta avseende ses som kompensatoriska åtgärder, som är nödvändiga på grund av feltänkande i den grundläggande planeringen av några av Miljonprogrammets områden.

Ny frågeställning

Arkitekturfrågan om Form – Innehåll har fått en ny etnisk dimension?

En ny, men svår och oerhört viktig fråga uppstår i områden med människor från många kulturer samlade: i vilken grad och på vilket sätt skulle det kunna synas i det fysiska uttrycket av sådan områden att här bor människor med helt andra estetiska ideal än det nordiska, enkla? De rena, enkla linjerna kontra det rika innehållets uttryck är en traditionell arkitekturfråga. Vilka uttryck får ett innehåll med varierat och annorlunda innehåll ta sig?

Kan man nu också se en ny konflikt mellan Folkhemmets uppfostrande roll och friheten att själva utveckla butiker, arbetsplatser och så vidare i utrymmen som kanske inte varit avsedda för detta? Frågorna rymmer många aspekter så som skräpighet liksom aspekterna internationellt utbyte och även troligen generationsskillnader.

Finns här en ny dimension av estetik baserad på etniska skillnader? Mellan å ena sidan det nordiskt enkla och rena och det sydländskt, orientaliskt mångmönstrade bazartänkandet? Här ryms mångbottnade frågeställningar, som jag tror skulle vara givande att försöka reda ut, och som utgör ett nytt angreppssätt av integrationsproblematiken.

Sammanfattande iakttagelser

Om den fysiska miljöns betydelse, allmänt

Utformningen av den fysiska miljön kan ge förutsättningar, eller orsaka hinder, för alla slag av aktiviteter i området. En stadsdels struktur låser funktioner för mycket lång tid framåt och förändringar är kostsamma. Möjligheterna till förflyttningar inom stadsdelen och att ta sig till och från stadsdelen, är väsentliga för all slags utveckling speciellt av områden med så isolerande struktur som Gårdsten.

Förtätning av befintliga bebyggelseområden kan planeras utifrån helt skilda motiv. Motiven kan vara bärkraftstänkande, att spara samhällets resurser genom att vid nybyggande kunna utnyttja infrastruktur som redan finns. Syftet kan också vara att det behövs fler bostäder, eller att det behövs ett mer varierat innehåll av andra byggnader än bostadshus. Det kan finnas behov av att bredda utbudet av bostäder genom att uppföra andra lägenhetsstorlekar och med andra upplåtelseformer än de som finns i området, för att på så sätt öka områdets attraktivitet. Att bygga utefter gatorna mellan två områden kan ge tryggare miljöer att förflytta sig i. Alla dessa skäl för att förtäta är giltiga för Gårdstens del och tillämpliga på olika delar av området.

De mest aktuella planerna skulle ge tillskott av större lägenheter, upplåtelseformen egna hem samt, i ett område väster om matargatan runt Gårdsten, bostäder med attraktiva utsiktslägen.

De enda problem som återstår att lösa i Gårdsten vad gäller den fysiska miljön, hänger samman med det ursprungliga stadsplanemönstret för Angered. Grundtanken med en kollektivtrafikbana och bostadsområden som pärlband utefter denna genomfördes inte konsekvent eftersom Gårdsten och Lövgärdet t ex byggdes utanför kollektivbanans räckvidd. Gårdsten är en isolerad bebyggelsegrupp, avgränsad inte bara genom långa avstånd till övrig bebyggelse, utan också genom de stora höjdskillnaderna.

Det fundamentala problemet är geografisk isolering från andra områden - dels genom långa avstånd - dels genom att områdena mellan Gårdsten och närliggande bebyggda områden är obebyggda - dels genom de stora höjdskillnaderna i och med att Gårdsten ligger högt på en bergsplatå. Det är inte svårt att tänka sig in i svårigheten för t ex ensamstående föräldrar då man måste besöka vårdcentralen som ligger i ett annat område. Dessutom finns problem i områdets inre struktur i tre åtskilda bebyggelseområden med mycket lite av sammanhang dem emellan.

Områdets upplevda och verkliga isolering bryts endast genom tillskott av kompletterande bebyggelse utefter kommunikationsstråk till övriga områden, i första hand till Angereds Centrum, men ännu finns inga planer på sådan förtätning.

Tydliga iakttagelser jag kunnat göra av utvärderingen i Gårdsten
Gårdsten har blivit ett mycket bättre område att bo i.

- Det är tydligt att två olika parter på varsitt håll har medverkat till den positiva utvecklingen i Gårdsten. Två aktörer som verkat med separata åtgärder har alltså gett gott resultat. Men frågan måste ändå ställas ifall samverkan mellan dessa hade kunnat ge ytterligare positiva resultat.
- Något slag av lokalt beläget medborgarkontor eller samhällskontor, oavsett benämning och inriktning, behövs i utsatta områden och speciellt i de geografiskt isolerade.
- Samverkan mellan olika offentliga organ/myndigheter ökar möjligheterna till varaktig framgång.
- Det krävs storskalighet och tyngd i satsningarna på den fysiska miljön, på ett sådant sätt som Gårdstensbostäder gjort, för att ge tydliga och synliga resultat.
- De åtgärder som bostadsföretag vidtager i stadsdelen är, och har förutsättningar att vara, av mer permanent karaktär. Det är också naturligt att bostadsföretagen handlägger åtgärder i den fysiska miljön, eftersom de har ägaransvaret. Bostads

bolagen har också unika möjligheter till kontinuerliga och naturliga kontakter med de boende.

- Skötsel, underhåll och vård av den fysiska miljön, yttre och inre, är viktigt för innevånarnas självkänsla och stolthet och för att vidmakthålla goda miljöer.
- Samutnyttjande över tid, dygn och veckodagar, av utrymmen i bostadsområden såsom skollokaler, utgör bättre resursanvändning, möjliggör aktiviteter som annars inte skulle kommit till stånd och medför minskad skadegörelse av skolor.
- En fundamental stadsplanestruktur av isolerade bebyggelseområden försvårar för lång tid framåt möjligheterna att i bostadsområdena genomföra och vidmakthålla närhet till god samhälls- och annan service.
- Geografisk närhet mellan stadsdelar blir mer betydelsefullt i tider av ett hårdare samhällsekonomiskt klimat, när förutsättningarna för att kompensera för grundläggande brister i den fysiska planeringen minskar. Alternativt kan detta uttryckas som att isoleringen blir mycket värre i dessa tider, genom svårigheter att samverka mellan olika offentliga organ.

Gunila Jivén

Hjällbo

Storstadssatsningen i Hjällbo

Denna utvärderingen av storstadssatsningen i Hjällbo inom det tredje målområdet omfattar tre delar. Den första är en historisk beskrivning och karaktärisering av områdets fysiska miljö. Den andra delen utvärderar några av de genomförda projekten. Den tredje delen vidgar perspektivet till folkhälsa och utveckling av egenmakt. Slutligen görs en sammanfattande diskussion med förslag.

Hjällbo är ett stadsnära förortsområde i Göteborgs nordöstra stadsdelar med god tillgänglighet via allmänna kommunikationer till Göteborgs city. Det tar cirka 10-12 minuter att resa med spårvagnen från Centralstationen eller stadens centrum. Med bil nås området från riksväg 45 mot Trollhättan/Karlstad, via avtagsvägen mot Angered och mot Gråbo. Kring korsningen där Gråbovägen viker av har Hjällbo vuxit fram.

Statistiskt utgör Hjällbo primärområde 612 i stadsdelen Lärjedalen. Genom att Hjällbo endast ingår som ett av flera delområden i stadsdelen Lärjedalen betecknas det i denna utvärdering inte som stadsdel utan som område. Hjällbo delas upp i 9 delområden, vanligen kring en gatusträckning; fem delområden omfattar flerbostadshus, Bergsgårdsgärdet, Skolspåret, Sandspåret, Hjällbo Lillgata och Bondegärdet. Tre delområden omfattar radhus eller villor, Hjällbogärdet, Villavallen och Båtsmansdalsgatan. Centrumområdet utgör en separat enhet.

Bild 36. Flygfoto över Hjällbo.

Utöver nationella och kommunala mål gäller för området ytterligare lokala mål. I kommunens ägardokument till Förvaltnings AB Framtiden framhålls att de boende skall ges ett långtgående inflytande över sin bostad och dess närmaste omgivning genom bostadsföretagen. Via ett fördjupat engagemang och ansvarstagande skall de boende bidra till att utveckla sin välfärd. För att avskaffa segregationen och nå integration mellan olika befolkningsgrupper och jämlikhet mellan olika boendemiljöer skall en blandning av bostadsformer stimuleras.

De lokala målen inom målområde tre fastställda inom stadsdelen för området omfattar 8 punkter. (Rev. LUA Dnr 0433/99 s 12.) Demokratimålet omfattas genom strävan att via information utveckla medborgarnas engagemang och ett aktivt medborgarskap, inflytande och delaktighet inom boendet och andra samhällsområden. Utöver målen kring den upplevda tryggheten, den vackra och goda stadsmiljön samt förbättrad folkhälsa formuleras mål avseende integration; aktiviteter skall genomföras som ökar kontakterna mellan boende i Hjällbo och övriga Göteborg; multietniskt föreningsliv skall förstärkas inom Hjällbo; områdets attraktivitet skall öka genom att positiva sidor visas för övriga Göteborg och andra.

Storstadssatsningen har generellt ett dubbelt syfte med både fokusering på utvalda områden och individorienterade insatser. Det anses därför viktigt att satsningar ses både ur ett områdes- och ett individorienterat perspektiv. (Jfr. *Rapport Integration 2002* s 112.) Men när det gäller målområde tre är det individorienterade underordnat det områdesbaserade och fokus är tydligt inriktat på områden.

Tidigare satsningar

Arbetet med att utveckla Hjällbo för att skapa nätverk och kontaktytor samt att engagera människor för sin närmiljö startade som kommunala projekt långt före Storstadssatsningen. Hjällbo ingick i två tidigare satsningar på utsatta förortsområden, i Blommansatsningen från 1996 och som Nationellt exempel år 1998.

Genom de s.k. Blomman-pengarna beviljades Hjällbo 18 miljoner kronor. Utöver arbetet med projekt inriktade på demokrati, fritid, folkhälsa, boendemiljö, fysisk trygghet och kultur var ett av målen för Blommanpengarna att etablera mötesplatser där framför allt invandrare och svenskar kunde mötas. Frivilligcentralen Caritas etablerades för att verka som en mötesplats. Många projekt var fritidsanknutna och inriktade mot barn och ungdomar, medan påfallande få projekt var riktade till vuxna människor, särskilt saknades projekt för kvinnor. Aktörer för projekten var främst kommunen/stadsdelsnämnden, bostadsföretagen samt föreningslivet.

Inom projektet *Nationella exempel* erhöll Hjällbo 16 miljoner kronor. HjällboForum startades 1998 och tidigt diskuterades bland

annat ordning och brottsförebyggande insatser, vilket visade sig vara en central fråga i Hjällbo. Som aktörer för projekt sågs ofta kommunen/stadsdelsnämnden, sällan föreningar eller frivilligverksamheter. Projektet som Nationellt exempel övergick år 2001 i Lokalt Utvecklingsavtal (LUA), dvs. Storstadssatsningen.

I rapporten *Framtidens Hjällbo* från 1997 beskrivs en medvetenhet om den dubbla problembild som utvecklats i Hjällbo med en extrem befolkningssammansättning avseende invandrarbakgrund, förvärvsarbete och inkomster samt en obalans i form av försämrade boendemiljö. I utredningen gjorde den allmännyttiga fastighetsägaren, koncernen Framtiden, en systematisk uppskattning av åtgärdsbehovet i området avseende såväl inre som yttre underhåll. Därefter skapades en gemensam kommunal fastighetsägare i Hjällbo, HjällboBostaden, med tydliga direktiv avseende såväl fysiska som sociala åtgärder i området.

Människor i ord och statistik

Befolkningen i Hjällbo ökade mellan 1997-2001 med nästan 17 %. (*Göteborgsbladet*.) Befolkningsökningen uppges av Integrationsverket huvudsakligen utgöras av nyinflyttade direkt från flyktingförläggningar. Samtidigt sker en stor utflyttning vilket leder till ett lågt kvarboende. 2003 års befolkning i Hjällbo uppgår till cirka 7240 invånare.

Det finns ovanligt många barn och ungdomar i Hjällbo, samtidigt få äldre människor i jämförelse med medeltalet i Göteborg. Andelen barn och ungdomar 0-18 år uppgick år 2003 i Göteborg till cirka 20 % men uppgick i Hjällbo till cirka 36 %. I vissa delar är andelen ännu högre, medan i delområden som Hjällbo Lillgata och villakvarteren antalet barn är lägre. Där fanns det istället procentuellt fler pensionärer. Andelen pensionärer utgör knappt hälften av andelen i hela Göteborg.

Andelen utlandsfödda eller med utländsk anknytning uppgick i Hjällbo år 1998 till 77,2 %, varav personer med icke europeisk bakgrund 59,5 %. Andelen utländska medborgare och svenska medborgare födda i utlandet år 2003 utgör 62,2 % varav andelen med icke europeisk bakgrund 43,0 %. Andelen utländska medborgare och svenska medborgare födda i utlandet har alltså minskat med cirka 15 procentenheter under 5 år.

År	Andel utl. födda	Varav icke eur. Bakgr.	Bosnier	Irakier	Iranier	Övr. f.d. Jugoslav.	Afrika
1998	77,2 %	59,5 %	9,6 %	7,2 %	5,4 %	4,4 %	9,9 %
2003	62,1 %	43,0 %	9,5 %	10,9 %	4,3 %	4,3 %	9,0 %

Källa *Göteborgsbladet* 1999 och 2004, april.

Under de angivna åren sker en förskjutning mellan invandrargrupperna så att irakier ökar medan afrikaner och iranier minskar. Det finns även en grupp från övriga Asien (cirka 12,6 % år 1998) som inkluderade en stor grupp vietnameser. Bland gruppen från Afrika omfattas år 2003 4,9 % somalier. Som enskilt största grupper bland de utlandsfödda boende kvarstår år 2003 främst irakier och bosnier.

En kompletterande källa beträffande de boendes bakgrund är *Stor-stads-SOM 2003*. Av totalt cirka 700, dvs. en tiondel av de boende, som svarat uppger cirka 50 % att de har föräldrar, far och/eller mor som huvudsakligen vuxit upp utanför Europa, ytterligare cirka 25 % att de huvudsakligen vuxit upp i Europa men utanför Norden. Endast cirka 37 % uppger sig själva vara huvudsakligen uppväxta utanför Europa, vartill cirka 24 % är uppväxta i Europa men utanför Norden. 61 % uppger sig vara uppväxt i en storstad och endast cirka 17 % på landsbygden.

Samtidigt har cirka 35 % av de boende i Hjällbo alltid bott i Göteborg, 25 % till och med alltid i Hjällbo. Drygt 25 % är inflyttade men har bott i Göteborg och Hjällbo i mer än 10 år, medan endast några få procent har bott i Hjällbo mindre än ett år.

De socioekonomiska faktorerna för de boende har förbättrats för samtliga statistiska parametrar under en femårsperiod, även om de fortfarande avviker från genomsnittet för Göteborg som helhet.

År	Förvärs- arbetande ålder 20-64 år tot.	Varav män	Varav kvinnor	Varav utl. medb. (1996) Utrikes födda (2001)	Jämförel- se-index	Göteborg jämförelse- index
1996	29,3 %	31,4	27,2	16,2	41,8	100
2001	38,9 %	43,0	34,7	35,8	48,7	100

Källa Göteborgsbladet 1999 och 2004, april.

Förvärvsintensiteten har förbättrats under perioden 1996 – 2001. Den öppna arbetslösheten har i jämförelse med Göteborgs Stad samtidigt sjunkit från jämförelseindex cirka 216 till 184. Men beroende av förvärvsfrekvensen är ännu medelinkomsten lägre i Hjällbo och jämförelseindex för år 2001 uppgick till 51,5, dvs. drygt hälften av stadens medelinkomst.

Andelen boende med den högsta utbildningsnivån, eftergymnasial utbildning, har mellan åren 1997 och 2002 stigit från cirka 14 till 17,5 %. I jämförelse med staden som helhet har jämförelseindexet ökat från 41,4 till 42,4. Även andelen med gymnasieutbildning har ökat under de uppgivna åren.

Andelen familjer med socialbidrag har mellan åren 1996 och 2001 minskat från 48,2 % till 43,9 %. Andelen har minskat både i absoluta tal och procentuellt. Men den minskande andelen inom området speg-

las inte i jämförelseindexet för hela Göteborg utan är där stigande, från 396,5 till 495,4. Den förbättring som skett i staden som helhet motsvaras inte av en förbättring i Hjällbo.

Ohälsotalet i form av antal ersatta dagar/person (RFV) för Hjällbo har halverats mellan åren 1996 och 2002. Jämförelseindex har över de 5 åren förskjutits och närmar sig index för Göteborgs stad. Även jämförelseindex för förtidspensionärer har minskat från index cirka 118 till cirka 110.

För ohälsotalen gäller att de delvis ligger mer i nivå med närliggande stadsdelen Härlanda, som har mer gynnsamma socioekonomiska förutsättningar, än de andra tre storstadsområden vi behandlar. Både medellivslängd mätt som återstående medellivslängd vid 0 års ålder för 1996-2000 och dödlighet räknat som tidig död mellan 55-64 år ligger i nivå med närliggande stadsdelen Härlanda. Ett flertal mätetal visar att Lärjedalen ofta i högre grad statistiskt sett ligger närmre Härlanda än de övriga förortsområden som ingår i Storstadssatsningen. (*Liv och Hälsa* 2003.)

Karaktärisering av den fysiska miljön

I enlighet med Integrationsverkets områdesindelning kan Hjällbo karaktäriseras som ett typiskt perifert hyreshusområde byggt under miljonprogrammets dagar. Från Göteborgs centrala delar nås Hjällbo med spårvagnen via en typisk randzonsmiljö med omfattande spår-områden, baksidor av stadsbebyggelse, tätande sly och lövskog, efterhand ett köpcentrum, men också vacker natur utmed Lärjeån. Som första förortsområde tonar Hjällbo fram med rosa skivhus, en mörk tegelkyrka utmed leden, en glasskimrande centrumbyggnad. Fortsätter resan nås Hammarkullen och därefter slutstationen vid Angereds centrum.

Hjällbo ligger relativt koncentrerat kring spårvagnshållplatsen, matarleden och områdescentrum och utgör ett enhetligt *distrikt* beläget mellan främst naturligt givna gränser. I direkt anslutning till områdets centrum ligger både en försänkt spårvagnshållplats och en busshållplats belägen på Hjällboplatsen i områdets östra del. Huvuddelen av bebyggelsen är samlad på plan mark och områdets centrala del upplevs som en helhet, men närmre den djupa barriären kring spårvagnsspåren visar området sig vara tudelat. Mellan husen bildas stora gårdsrum, som öppnar en sida mot naturen och en mot gångstråken. Entréerna vänder sig vanligen mot gårdarna.

Skalan är relativt enhetlig och human med långa 3-4-vånings lamellhus respektive 6-7-vånings skivhus. Varje delområde har en egen individuell karaktär. Men området är väl sammanhållet som enhet. Endast de byggnader som rustats upp för kommunala förvaltningars

behov, utmed Hjällbo Lillgata, har utvecklats med en mer postmodernt individuell karaktär. Mindre enklaver av egna ligger grupperade i områdets södra och norra delar och har vardera sin individuellt enhetliga utformning.

Två form-, material- och färgskalor präglar området. Främst skivhus med ljusst vita eller pastellfärgade fasader kontrasterar mot lamellhus i rött tegel. Centrumbyggnaden präglas av stål och glas i ett postmodernt utförande. De långsträckta bostadshusen vilar tungt utan markerade socklar på plan mark. Till skillnad från tegelhusens enkla fasader har de putsade skivhusen artikulerats genom arkitektoniska tillägg, modernt upprepade utmed Skolspåret, mer postmodernt varierade och expressiva tillägg i delområdet Hjällbo Lillgata.

De enskilda gårdsrummen känns varken privata eller offentliga. I flera områden är bristen på privat avgränsning tydlig. Främst saknar det understa bostadsplanet avgränsande skydd. I de övre våningarna vittnar tätt sammandragna gardiner om att avstånden mellan de långa parallellt liggande skivhusen är för litet för ett gott insynsskydd. Även vinterns solförhållande är en besvärande faktor.

Lamell- och skivhusen är mellan 100-170 meter långa och gårdarna får därmed en långsmal karaktär. Eftersom de ofta ligger just i öst-västlig riktning blir husen och gårdarna uppdelade i långsträckta skugg- och solsidor. Sommartid är områdets gårdar mycket livfulla och soliga. Vintertid ligger gårdarna mörka och livlösa omgivna av skuggfasader.

Området Hjällbo ligger samlat som en kommunikativ och funktionell *knutpunkt* kring korsningen och rondellen i anslutning till områdets centrum, spårvagns- och busshållplatser. Centrum utgör en knutpunkt för handel och service och kompletteras av enheter för förvaltningar i områdets norra del. Områdets övriga knutpunkter är identitetslösa, karaktärs- och namnlösa.

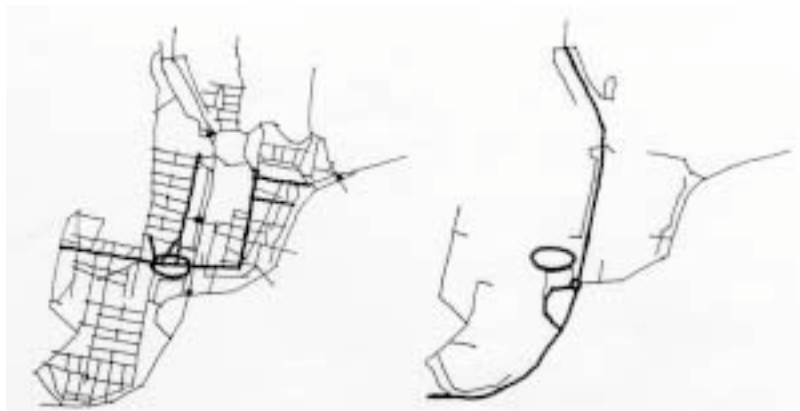
Torget är rektangulärt och utgör en samlande friyta mellan olika verksamheter. Torget är bilfritt och väl integrerat med flera av områdets gångstråk, som binds samman på torget. En långsträckt byggnad utmed torget markerar centrum. Övriga byggnader utmed torget inrymmer affärer och verksamheter, delvis offentliga institutioner, i övre plan även bostäder.

Bild 37. Den nya centrumbyggnaden som förbinder torget och parkeringen.

Mitt genom distriktet leder två kraftfulla, infrastrukturella *stråk*. Spårvagnslinjen skär rakt genom området med hållplats i dess centrala del och med trappor upp till Hjällbos boende- och gatunivå. Utmed spårvägen löper matarleden i centrala delen av området från riksväg 45 via Hjällbo till Angered. Gråbovägen ansluter österut. Övriga bilvägar utgörs av återvändsgator in till de enskilda boendeenklavernas parkeringsdäck respektive parkeringen vid centrum. Bilarna står samlade på parkeringsdäck mellan tillfartsvägar och bostadshus. Genomfart med bil i området är strikt reglerad. Däremot finns ett flertal stråk för gångtrafik och cykel inom området.

Bild 38 Space syntax-analysen sammanfattar väl områdets strukturella samband. (Bill Hillier efter Klasander 2003.) Den vänstra bilden illustrerar områdets täta system av gångstråk. Det mest välintegrerade stråket leder här västerifrån i Skolspåret, genom centrum mot Bondegårdet och vidare upp mot Hjällbo Lillgata. Även stråken från Bergsgårdsgårdet och kring torget har en relativt god integration. Den högra bilden visar bilstråkens sträckning. Den mindre ringen markerar spårvagnshållplatsens läge. Ovalen markerar centrumanläggningen väl beläget i anslutning till områdets mest välintegrerade stråk, där matarleden och spårvägen delvis löper parallellt. Utifrånmatningen till de inre bostadsfastigheterna är konsekvent genomförd.

De kommunikativa stråken bildar tillsammans en *gräns* med barriäreffekt genom området. Men den avdelande barriären överbryggas av flera broar. Bebyggelsen ansluter speciellt mot väster till naturliga gränser, barriärer, som delvis utgörs av berg och slyig terräng.

Bland områdets *landmärken* framträder de höga skivhusen, centrumbyggnaden och två kyrkobyggnader. Hjällbokyrkan vid torget har en tung och solid karaktär med fasader av mörkt tegel. Syrianska kyrkan i områdets östra del är uppförd i ljusare rött tegel och har med sin traditionella kyrkoform och markanta fönster en starkare landmärkesfunktion i området.

Skolspårets pergola med tillhörande konstnärlig utsmyckning kan ses som ett lokalt identitetsskapande landmärke. Bland de höga skivhusen framträder speciellt skivhusen på Skolspåren genom sina kulörta snäckformationer på taket och är synliga redan från E6:an mellan Göteborg och Kungälv.

Bild 39. Syrianska kyrkan, ett tydligt landmärke i området.

Bild 40. Spårvagnshållplatsen, en av områdets viktiga knutpunkter.

Orienteringen är för besökaren med bil försvårad genom att enkla-
verna inom stadsdelen endast nås utifrån kringliggande matarleder.
Till fots är det enklare att följa stråken och för den boende, speciellt
för barnen, ger trafiksepareringen goda förutsättningar för stegvis
erövring av det egna reviret.

Identitetsmässigt saknar många av områdets gårdar större individu-
ell särprägel med undantag av bebyggelsen inom Skolspåret och platsen
bakom Hjällboskolan, som präglas av sin konstnärliga utsmyckning
och stora klätterskulpturer dekorativt placerade i gårdsrummen.

En annan nivå av områdesidentitet framkommer i den enkät där
de tillfrågade uppger sin uppskattning av Göteborgs stad, sin
stadsdel respektive sitt bostadsområde. Hjällbo har i jämförelse med de
övriga stadsdelarna inom Storstadssatsningen en relativt hög uppskatt-
ning avseende stadsdel. Men staden Göteborg och bostadsområdet har
högre värden av uppskattning än just stadsdelen. Det kan tolkas som att
man identifierar sig med staden, man är göteborgare, man identifierar
sig med sin närmiljö, sin gata, sin gård. Det administrativa begreppet
avseende stadsdel, Lärjedalen eller Hjällbo har däremot inte samma
identitetsgrundande funktion. (Jfr. *SOM-undersökningen 2003*.)

Stämningen i området präglas i hög grad av både bebyggelsen och
omgivande lövskogsområden. Områdets inre slättmark sluttar med
viss utsikt och låg horisont mot söder. Mot norr reser sig landskapet
och skivhusen på Hjällbo Lillgata träder fram mot bakgrund av bergs-
slutningens vegetation och villor på krönet.

Medan bostadshusen är väl upprustade återfinns ännu orenove-
rade parkeringsdäck i flera delområden. Hjällboskolans fasader av
brungrå ballaststen vittnar ännu om karaktären på den visuella miljö
som skalats bort genom fasadrenoveringarna. Skolans ombyggnad
planeras. Spårvagnshållplatsen har nyligen rustats upp. Ännu leder
dock endast höga trappor, och en mindre handikappanpassad ramp,
till och från hållplatsen.

Planering och utveckling av den fysiska miljön

Hjällbo är ett i många avseenden typiskt miljonprogramsområde,
byggt under perioden 1967-1969. Lägenheterna är välplanerade och
ljusa. Trafiksepareringen var en dominerande faktor för planeringen
under 1960-talet. Typiskt är läget utmed matartrafiklederna, de korta
återvändsgatorna in i området, angöringen mellan gata och bostads-
område samt de bilfria stråken inom centrum och i bostadsområdena.
Spårvagnshållplats och centrum mitt i området var typiskt för grann-
skapsplaneringen, liksom högre byggnader i områdets mitt, lägre täthet
och byggnadshöjd i områdets yttre delar. De välplanerade bostäderna
formades till fritt belägna lamellhus i enlighet med konceptet ”hus i
park” utan koppling till en körgata. Till skillnad från trädgårdsstaden

finns varken trädgårdar i form av privata uteplatser i flerbostadshusens bottenplan eller egen odling.

Den nya stadsplanen för Hjällbo kom till år 1965 och följde tidens koncept med fristående byggnader i ett öppet landskap. Husen ligger inte utmed tillfartsleder eller gator utan är grupperade i områdets inre delar. Angöringen mellan tillfartsvägar och bostadshusen respektive centrum sker i parkeringsdäck eller på större parkeringsytor. Helt separat nås områdets egnahems- och radhusområden i södra och norra delarna av Hjällbo.

Bostadsenklaavarna i Hjällbo aktualiserar frågan om det finns en fysisk och social segregation inbyggd redan i områdets stadsplan med en dominerande mängd av flerbostadshus omgivna av endast mindre grupper av radhus och villor. Även områdets avskildhet har en segregrande funktion i förhållande till övriga staden. Inom området har ytterligare en segregrande nivå utvecklats så att vissa delområden, främst Hjällbo Lillgata och Bondegärdet, högvärderas av de boende och det ses som en del av områdets inre boendekarriär att söka sig dit.

Från obalans till renovering och upprustning

Redan tidigt fick området problem vilket ledde till en obalans inom befolkningens demografiska sammansättning. Servicen i boendemiljön var svag. När bostadshusen var färdigbyggda fanns varken fungerande centrumanläggning eller spårvagnslinje till Hjällbo.

Ytterligare faktorer bidrog till att påskynda den utveckling som ledde till att Hjällbo blev ett av landets mest segregerade stadsområden. Bebyggelsens standard kom att bli alltmer eftersatt, när underhållet från mitten av 1980-talet överläts på de boende och lägenheterna endast renoverades vid överlåtelse av kontrakt, så kallat *Hyresgäststyrt underhåll*. Det fanns i Hjällbo fram till slutet av 1990-talet två fastighetsägare med olika policy i detta avseende. Den första vågen av upprustning och ombyggnad kom under tidigt 1980-tal i lägenheterna inom Göteborgs stads bostads AB:s bestånd. Upprustningen av de fastigheter, som tidigare ägdes av Poseidon AB skedde istället först i samband med inledningen och genomförandet av Storstadssatsningen och har därmed kommit att omfattas som en del av kommunens motprestation. Båda bestånden ingår nu i HjällboBostadens bestånd inom fastighetskoncernen Framtiden.

HjällboBostaden bildades 1999 med uppdraget att stärka stadsdelens utveckling, delvis genom de avsättningar för extraordinärt underhåll som gjorts inom Framtidenkoncernen. Genom Storstadssatsningen har dessa insatser i området kunnat bli ännu mer omfattande. Arbetet har fokuserats på renovering av fastigheter med eftersatt underhåll, ett arbete för att nå ökat inflytande och delaktighet för de boende samt ökad trygghet. Ombyggnaden av centrum och omgivande trafikknutar

har kompletterats med arbete för att få väl fungerande handel och service på torget.

När effekterna av de stora byggprogrammen visade sig under början av 1980-talet och under 1990-talets mitt hade tomma lägenheter uppstått genom att många människor flyttade från Hjällbo. De tomma lägenheterna uppläts efterhand till nyanlända invandrare. Den sammanlagda vakansen anges för den 30 september 1997 vara 98 lägenheter fördelat på cirka 10 % bland Bostadsbolagets renoverade och till cirka 90 % på Poseidons då orenoverade lägenheter.

Den utveckling som därefter ledde till att invandrargrupper kom att anvisas eller söka sig till dessa bostäder gav upphov till den segregation som idag är tydlig. Orsaken kan vara en kombination av att bostadsbolagen ville hyra ut sina lägenheter och att de inflyttande önskade bo i närheten av sina anhöriga eller sina landsmän.

Lägenheter

Framtidenkoncernen är en dominerande fastighetsägare i Göteborg. Andelen boende i allmännyttans fastigheter i hela Lärjedalen är 53 %, medan andelen i området Hjällbo är 95 %. På motsvarande vis är andelen småhus i Lärjedalen 32 %, i Hjällbo specifikt 5 %. De andra tre storstadsområden vi behandlar omfattar mellan 6-15 % egnahem.

Den genomsnittliga lägenhetsstorleken inom Framtidenkoncernen är cirka 63 kvm, men de lägenheter som är belägna i nordost, dvs. i C-lägen är i genomsnitt cirka 71 kvm.

Antalet boendeenheter i Hjällbo är totalt 2534 bostadslägenheter varav 261 i småhus, 30 av dem ägda av allmännyttan, 2273 lägenheter i flerbostadshus från 1960-talet. Som helhet omfattar lägenheter och egnahem i genomsnitt 3 rum och kök, drygt en tredjedel är mindre och knappt en tredjedel utgör större boendeenheter. Inom varje delområde i Hjällbo återspeglas den generella fördelningen av lägenheternas storlek. Endast i delområde kring Skolspåret finns en högre andel mindre lägenheter och färre stora lägenheter.

Hjällbo har tidstypiska lägenheter av god funktionell kvalitet och har barnvänlig, välskött och huvudsakligen vacker utemiljö. De tuktade gårdarna och stråken inom området gränsar till vackra naturområden. Många boende anser också att området utgör en fin boendemiljö. Såväl statistik från *SOM-undersökningen* 2003 som Framtidenkoncernens egna boendeundersökningar visar på goda vitsord för lägenheterna. De svenskfödda boende ger högre vitsord än de utlandsfödda, totalt cirka index 64 på skalan 1-100. Av de tillfrågade i *SOM-undersökningen* instämmer 78 % i påståendet att bostäderna är bra. De boendes uppskattning avseende områdets skötsel med avseende på ”rent och snyggt” har ökat och ligger stabilt. Men samtidigt instämmer 55 % i påståendet att gårdarna ger ett trist intryck.

Bild 41: Hjällbo Lillgata är högt beläget och delvis ombyggt för förvaltningar, till höger Gatukontoret.

Service, handel och kommunikationer

Torget och centrumanläggningen i Hjällbo är upprustade under senare år och lämnar idag en god service som uppskattas av de boende. Det finns ett basutbud av affärer, post, en bank, bankomat, apotek, och viss offentlig service. Dessutom finns vid Hjällbo Lillgata VA-verket, Gatukontoret samt Stadsdelsförvaltningen för Lärjedalen. Den fabrik där betongelement för flerbostadshus uppfördes finns ännu kvar i gränsen till områdets östra del, om än konverterad till fabrik för trädgårdsplattor och mindre dekorelement. I *SOM-undersökningen* 2003 uppger hela 73 % av de tillfrågade att man kan handla det mesta i Hjällbo och att man överhuvudtaget är mycket nöjd med servicen i Hjällbo. Framför allt är man nöjd med affärer, post och bank, medan man är mindre nöjd med utbudet av café och restauranter.

Mest nöjda är man enligt *SOM-undersökningen* med kollektivtrafik, bibliotek, försäkringskassa, folktandvård och barnavårdscentraler, vilka alla finns i Hjällbo. Biblioteket får speciellt hög uppskattning och man har stort förtroendet för bibliotekets personal. Man är även nöjd med skötsel av parker och närområden, gator och vägar.

Kommunikationer

Kommunikationerna i Hjällbo är mycket goda. Hållplatsen är ombyggd och spårvagnarna är av modernaste snitt i staden. Turtätheten är hög, vardagar passerar en spårvagn cirka var fjärde minut (söndagar cirka var sjätte minut) under dagtid. På cirka 12-15 minuter nås Göteborgs centrum och de tre vagnlinjerna fortsätter sedan till Frölunda,

Mölnadal eller Kungssten.

En anknyttande buss 520 går från Hjällboplatsen, utanför Hjällboskolan, till Sjövik respektive till den relativt centralt belägna Redbergsplatsen. Busshållplatsen är inte upprustad utan är en asfalterad plan med korvkiosk. Det är en av de platser som återstår att rustas upp.

De boende anser att kommunikationerna är goda och 96 % av de svarande i *SOM-undersökningen 2003* anser att det är lätt att ta sig mellan centrala Göteborg och Hjällbo. Även i Framtidenkoncernens enkätundersökning uttrycks en stor uppskattning, index cirka 86, för kommunikationer, cirka 68 för läget, båda indexen klart över de andra områden vi behandlar.

Platser för möte och liv

Det finns ett stort behov av mötesplatser. Grannkontakter skattas enligt Framtidenkoncernens enkätundersökning till ett medelmåttigt index, högst skattat bland kvinnorna. Inte heller i *SOM-undersökningen 2003* skattas gemenskapen mellan de boende som god, utan endast 54 % av de tillfrågade anser att gemenskapen mellan de boende är god. Det är visserligen cirka 10 procentenheter mer än i de andra stadsdelarna i vår undersökning, men är ändå ett medelmåttigt betyg. Istället anser hela 71 % att det finns alltför många sociala problem i området.

Blommansatsningen uppmärksammade behovet av mötesplatser. *HjällboForum* och *HjällboForumByrån* utgör nu självklara mötespunkter för alla i området. Storstadssatsningens medel har kanaliserats via HjällboForum. Men formen för HjällboForum är begränsad till ett formellt råd med ett tillhörande sekretariat placerat i ett flerbostadshus med ringklocka från trapphusentrén och är inte tillgängligt som medborgarkontor för rådgivning.

Det finns i Hjällbo inte någon speciell kontaktpunkt, ett medborgarkontor eller tydlig mötesplats, med huvudsakligt syfte att möjliggöra en spontan dialog med de boende. Istället är HjällboBostaden den mest öppna kontaktbara verksamheten med generösa öppettider och centralt läge nära torget, bakom kyrkan. Trygghetsgruppen som är direkt knuten till HjällboBostaden bidrar till att fånga upp många aspekter av en kontaktpunkts verksamhet både under och efter kontorstid. I det lokala samhället fyller även biblioteket och den öppna förskolan betydelsefulla funktioner. I *SOM-undersökningen 2003* bekräftas just dessa institutioners stora betydelse genom att de boende har stor tilltro till dem.

Kvinnorna i nätverket påtalar behovet av strategiska mötesplatser för samhällsinformation, ett medborgarkontor. De äldre männen saknar en mötesplats. I den av HjällboForum initierade *Framtidsverkstaden* oktober 2002 framkom önskemål om ett medborgarkontor med kulturkompetens, men också ett café som mötesplats. En viktig del

av uppgiften för en mötesplats kan vara att förmedla information. I Hjällbo får man i högre grad än i de andra områdena i Storstadssatsningen sin information om vad som händer i stadsdelen genom familj, släkt och vänner. Biblioteket är en kanal i Hjällbos nyhetsförmedling. Hjällboforumbyrån, organet för arbetsförmedling, är högst rankad som informationskälla i Hjällbo och överträffar samtidigt flera av de andra stadsdelarnas mötespunkter. Frivilligcentralen Caritas känner också många boende i Hjällbo till.

Generellt har föreningarna under Storstadssatsningen varit nöjda med tillgången på föreningslokaler. Föreningar har samutnyttjat lokaler. Exempelvis har *Utbildningscentret Iran*, *UCI* och *Arabiska Bokstavscentret*, *ABC* i samverkan hyrt sina lokaler sedan 1992. Lokalerna i UngdomsCompaniet var generösa med café-del, kök, dansrum, arbetsrum, samtalsrum, konferensmöjligheter, musik och datarum. Lokalerna kunde även hyras ut för speciella tillfällen i de boendes liv. Lokalförmedlingens hårdnande ekonomiska läge efter Storstadssatsningen framgår av tjänsteutlåtande per 2004-02-03 till stadsdelsnämnden Lärjedalen avseende Companiet Nordost i Hjällbo. Mer än 20 föreningar i Hjällbo har haft egna lokaler i området. En lokaleffektivisering pågår. De tidigare lokaler på Bergsgårdsgärdet byggs om till lägenheter, både för stora familjer och små för ungdomar. I ett nytt föreningshuset på Skolspåret får ytterligare föreningar plats.

Kvinnonätverket träffas som tidigare i Hyresgästföreningens lokaler. Kyrkorna har sina verksamhetslokaler. Skolan mitt i byn är ett begrepp för samhällets samverkan med föreningslivet. Men i Hjällbo är den funktionen komplicerad av säkerhetsskäl. Kvinnorna i nätverket pekar på svårigheten att komma in i skolan för att utnyttja lokalerna, t ex för matlagningskurser. Skolan är svår att samarbeta med, säger de. Även från andra föreningar beklagas att det är svårt att få disponera lokaler i skolan på grund av säkerheten. Men inom Bergsgårdsskolan uppges att man arbetar med en ”öppen skola” och erbjuder eleverna idrottsaktiviteter efter skoltid, också kurser och läxhjälp. Vid religiösa högtider hyrs skolan ut eftersom det generellt finns en brist på stora lokaler i området. (Storstadssatsningen i Göteborg-lägesrapport, oktober 2003.)

Generellt synes det ha funnits god lokaltillgång för Storstadssatsningens aktiviteter, som inrymts i centrumlokaler och hyreshusens bottenvåningar. Däremot har inte storstadssatsningens verksamheter avsatt några synliga förändringar i den fysiska miljön.

Kyrkornas roll i Hjällbo som plats för religiös och social samvaro synes vara relativt viktig. I Hjällbo bedriver fyra kristna kyrkor verksamhet. Den svenska protestantiska kyrkan, Hjällbokyran har ett centralt läge i direkt anslutning till torget. Ungdomsverksamheter var under Storstadssatsningens avslutande skede inrymt i Hjällbokyran.

Kyrkans diakon hade även tidigare en kväll i veckan varit delaktig i Companiets verksamhet.

En i området kvarboende grupp av syrianer medverkade till att bygga Syrianska kyrkan år 1992, belägen i Hjällbos östra del. Även den syrianska församlingen bedriver ett ungdomsarbete utan att ha fått medel från Storstadsstyrelsen. Den Kristna Alliansförsamlingen verkar i bottenvåningen av ett hyreshus utmed torgets södra sida. Kyrkan driver arbete för bland annat barn och ungdomar. Den katolska kyrkan driver sedan 1994 via Frivilligcentralen Caritas ett socialt arbete. Ledarna för de olika kyrkorna deltar aktivt såväl i det politiska livet som i HjällboForums verksamhet. En av ungdomarna i området exemplifierar hur han träffar svenskar; dels träffar han svenskar på chatten; dels möter han dem i kyrkan dit han går med familjen, och ibland besöker de en församling i Partille. (*Break. Unga röster om livet i Hjällbo*. 2004.) Kyrkan kan ha en funktion som träffpunkt för integration.

I *Storsts-SOM 2003* efterfrågas de vuxnas religiösa engagemang. Huvuddelen av de svarande uppger sig tillhöra olika kristna församlingar. Drygt en tredjedel av de svarande uppger sig vara muslimer, men andelen kan vara högre. Det finns i området tre olika bönelokaler där somalier, bosnier respektive arabiska muslimer samlas. Dessa lokaler av permanent karaktär är inte exponerade i den yttre fysiska miljön. Vid större högtider som ramadan upplåts ytterligare tillfälligt större lokaler, som gymnastiksal och Companiet. De muslimska grupperna besöker för sin fredagsbön även moskéer i andra delar av staden. Islamiska förbundet planerar ny moské på Hisingen. En ny detaljplan har nyligen upprättats för Angereds centrum omfattande både en moské och en muslimsk låg- och mellanstadieskola. Finansieringen av dessa projekt är ännu osäker. (Muntlig information muslimsk kvinna från Hjällbo 2004-06-26.) För närvarande utgör de kristnas religiösa byggnader de synliga elementen i stadsbilden medan de muslimska träffpunkterna ännu har en mer inofficiell prägel.

De religiösa institutionernas relativt omfattande roll för människor i Hjällbo bekräftas utöver *SOM*-undersökningen av den fritidsvaneundersökning som genomförts i Göteborgs skolor, *FriVan-undersökningen*. Undersökningen omfattar samtliga ungdomar i grundskolans årskurser 4-9 samt i gymnasiet. För grundskolan omfattas Hjällbo separat, för de äldre ungdomarna i gymnasiet endast som Lärjedalen. Undersökningen från grundskolan 2002 kompletteras för vissa frågor även av undersökningar från 1996 och 1999.

FriVan-undersökningen 2002 bekräftar en relativt hög religiös aktivitet i mening av att kyrka, moské etc. besöks minst en gång per vecka. Medan 6 % av ungdomarna genomsnittligen för hela Göteborg i årskurserna 9 i grundskolan och 3 i gymnasiet uppger att de är religiöst aktiva, anger hela 8 % av ungdomarna i Lärjedalen att de är

religiöst aktiva i denna mening. Samtidigt anger exempelvis två av tre, 67,5 %, av ungdomarna i nionde årskursen i genomsnitt i staden att de aldrig besöker någon form av religiös institution. I Hjällbo har under åren 1996 till 2002 andelen som uppger sig aldrig besöka dessa anläggningar minskat cirka 25 % medan gruppen som går en eller flera gånger i veckan ökat från cirka 6 %. Svaren om en högre religiös aktivitet i Lärjedalen bekräftas även via frågan om medlemskap i religiös förening, där ungdomarna i Hjällbo överstiger dem i hela Göteborgs Stad med cirka 3-4 %.

Platser för möten kräver dock inte alltid en fysisk form. De platser där människor möts kan sträcka sig från små bänkar i solen på torg eller gårdar till de många föreningslokaler för olika ändamål som finns och områdets föreningsaktivitet är hög. Enligt *SOM-undersökningen 2003* var cirka 69 % av de tillfrågade medlem i åtminstone någon förening, många av dem var inte endast passiva medlemmar utan hade varit på möte eller hade uppdrag i minst en förening. Hjällbo har fler än genomsnittet föreningsaktiva med uppdrag.

Även ungdomarna i Hjällbo har en relativt hög föreningsaktivitet. Men *FriVan-undersökningen* visar också ungdomarnas integration i ett vidare sammanhang i staden genom att de deltar i aktiviteter inom centrala Göteborg. Mats Lieberg (1992) som har studerat vanliga ungdomar i miljonprogramsområden från 1967 i Lund menar att ungdomar inte alltid är intresserade av bundna aktiviteter utan träffpunkten i sig är det viktiga. Hjällbo är ett litet bostadsområde med begränsad offentlighet i form av ett socialt liv på platsen erbjuder en korvkiosk, några mindre restauranger. Fritidsgården och tidigare UngdomsCompaniet är stängt under helger. För den som söker mer spännande miljöer eller vidgad kontakt krävs förflyttning till centrum. Drygt hälften av ungdomarna i hela Göteborg i årskurs 9 och nästan 80 % i gymnasiet åker in till staden regelbundet. Andelen i Lärjedalen är visserligen marginellt lägre för ungdomarna i årskurs nio och betydligt lägre för ungdomar i gymnasiets tredje årskurs, speciellt avseende flickorna, endast 59 %. Men Hjällbo-ungdomarna deltar genom att på helger och kvällar ta innerstadens offentliga rum i besittning och blir en del av staden integrerande smältdegel i ungefär samma utsträckning som ungdomar från stadens andra områden. Därmed nås en integreringen i en vidgad stadsmiljö.

Aktivitetsgraden hos ungdomarna i Hjällbo och Lärjedalen ligger också på den för staden genomsnittliga avseende att gå på disco, bio, gatukök eller spelhallar. Fritidsgården är mer besökt än genomsnittligt i staden. Två tredjedelar av ungdomarna i Hjällbo eller Lärjedalen går aldrig på ungdomsgård medan cirka 9 % går en gång i veckan eller mer, mot i staden genomsnittligt 5 % av ungdomarna i de åldersklasser som studerats. Generellt är det fler som går oftare på fritidsgården i Hjällbo än som går i Lärjedalen som helhet. Fritidsgården når statis-

tiskt en mycket liten del av ungdomarna i Hjällbo. Men den har varit riktad mot två viktiga grupper, de arbetslösa äldre ungdomarna och de unga flickorna. En medveten satsning som UngdomsCompaniet genomfört med speciella tjejkvällar, då pojkar inte har tillträde, har möjligen givit utdelning.

Den kulturhistoriska dimensionen

Moderna förortsområden karaktäriseras ofta som historielösa. Men naturligtvis finns en historisk dimension i området före miljonprogrammets bebyggelse. Bostadsområdet Hjällbo är beläget på mark från gammal jordbruksbygd. Lärjeholmen var en gång det största jordbruket i Angered och köptes av Göteborgs stad redan år 1895. Det tidigare jordbrukslandskapet, de gamla gårdarna har utplånats och endast vissa gatunamn i Hjällbo anknyter till den generation av bebyggelse som föregått miljonprogrammet. Karaktäriseringen kan vändas till en fråga om platsidentitet. Det effektivt utplånade förmoderna historiska skiktet, ger en möjlighet för dagens invånare att tillföra ny identitet åt området. Kulturmiljövårdens uppmärksammande av ett av Hjällbos delområden, Skolspåret, är en väg att skapa identitet åt området. Andra identitetsskapande aktiviteter på platsen kan vara torg- och grönsakshandel, kyrkorna, de offentliga institutionerna.

Kulturmiljövårdens värdering av delområdet kring Skolspåret som kulturhistoriskt värdefullt är koncentrerat kring främst den arkad, den pergola som löper över gångstråket utmed de så kallade punkthusen, egentligen skivhus med kortsidor och entréer mot arkaden. Delområdet är ritat av arkitekten Arne Nygård, byggdes av tidigare ägaren Bostads AB Poseidon och ingår nu i HjällboBostadens bestånd. Trots att byggnaderna var kraftigt nedgångna och att området betraktades som ett av stadens problemområden ansågs det kunna representera en positiv bild av arkitekturen från denna epok, varför dess speciella kvaliteter skall bevaras. Området sägs vara K-märkt men omfattas inte av några formella skydds- eller varsamhetsbestämmelser i detaljplanen. Men fastighetsägaren HjällboBostaden har tagit fasta på K-märkningen och har genomfört en varsam ombyggnad.

Ett delområde omfattar lamellhus i 3 våningar med accentuerade ateljévåningar i översta planet, ett annat skivhus i 6-7 våningar, bl.a. de s.k. punkthusen samt längre skivhus i enklavens västra del. Mellan de s.k. punkthusen som står parallellt med varandra ligger gårdar som inte används för uppehåll och lek. Istället utgör ett större öppet område öster om pergolan ett fritt park- och lek område med klätterställning, rik vegetation och möjlighet till enklare bollspel. Gården väster därom utmed de längre skivhusen omfattar snäckformade element, luft- och ljusschakt till underliggande garageplan, samt en vattensulptur som tillförts under senare år.

I detta området var utvecklingen under lång tid före 1997 problematisk. När problem med uthyrning uppstod valde man lösningen att låta människor med olika sociala problem flytta in. Redan under slutet av 1980-talet fanns ombyggnadsplaner för att göra om området till kontor. Men delområdet befanns vara intressant att ta upp i kommunens bevaringsprogram, det uppmärksammades som kulturhistoriskt intressant och renoverades genom en varsam ombyggnad. Byggnadsvårdsbidrag erhöles av Riksantikvarieämbetet speciellt till att bevara det speciella skärmtaket, pergolan, som löper utmed skivhusen där även en så kallade museibygnad ingår.

De snäckformade hisschakten på taket har fått en identitetsskapande färgsättning och är väl synliga både i området och i stora delar av stadens norra del. Men området är å andra sidan behäftade med funktionella svagheter. Just byggnaderna utmed Skolspåret omfattar hus med många lägenheter per entré, inre mörka korridorer för att nå den egna lägenheten, mörka tvättstugor i källarplanet och stora garageplan som av säkerhetsskäl endast utnyttjas i mindre delar inom ytterligare låsta utrymmen.

Som helhet har Hjällbos karaktär och särart respekterats väl i ombyggnaderna. Den kulturhistoriska värderingen kan ha bidragit till att hela områdets grundkaraktär respekterats. I gällande detaljplan omfattas byggnaderna inte av några skydds- eller varsamhetsbestämmelser. Områdets särprägel är därmed inte skyddad vid ombyggnad, även om de särskilda kvaliteterna som finns skall beaktas enligt PBL 3:10. Däremot utreds delområdet utmed Sandspåret för en byggnadsminnesförklaring.

Hjällbo kyrka ritad av arkitekten J. Snis uppfördes 1973. Kyrkan har skydd enligt kulturminneslagen 4 kapitlet, Kyrkliga kulturminnen. Två äldre gårdar med anknytning till Hjällbo är utvärderade som av kulturhistoriskt värde, Lärjeholmens gård och f.d. Hjällbo gård. Båda ligger dock utanför det område som behandlas i denna utvärdering.

Bild 42. Leksulpturen i parkområdet utmed Skolspåret.

Organisering och medfinansiering

Av de medel som tilldelats Hjällbo inom Storstadssatsningen för åren 2002-2004 avsågs inte medel för upprustning av den fysiska miljön. Däremot fick Göteborgs kommun som motprestation för Storstadssatsningen tillgodoräkna sig medel för fysisk upprustning av det kommunala bostadsbeståndet i Hjällbo. Som medfinansiering till de i Göteborg som helhet satsade statliga stöden på cirka 340 Mkr för perioden 2000 – 2004 har Göteborg fått tillgodoräkna sig bl.a. en ökning av resurser i den kommunala budgeten samt Förvaltnings AB Framtidens insatser i dessa områden utöver normalt underhåll eller i jämförelse med 1998. (Storstadssatsningen i Göteborg – lägesrapport oktober 2003. Tjänsteutlåtande per 2003-10-14. Dnr 0433/99.) Framtidenkoncernens extraordinära underhåll i Hjällbo omfattar även centrum och stadsdelstorget. Under hela perioden 1997-2003 uppgår beloppet till sammanlagt 1,3 Mdr som enligt avtalet med Göteborgs Stad använts till fysisk upprustning, förbättrad kommersiell service, trygghetsskapande åtgärder samt ökade möjligheter till egen försörjning. Dessa insatser hade genomförts oavsett Storstadssatsningen.

Omfattningen och vikten av denna motprestation har gjort det väsentligt att också beakta den som del av vår utvärdering av storstadssatsningen. Sett ur ett helhetsperspektiv framstår det i Hjällbo till och med som den viktigaste insatsen av Storstadssatsningen både genom sitt fysiska resultat, sin betydelse på lång sikt för människor boende inom området och för attraktivitetsnivån i relation till övriga staden.

Motivet för att speciellt i Hjällbo studera den kommunala motprestationen är dels att 95% av samtliga boendeenheter i området ägs och förvaltas av det kommunala bostadsföretaget HjällboBostaden. Därtill har bostadsbolaget en roll som aktör med olika projekt, till exempel Trygghetsprojektet.

Integrationsverket pekar på att den svenska Storstadssatsningen, till skillnad från många internationella urbanprogram, inte omfattar någon ambition att förbättra stadsdelen i fysisk mening. (Integrationsverket, *Rapport Integration 2002*, s 17.) Integrationsverket drar slutsatsen att den fysiska kvaliteten i allmänhet inte är något större problem i svenska s.k. utsatta områden och att frånvaron av fysiska insatser därmed är relativt välgrundad. De beklagar samtidigt att det inte gjorts så mycket för att höja dessa områdens attraktivitet. (*Rapport Integration 2002*, s 69.)

Men i Göteborg är inte denna beskrivning korrekt. Genom ett långt gånget eftersatt underhåll, delvis överlåtet på de boende själva i utbyte mot hyresnedsättning, hade områdets underhåll blivit mycket hårt eftersatt hos ett av de två allmännyttiga kommunala fastighetsägarna i området. Det är upprustningen av denna fastighetsägares bestånd som har kommit att ingå som kommunens motprestation till Storstadssatsningen och har bedömts som en värdefull del av vår utvärdering för att ur ett vidgat helhetsperspektiv bedöma den områdesbaserade satsningens mest långsiktiga resultat.

Denna utveckling hade inletts före Storstadssatsningen och redan 1998 såg man de förändringar som skulle komma med bostadsföretagens förändrade struktur i Hjällbo samt utvecklingen av områdets centrum som arbetsplats, serviceenhet och offentligt rum för att utveckla ett attraktionsvärde i området.

Av den lägesrapport som genomfördes av Rune Lindhs byggadministrations AB i *Framtiden Hjällbo* 1997 framgår fastighetsbeståndets tekniska status. Bostäderna i de tre områden som ägdes av Poseidon omfattande tillsammans 1016 lägenheter hade ett starkt eftersatt underhåll. Det periodiska underhållet av lägenheter hade upphört från mitten av 1980-talet då det ersattes av hyresgäststyrt underhåll. Medan Poseidons lägenheter inte var ombyggda före 1997, hade Bostadsbolaget under perioden 1988-94 investerat åtskilliga miljoner i yttre underhåll. Bostadsbolagets två områden, som var ombyggda mellan 1988-1994, omfattar cirka 1244 lägenheter. För samtliga områden gäller att markanläggningar inklusive lektyor bedömts och rustats upp kontinuerligt, delvis i samverkan med de boende. Centrum med torget samt spårvagnshållplatsen har rustats upp. Upprustnings- och förnyelsearbete av de sista bostäderna i områdets östra del pågår ännu. Skolans ombyggnad planeras, parkeringsdäcken återstår delvis.

Den organisation som byggts upp i området Hjällbo med uppdrag att fördela medel från Storstadssatsningen, HjällboForum, är inte in-

volverat i övrig skötsel av områdets utveckling, ombyggnad av torget eller exempelvis bostadsföretagens renoveringsarbete.

Valda projekt för utvärdering

Projekten genomförda inom Storstadssatsningen kan förstås som mjuka komplement för att förbättra människors livssituation och för att inlemma dem i den lokala kulturen. Inga enstaka projekt har kunnat skapa integration, men de kan ha bidragit till att förbättra människors livskvalitet.

Speciellt för Hjällbo har varit att enskilda projekt inom Storstadssatsningen kunnat följas tydligt från ansökningshandling via bedömning i programgrupp, styrgrupp och i HjällboForum till deltagande observationer i genomförandeprocessen och efterföljande självutvärderingar.

Val av projekt

Målområde tre är inriktat på Bra liv, fysisk miljö, folkhälsoaspekter. De valda projekten inom målområdet avseende demokratisk delaktighet, trygghet, trivsel samt förbättrad folkhälsa syftar till att öka människors tillfredställelse med det egna livet, öka egenmakt, förbättra folkhälsa, bryta utanförskap och skapa en kompetensutvecklande helhet.

Genom att Hjällbo utgjort stödområde för två statliga satsningar redan före Storstadssatsningen var projekt kring trygghet samt arbetet för ungdomar och kvinnor förberett inför genomförandet av Storstadssatsningen. Slutrapporten Utvärdering av nationella exempel i Göteborg (Johansson 2000) redogör för hur både HjällboForum, Trygghetsgruppen och Ungdomsprojektet formades under denna tid och det finns därmed en långsiktighet i projekten.

Under åren 1998-2002 inkom inom samtliga målområden totalt 188 projektansökningar. Ansökningsprocessen fortsatte även därefter. Huvuddelen fick avslag, men cirka en tredjedel blev beviljade. Inom målområde 3 har 24 projekt, exklusive projektledning och vissa åtgärder för att stärka boendemedverkan, beviljats.

Bland aktörerna inom målområde 3 återfinns HjällboBostaden som delaktig utförare av 4 projekt, Stadsdelsnämnden som delaktig utförare för 6 projekt. Dessutom har 13 föreningar eller organisationer varit delaktiga, kulturföreningar, Hyresgästföreningen, etniska och religiösa organisationer. I pengar räknat har 20 Mkr avdelats för projekt inom det tredje målområdet, efter överföring av vissa arbetsmarknadsinriktade åtgärder inom Trygghetsgruppen, Internationella Musik- och dansskolan, IDM och UngdomsCompaniet samt efter avdrag för kostnader för projektledning och informationskontor via HjällboForum. Av dessa medel har 16,4 Mkr, dvs. cirka 80 % av

medlen, kanaliseras via HjällboBostaden och/eller Stadsdelsnämnden. De enskilda föreningarnas projekt har varit mindre, 9 projekt har beviljats mellan 100.000-500.000 kronor, 8 stycken projekt har fått mindre än 100.000 kronor.

Fördelningen av medel via HjällboForum, det öppna ansökningsförfarandet tillsammans med den tydliga beslutsprocessen har lett till att projekten kan sägas vara initierade underifrån, i mening av ett lokalt demokratiskt projekt.

Genomförda projekt inom målområde tre

Av de 24 genomförda projekten skall här endast lyftas fram en handfull. Avgörande för detta val har delvis varit storleken på de beviljade bidragen. Men även syftet att exemplifiera projekt som har fungerat bra eller dåligt ur olika aspekter har styrts valet.

Trygghetsgruppens arbete har tagit i bruk cirka 50 % av medlen inom målområdet, ett arbete som kommit alla boende till del och är inriktat på att öka områdets attraktivitet ur flera aspekter. Barn och ungdomar har fått cirka 27 % av medlen genom främst UngdomsCompaniet och Internationella Dans och Musikkolan. Kvinnoprojekten har tillsammans erhållit cirka 10 % av medlen. Kvinnorna har genom sin låga förvärvsintensitet varit en angelägen grupp att arbeta med.

För grannskapsarbete och boendemedverkan har disponerats cirka 3 %. Övriga medel har fördelats till samhällsvägledning, friskvård i form av idrott, kulturprojekt, arbetet med äldre invandrare samt, slutligen, två projekt i form av enkätundersökningar, en i storstads-satsningens inledande skede respektive en i nuvarande avslutande skede.

Projekt för trygghet och säkerhet

Trygghetsgruppen har verkat sedan november 1998. Utföransvarig är HjällboBostaden. Nio personer arbetar med målsättning att öka den subjektivt upplevda tryggheten samt att minska kriminalitet och skadegörelse i stadsdelen. Efter så kallade Trygghetsvandringar har åtgärder för belysning och vegetation genomförts. De anställda fungerar även som kulturtolkare och ett av uppdragen är att utöva tillsyn av de offentliga miljöerna och skapa relationer med de boende, speciellt barn och ungdomar. Gruppen skall ge de boende service i form av eskort, promenader, rådgivning samt ta emot samtal. De anställda skall genom att vara goda lyssnare hjälpa, hänvisa och samtidigt ha en positiv social kontroll. Gruppen arbetar kvällar och huvuddelen av nattens timmar, medan HjällboBostaden under vardagar har öppet på sitt kontor med lättillgänglig personal i centrum av Hjällbo.

Trygghetsprojektet skall här utvärderas ur främst tre aspekter. Det första omfattar upplevelsen av trygghet – vågar man gå ut? – vilket av-

speglas i fastighetsägarens enkäter till boende, i SOM-undersökningen samt i enkäter till skolungdomarna. Den andra omfattar utvecklingen av den faktiska brottsligheten så som den visar sig i polisens brottsregister. En tredje aspekt nås genom granskning av trygghetsgruppens egen statistik, som speglar projektets faktiska verksamhet.

Även andra trygghetsinriktade projekt har genomförts inom Storstadssatsningen för att minska stölder i butiker, projekt speciellt inriktade för kvinnor, boendesamverkan för ökad trygghet.

Enkäterna

Tryggheten relateras enligt Integrationsverket ofta till att man känner människor i sitt närområde som är väl känt och tryggt för den som växt upp eller lever där och då inte upplever den anonymitet som ansetts prägla dessa områden. Att bo och ha nära sociala relationer ger trygghet, (*Rapport Integration 2002* s 214f.) medan otryggheten finns i områden utanför det ”egna reviret”. Dessa slutsatser bekräftas delvis av de genomförda enkäterna även i Hjällbo. Men upplevelsen av trygghet är komplex och handlar inte bara om trygghet från brott utan kan även gälla till exempel folkhälsa, pension, social välfärd, skola, även halkbekämpning etc. Inom stadsplanering avses ofta skapandet av en miljö som människor trivs i och vill vistas i utan att känna obehag. (Listerborn 2002 s 214f.)

Den bild som skapades 1997 genom trygghetsundersökningen i *Framtidens Hjällbo 1997* visade att nästan 90 % av de boende i Hjällbo såg brottsligheten i området som ett problem. Som klart otryggast pekades spårvagnshållplatsen ut, många var otrygga i eller utanför Hjällbos centrum, men också i källare och vindar. Tvättstugan och garaget pekades också ut som otrygga platser. (Malm 1997)

I *Storstads-SOM 2003* vidgas frågorna om den upplevda tryggheten och istället framkommer att de högsta orosnivåerna är kopplade till människors möte med hundar. Medan var tredje upplever rädsla vid möte med hundar upplever var fjärde boende oro vid hållplatserna, inom bostadsområdet samt vid promenader eller jogging i naturen, vid garage eller parkeringshus, vid nöjesaktiviteter på kvällstid, i tvättstuga, vinds- eller källarförråd. Framför allt är det boende i åldern 30-49 år, främst kvinnor och i vissa fall villaboende, som i högre grad upplever oro. Av föräldrarna i Hjällbo uppger cirka hälften att de känner sig oroliga även när barnen är ute och leker, vilket är mer än i de andra stadsdelarna i Storstadssatsningen. (*SOM-undersökningen 2003* s 15 ff.)

Hyresgästernas upplevelse av trygghet har ökat väsentligt. Tillsammans med de boende har HjällboBostaden skaffat nya låssystem, bättre belysning. Siktfrihet i området har ökat genom tuktad vegetation och insatser av social karaktär har genomförts. (Förvaltnings AB Framtiden, Dnr 133/02 s 6.) AB Framtidens enkäter bland de boende visar

genom förbättrade betyg bland de boende att man upplever mindre problem med stöld och skadegörelse samt en förbättrad upplevd trygghet. Ändå är upplevelsen av stöld och skadegörelse ännu något under index 50, dvs. knappt ”godkänt”.

Ungdomarnas rädsla belyses i *FriVan-undersökningen 2002*. Andelen ungdomar i årskurs 9 samt i gymnasiets tredje årskurs som aldrig avstår från någon aktivitet på grund av otrygg väg är i Lärjedalen 68 % medan 4 % uppger sig ofta eller alltid avstå. Dessa andelar ligger mycket nära snittet för Göteborgs Stad, 69 % respektive 3 %.

Att upplevelsen av trygghet är komplex och inte bara handlar om trygghet från brott bekräftades när bilden av rädsla förskjöts i SOM-undersökningen. Av *FriVan-undersökningen* framgår att det även finns stora skillnader mellan upplevelser av trygghet i olika åldrar och beroende av kön genom att hotbilder och/eller rörelsemönster förändras inom olika åldersgrupper av ungdomar.

Framtidenkoncernen uppger att antalet anmälda brott i stadsdelen/området minskat. Men det finns inte någon entydig samvariation mellan upplevelsen av trygghet och polisens statistik över utvecklingen.

Polisens statistik

Polisen uppges rapportera minskad skadegörelse och färre anmälda brott i Hjällbo efter att åtgärder genomförts i samverkan mellan fastighetsägare, polis och socialtjänst där medel från Storstadssatsningen använts. (Storstadssatsningen i Göteborg – lägesrapport oktober 2003 s 10.) Men den totala våldsbrottsligheten i form av polisens rapporterade brottslighet har istället ökat mellan 1998 och 2003, i Göteborg cirka 17 %, en ökning från 1998 till 2001, därefter en minskning. Ser vi till motsvarande våldsbrottslighet i Hjällbo har den under samma tid ökat kontinuerligt med totalt cirka 65 %. Men detta skeende är komplext. De huvudsakliga rubrikerna är misshandel, fridsbrott, olaga hot. Våldtäkter, de flesta inomhus och även mot personer under 15 år, har ökat under perioden. Narkotikabrottsligheten ökade cirka 20 %, men i Göteborg som helhet 25 %. I Hjällbo fanns en minskning avseende framställning, förvärv och innehav av narkotika. En minskning skedde också i Hjällbo av tillgrepps- och skadegörelsebrott om cirka 7-8 %, medan den i Göteborg under motsvarande period var cirka 5 %.

En viktig grupp av brott med avseende på trygghet och rädsla är brottsligheten i form av sexualbrott, sexuellt ofredande etc. Också denna grupp har i Hjällbo under perioden minskat cirka 35 %, (från 6 till 4 brott) medan motsvarande grupp av brott i Göteborg minskade endast marginellt under perioden. (Polismyndigheten i Västra Götaland, RAR-stat.)

Polisen har under 2000-talet utökat sin närvaro i området och har därmed ökat sina möjligheter att upptäcka vissa typer av brott. Men kvar står konstaterandet att medan den upplevda tryggheten ökat och

även om det inom vissa sektorer finns en i och för sig viktig minskning avseende tillverkning och innehav av narkotika, tillgrepps- och sexualbrott, ligger den faktiska brottsligheten som helhet kvar på ungefär samma nivå.

Problemet med fortsatt skadegörelse kan exemplifieras med ett nyligen gjort anslagsäskande. Stadsdelsförvaltningen har hos kommunstyrelsen begärt en investering om 200 Tkr för att installera övervakningskameror utomhus på Hjällboskolan. Vandalisering, skadegörelse och inbrott uppges ha ökat i stadsdelen. (SDN, tjänsteutlåtande Dnr 0277/04.)

Trygghetsgruppens egen statistik

Trygghetsgruppens arbete balanserar mellan många olika sektorer. Trygghetsvärdarnas statistik över samtal och genomförda åtgärder delas upp som eskort, störning och övrigt. Eskorterna som tydligt formar den utåtriktade retoriska bilden av en trygghetsservice, avser cirka 15-20 % av kontakterna, i storleksordning en eskort per kväll/dag.

Ser vi istället till den mer omfattande mängden samtal avser cirka 50% störningar, närmare två störningar per dag. Bland störningarna kommer 75 % från lägenheterna medan 15% kommer från gårdar, spel, barn eller familjebråk, körande eller parkerade bilar, nedskräpning. Till övrigt omfattas cirka 15% av samtalen och hit räknas tvättstugefrågor eller andra tjänster avseende fastighetsskötsel, cirka 1,5 anmälning /dag.

Slutsatsen av trygghetsarbetet är att det har haft en stor mental betydelse för människors bild av området, även om eskortverksamheten inte varit huvudsysslan. Initialt har dessutom trygghetsarbete bidragit till att skapa en bättre miljö avseende exempelvis ljusbehandling, tuktning av vegetation utmed gångstråken. Återskapandet av en viss ”social kontroll” genom trygga vuxna som bor och tar ett ansvar för sitt område har varit positivt för att utveckla människors upplevda känsla av trygghet och även om trygghetsgruppen inte agerar poliser kan viss kriminell verksamhet störas. Därtill finns troligen en mer indirekt omätbar synergieffekt genom avhållande av brott eller störning i vetskap om att området bevakas. Men en del av projektets verksamhet kan förstås som en form av fastighetsskötsel i samverkan mellan Storstadssatsningen och fastighetsägaren, det allmännyttiga bostadsbolaget.

Den täta kontakten mellan boende och fastighetsägare utvecklas genom cirka 3000 samtal årligen och är i sin metodiska samverkan uttryck för ett underifrånperspektiv. Trygghetsprojektet har haft en unik ställning i området och har knutit samman fysiska och sociala faktorer inom samtliga målområden. Projektet har genom flexibilitet och lyhördhet överbryggat samhällets sektoriella indelning. Genom att det finns 100 familjer boende med svåra sociala problem finns nu en

socialarbetare anställd hos bostadsföretagen som verkar i samarbete med Stadsdelsförvaltningen.

Samtidigt är det ett faktum att trygghetsgruppens arbete delvis motiveras av att delar i bostadsbeståndet ännu har dåligt lokaliserade tvättstugor i långa källargångar, där det inte är lämpligt att kvinnor rör sig under vare sig dag eller kvällstid. Gruppens arbete motiveras av att det ännu finns stora garage under marknivå som är så osäkra att mycket få bilar placeras i dessa utrymmen, om de inte körs in i ytterligare inbrottsäker avskärmning i form av låsta stålgaller. En absurd faktor är att det område i Hjällbo som klassas som kulturhistoriskt värdefullt, samtidigt är ett område med både dålig garagemiljö och dåliga förutsättningar för tvättstugornas lokalisering.

I sin självvärdering redovisar Trygghetsgruppen att samarbetet med polisen är en viktig faktor genom att det finns en upparbetad tillit när åtgärder behövs. Arbetet fortskrider och kopplingen mellan störningsjour, polis och Securitas har utvecklats kontinuerligt tack vara Trygghetsgruppens arbete och metod. (Självvärdering Dnr 61/99 per juni 2003.) En störningsjour har nu bildats av allmännyttan i Göteborg med säte i Hjällbo.

Trygghetsgruppens arbete kommer att implementeras i Hjällbo Bostadens ordinarie verksamhet för att behålla lugna och attraktiva boendemiljöer. Från att ha varit finansierad av Storstadssatsningen kommer Trygghetsgruppen troligen att finansieras dels via hyrorna, dels i samverkan med Stadsdelsnämnden.

Projekt för ungdomar

Andelen barn och ungdomar i Hjällbo är hög. År 2003 fanns i området bland befolkningen mer än 30 % barn och ungdomar i ålder upp till 15 år. Den öppet arbetslösa gruppen ungdomar 18-24 år var 8 %. Det finns en uppdelning mellan den kommunala fritidsgården Funhouse och Ungdomsprojektet så att Funhouse jobbar med ungdomarna i åldern 13-20 år och *UngdomsCompaniet*, drivet bland annat med medel från Storstadssatsningen, verkat dagtid för arbetslösa ungdomar mellan cirka 16-25 år och har varit öppen 4 kvällar i veckan, varav en endast för flickor.

Ungdomsprojektet i Hjällbo/*UngdomsCompaniet* startade 1999. Idén växte fram hos ungdomarna själva för att de skulle ha en samlingsplats efter att ha växt ur fritidsgården. *UngdomsCompaniets* arbete leds av socionomer och syftar till att ge utsatta grupper extra stöd för att nå kontroll över den egna tillvaro, bli självförsörjande och nå ökad delaktighet i samhället. Man har verkat i bred samverkan med olika föreningar och delvis har verksamheten varit förlagd utanför Hjällbo.

Projektet har utvecklats från först en allmän sysselsättningsinriktad till en mer kvalitativ verksamhet, som fångat upp arbetslösa ungdomar respektive en tjejverksamhet under tider då inga pojkar fått tillträde till lokalerna. Hösten 2003 räknade man med 50 medlemmar under dagtid och 67 flickor i den speciella tjejverksamheten.

Inför valet 2002 arbetade *UngdomsCompaniet* med en valsatsning. I jämförelse mellan 1998 höjdes valdeltagandet i 2002 års val i de olika distriken mellan 4,5 till 7,9 % och bland ungdomar i åldern 18-25 år nåddes en total röstandel på upp till 48,1 %. (Valdistrikt 6.)

Tjejverksamheten bedrevs medvetet både strukturellt, i grupp och individuellt. Man arbetade med friskvård då det var vanligt att dessa flickor inte deltar i skolgymnastiken. Man ville generellt ge ett nytt perspektiv på tillvaron och vidga vyerna även utanför Hjällbo, för en ökad egenfrihet. Metodiskt bearbetades även föräldrar att ge flickorna mer frihet. För vissa flickor var ungdomsprojektets tjejkväll de enda kvällar de lämnade hemmet för att besöka en fritidsverksamhet. Gruppverksamheten fungerade väl, men de flickor som skulle kräva extra insatser kunde inte nås då resurserna var begränsade.

Ungdomarna har varit delaktiga i hela arbetet kring att ordna arrangemang. Via projektet kunde ungdomar träda fram och vidareutvecklas, vilket gjort ungdomarna från området stolta över sin stadsdel. Resor har kunnat göras till andra orter för att visa på andra möjliga fritidsintressen, exempelvis slalomåkning. Värdet av detta kan jämföras med vad andra ungdomar som lever i en utsatt livssituation omvittnar i Integrationsverkets rapport (2003 s 223.) när det gäller betydelsen av möjligheter att kunna delta i fritidsgårdars verksamhet, skidresor, skridskor etc., som en integrerande funktion i det typiskt svenska. Våren 2003 utgjorde flickorna mer än hälften av *UngdomsCompaniets* mer än 130 aktiva ungdomar. Cirka tre fjärdedelar av ungdomarna kom från Hjällbo, men även från Hammarkullen, Angered och från övriga Göteborg. Av killarna uppskattades främst tillgången till datorer, caféet, kurser och disco. Av flickorna lyftes kurserna fram, internet, caféet och resor, medan intresset för disco och aktiviteter tillsammans med killarna var lågt prioriterade. Men redan kontakten med den vuxna personalen bidrog positivt tillsammans med aktiviteter för att nå en ökad samhörighet. Musiken var en väg till att nå ökat självförtroende.

Under första delen av år 2004 finansierade Storstadssatsningen ännu den fas av verksamheten som syftade till att utveckla egenmakt i projektet Brix. Från de tidigare lokalerna i *UngdomsCompaniets* hus träffades ungdomarna i den svenska kyrkans lokaler. Diakonen i Hjällbokyran har regelbundet deltagit i *UngdomsCompaniets* verksamhet 2 timmar i veckan och lokaler uppläts under år 2004 för projektet.

Verksamheten i Brix hade som mål att verka som ett demokratinätverk och för att starta egna projekt efter modell Hageby. (Efter

John F. Kretzman och Deborah Puntteney, se nedan.) Projektet har medvetet verkat för empowerment och social mobilisering genom ett psykosocialt stödande arbete. Till Brix kopplades även en resurs-pool med kontaktpersoner. Tjejgruppen träffades i kyrkan varje onsdag och nya projekt utvecklades kopplade till mentorverksamheten. Inför Storstadssatsningens avslutning har Brix tjej-verksamhet nu övergått till vad de kallar *Hjällbo united girls*. En ny lokal har erhållits vid torget tillsammans med Trygghetsgruppen. Avsikten är att flickorna sommartid skall kunna driva café utmed torget.

Medan flickorna har arbetat metodutvecklande är killarna nästa målgrupp. Den tredje gruppen, daggruppen vägleds för att nå fram till ett arbete eller vidare studier.

Vi kan genom *FriVan-undersökningarna* från 2002, liksom även av andra enkäter, se hur det endast är en liten andel av ungdomarna som utnyttjar fritidsgårdens aktivitetsutbud. Enligt *FriVan-undersökningarna* utgör den andel bland ungdomar i årskurs nio och årskurs tre på gymnasiet i hela Göteborg som aldrig besöker fritidsgård eller fritidspark cirka 59 % av pojkarna och 87 % av flickorna. I stadsdelar som Askim och Centrum är denna andel för flickor så hög som cirka 96 %. I Lärjedalen däremot utgjorde andelen pojkar och flickor som aldrig besökte fritidsgård eller liknande sammantaget i årskurserna cirka 45 respektive 66 %, dvs. cirka hälften av pojkarna och två av tre flickor omfattades inte av verksamheten på fritidsgårdarna. Men omvänt ser vi att den grupp som nås i Lärjedalen är högre än i övriga staden, cirka 45 % av samtliga ungdomar i Hjällbo nås.

Bland övriga ungdomsprojekt som har startat synes det mest framgångsrika ha varit *Internationella Dans och Musikskolan*, IDM. Projektet påbörjades redan när Hjällbo var utsett till Nationellt exempel. Musikundervisning bedrivs sedan hösten 2000 för över 100 elever i instrumentalundervisning och för 150 barn i musikundervisning i klass. Även utåtriktade verksamheter genomfördes. Målgruppen var i första hand boende i Hjällbo, men också andra med intresse av ”världsmusik” från olika kulturer.

Arbetet inom *Internationella Dans och Musikskolan* har sedan juni 2003 inlemmats som del i Lärjedalens kulturskola. Det medvetna kulturarbetet utgår inte från ett estetiskt utan från ett antropologiskt kulturbegrepp med syfte att utveckla både människors svenska och etniska ursprungsidentitet. Utifrån en kartläggning av de drygt hundra nationer som finns i stadsdelen har fyra grenar av musik- och dansarbete utvecklats, sydamerikanskt, kurdiskt/persiskt, arabiskt/orientalistiskt samt afrikanskt. Barnen spelar, dansar i grupp och individuellt. Konserter genomförs som en intressant mötesplats för att skapa förståelse för olika kulturyttringar. Projektet syftar även till att göra Hjällbo känt och mer attraktivt genom synlighet i media.

Genom att verksamheten drivs i samarbete med grundskolan nås en bred grupp av barn, oberoende av föräldrarnas aktiva val. Ett brett nationellt gensvar har erhållits och verksamheten ses som föredömligt som multikulturell musikverksamhet. *IDM* har lyckats nå även barn till etniska grupper som traditionellt inte är aktivt musicerande, exempelvis somaliska barn och shiamuslimska grupper, bl. a. genom de konserter som givits i Hjällbo. Samverkan sker med Musikhögskolan vid Göteborgs universitet samt andra kulturskolor. (Självutvärdering per juni 2003, Dnr 93/01.)

Även andra föreningar och organisationer, etniska och religiösa, driver verksamheter i föreningsform för barn och ungdomar inom Storstadssatsningens ram. *Barn i utveckling* med utförare *Föreningen Utbildningscentret Iran, UCI*, är riktat till barn och ungdomar mellan 6-14 år med målsättning att underlätta förutsättningarna för skolarbete och erbjuda meningsfulla fritidsaktiviteter. Cirka 40 barn deltog. Förslaget var att de aktiva invandrarföreningarna i Hjällbo skulle starta ett kontinuerligt samarbete med skolorna i området för att bidra till ökad motivation i skolarbetet.

Projektet Barn och Ungdom anordnas via *Föreningen Arabiska Bokstavscentret, ABC*, och har till syfte att sysselsätta barn och ungdomar med meningsfulla aktiviteter genom studiebesök, utflykter, läxhjälp, filmvisning, musik, målning etc. Cirka 200 barn har deltagit. Den Kristna Alliansförsamlingen exemplifierar de religiösa organisationernas arbete med ungdomar.

Ett värdefullt arbete har utvecklats för den stora gruppen barn och ungdomar i området. Musikverksamheten *Internationella Dans och Musikskolan* verkar vara säkerställd genom Stadsdelsnämnden. Flickornas verksamhet inom BRIX, nu *Hjällbo united girls*, har fått förutsättningar för fortsatt verksamhet i form av en separat lokal utmed torget.

Ett knippe kvinnoprojekt

Ett flertal projekt riktade till kvinnorna i Hjällbo har genomförts inom målområdet, främst Kvinnoprojektet, Kvinnonätverket och *Föreningen Arabiska Bokstavscentrets, ABC:s* kvinnoverksamhet.

Kvinnoprojektet har varit inriktat på friskvård och drogs igång under ledning av en representant, en barnmorska, från Primärvården. Projektet verkade delvis i samverkan med idrottsrörelsens *SISU* och har utmynnat i ett självgående friskvårdsprojekt med en egen vald styrelse bland de medverkande kvinnorna.

Kvinnoprojekten i Hjällbo har omfattat flera aspekter med målet att stärka kvinnorna genom utökat nätverk och information, bl. a. om bättre hälsa. Lokalfrågan har flexibelt lösts för kvinnoprojektet genom att man vistats ute, sytt eller träffats i olika lokaler. De många träff-

punkterna speglar aktivitetsinriktning, Mångkulturella Finska Folkhögskolans lokal på Sandspåret, gymnastikpass liksom *Kafé Livslust* inrymt i Companiets lokaler, Caritas Frivilligcenter, Hammarbadet i Hammarkullen. Det övergripande målet att utveckla folkhälsan ur ett jämlikhetsperspektiv, ge information och utbildning för att stärka och aktivera kvinnorna ledde till samverkan med Stadsdelsnämnden Lärjedalen, primärvården Nordost, Apotekets hälsotorg samt *SISU*. Friskvårds- och kvinnoaktiviteter var tidigare kostnadsfria och omfattade såväl cykelkurs, stavgång, simskola, motionsgymnastik och har verkat i samarbete med *SISU* Idrottsutbildarna. I samband med att verksamheten koncentrerades till friskvård togs aktiviteter som matlagning och sykurer över av *ABC*. Från 2004 sker finansieringen av kvinnoprojektet i form av avgifter för aktiviteter.

ABC:s kvinnoverksamhet har som målsättning att aktivera invandrarkvinnor socialt, bidra till ökad förståelse för det svenska samhället och träna det svenska språket. Aktiviteterna har bestått av informationsmöten, matlagning, datakurser, språkträning, sykurs, friskvård och träning.

Det s.k. *Kvinnonätverket* har sin bas på Sandspåret 69 och är uppbyggt med hjälp av Hyresgästföreningen i Västra Götaland. Kvinnonätverket kom att uppmärksamma den ”svarta rådgivning”, som gavs i området mot betalning, vilket ledde till att rådgivning kom att förmedlas via andra projekt. Nätverket har med små medel från Storstadssatsningen och Hyresgästföreningen verkat inte minst för information. Man arbetade för att utveckla egenmakt, trygghet och trivsel. Delvis kom arbetet att drabbas av handlingsförlamning orsakad av anklagelser om kriminell verksamhet från en av HjällboForums ledamöter. Det falska påståendet får illustrera den kamp mellan eldsjälar inom olika föreningar i Hjällbo, som utspelats inte minst mellan olika kvinnogrupper. Verksamheten i Kvinnonätverket fortsätter i nya lokaler men i fortsatt samverkan med Hyresgästföreningen.

Varje kvinnogruppering har utvecklat egna kulturer inom sina träffpunkter. Vänskapsband har skapats och isolering har brutits. Olika livsförutsättningar som behov av att söka sig ut till arbetslivet, behov av barnpassning eller annat har lösts i de olika grupperingarna. I de olika nätverken har man fått råd, skrivit ansökningshandlingar och väckt nya frågor till vidgat engagemang. Verksamheterna har förutom gymnastik, sömnad, matlagning, studiecirklar och föreläsningar i samhällsfrågor innefattat arbetsintroducerande åtgärder.

Trots interna stridigheter har samverkan mellan kvinnoprojekten präglats av dynamik och flexibilitet. Grupperingarna har växlat över tid både före, under och efter Storstadssatsningen. Den etniska hierarki som generellt beskrivs i forskning kring invandrartäta förortsområden återspeglas även bland kvinnorna i Hjällbo.

Idrottsprojekt

Idrottsaktiviteter – SISU, idrottsledarutbildning med mera i området sker i samverkan med andra lokala *SISU*-avdelningar utanför Hjällbo. Med *SISU – idrottsutbildarna* startades lokalkontor för att leda barn och ungdomar in i idrottsrörelsen med syfte både att öka folkhälsa och demokrati. Målet var också att ett lokalkontor skulle vara en del av Hjällbos verksamheter även efter Storstadssatsningen.

De flesta aktiviteter genomfördes i samverkan med lokala idrottsföreningar. Den primära målgruppen för *SISU* var föreningslivet. Via en av skolorna genomförde en skolidrottsförening, *Bergsgårdsgårdets idrottsförening*, ”pröva på”-aktiviteter för barn. Föreningen finns kvar i skolans regi och *SISU* stödjer centralt det som arbetats upp. Ungdomsledarutbildning genomfördes. Samarbetet med bl. a. Kvinnoföreningen utvecklades till föreläsningar, kurser och friskvårdsprojekt riktat till invandrarkvinnor. *SISU* har generellt en genomtänkt strategi och en konsulent i området som med anpassning till lokala samarbetspartners arbetar främst med integrationsarbete. Efter projektens avslutning har de nystartade föreningarna möjlighet att få stöd från det centrala kontoret i Göteborg. (Självutvärdering Dnr 70/01.)

Ordförande i Riksidrottsförbundet Gunnar Larsson pekar i GP i maj 2003 på idrottsföreningarnas viktiga och integrerande roll i samhället för speciellt invandrapojkar. Angelägenheten för idrottsaktiviteter belyses av hur ofta ungdomarna tränar eller motionerar per vecka. Andelen ungdomar i Lärjedalen i nionde årskursen och tredje årskursen i gymnasiet, som tränar minst två gånger per vecka, utgör i Lärjedalen cirka 63 %, dvs. knappt två tredjedelar av de tillfrågade ungdomarna. Fördelningen mellan pojkar och flickor visar en högre andel aktiva pojkar. Motsvarande andel för hela Göteborg visar att cirka 69 % av pojkarna tränar eller motionerar minst 2 gånger per vecka, dvs. en något högre andel. Medan 38 % av ungdomarna i nionde årskursen samt tredje året i gymnasiet i hela Göteborgs stad är medlemmar i någon idrottsförening är andelen i Lärjedalen endast 25 %, vilket är en andel i nivå med övriga stadsdelar i Storstadssatsningen, men en låg andel i jämförelse med hela staden.

Projekt drivna av lokala föreningar

Ytterligare projekt skär genom det lilla lokalsamhället på andra sätt; exempelvis driver föreningen *Utbildningscentret Iran*, *UCI* ett flertal aktiviteter anpassade efter olika åldrar, för äldre liksom för barn. Vanligen är dessa aktiviteter öppna för fler än den egna etniska gruppen, då en samverkan även utanför den egna gruppen snarast varit en förutsättning för projekten. Föreningen delar lokaler med *Arabiska Bokstavscentrat*, *ABC*. En omfördelning av lokaler sker i Storstads-

satsningens avslutande skede genom en flyttning till ett gemensamt föreningshus. Föreningarna, liksom även religiösa organisationer, bedriver ett arbete för ungdomar med läxläsningshjälp och friare sysselsättning. *ABC* uppger att cirka 200 barn mellan 7-14 år deltar i deras aktiviteter med data, målning, bio, utflykter, simträning, fester, friluftsliv. (Självutvärdering per juni 2003, Dnr 235/02) *UCI* anger att man har barn av cirka 15 nationaliteter i gruppen. (Intervju 2003-10-22.) Dessa projekt genomförs med tydliga syften om meningsfulla aktiviteter och genom ett väl fungerande samarbete med andra föreningar i och utanför området. Verksamheten som bedrivs både på kvällar och helger har sin tyngdpunkt i barnens behov i skolarbetet. *ABC:s* kvinnoverksamhet verkade förutom för att aktivera kvinnor som stod långt från det svenska samhället, utveckla deras kunskap i svenska språket och inom data dessutom för att förstärka deras engagemang, identitet och folkhälsa. Även efter Storstadssatsningens avslutning kommer dessa verksamheter att finnas kvar inom föreningen. (Självutvärdering per 2003-08-15, Dnr 265/02.)

Det finns grupper som inte uppmärksammas i lika hög grad, exempelvis män, främst äldre män. Men underhand har det även funnits projektförslag som varit riktade även till dem. Träffpunkt för äldre invandrare i Hjällbo genomfördes av *UCI* med syfte att nå en ökad trivsel och trygghet samt att bryta deras isolering. För detta projekt som för så många låg kostnaderna främst på lokalhyra, personalkostnader, utflykter, studiebesök, information, fester, samt på inköp av kursmaterial. Generellt har projekten varit inriktade på att stärka den sociala gemenskapen, öka delaktighet och solidaritet, att återge de boende självkänsla och inflytande, ett egenvärde som ett skydd mot ytterligare försämringar i livskvalitet. (Projektansökan, Dnr 87/01, och Dnr 194/01.) Bakom arbetet ligger analyser av behov och resurser avseende verksamheter för kvinnor, barn/ ungdomar, äldre.

Visserligen påtalas en tydlig brist på permanent gemensam träffpunkt i området av flera aktörer. Men vår huvudfrågeställning – möjligheter och hinder i den fysiska miljön för den utveckling man önskar i stadsdelen i samband med Storstadssatsningen – har visat på att det funnits många mötesplatser för aktiviteter under Storstadssatsningen. 22 föreningar uppges ha haft egna lokaler. Finansieringen av dessa mötesplatser är inte avhängiga Storstadssatsningen utan verksamheter kan fortsätta. Med det nya föreningshuset kommer fler att kunna beredas lokaler. (Uppgift A.-K. Wikman 2004-06-23) Därtill kommer ytterligare fristående organisationer, Hyresgästföreningen, kyrkorna.

Enkätundersökningar

Att genomföra nya projekt kan även innebära experimentella nysatsningar som kan misslyckas. Två projekt skall få exemplifiera mer tveksamma satsningar.

Det första är *Grannskapsarbetet i Hjällbo* initierat av Hyresgästföreningen Region Västra Sverige. Syftet var att skapa ett grannskapsarbete med en deltidanställd projektledare. Utifrån de boendes behov skulle en samverkan ske inom några gårdar. Enligt självutvärderingen förelåg svårigheter av olika slag. (Självutvärdering maj 2002, Dnr 46/01.) Det var svårt att få till stånd ett samarbete genom att de boende inte kom på arrangerade boendemöten. Genom lockande aktiviteter erhöles dock kontakt med representanter på ett antal gårdar. Men projektets karaktär av samarbete mellan Hyresgästföreningen och HjällboBostaden påtalades av de boende. Efterfrågan på lokaler i Hjällbo var stor och det var svårt att få tillgång till lämpliga lokaler lämpliga för ett grannskapsarbete. De boende uppskattade inte heller att träffas i HjällboBostadens lokaler, utan projektledaren upplevdes då ”sitta på två stolar” varvid förtroendet rubbades. Hyresgästföreningen kom istället att ha en stor betydelse för projektet Kvinnonätverket.

Det andra är ett projekt i form av enkät till de boende, en s. k. arbetsbok i form av projektet *Livet i Hjällbo*. Projektet utgörs av en omfattande enkätundersökning som skall analyseras och sammanställas.

Med syfte att utveckla folkhälsa och demokrati innebär metoden att de boende skall uttrycka sig själva och sin syn på cirka 4-5 problem. Man ”knackar dörr” med boken och efter detta möte på ”de boendes villkor” och efter studiecirkelbehandling skall ett handlingsprogram utvecklas. Det finns en problematik i att genom en enkätundersökning behandla existentiella frågor i ett område med en befolkning från mer än 80 länder och med minst lika många språk. Det har även varit svårt att engagera utomstående i projektets vidare bearbetning. För att förverkliga steg 3 i projektet, dvs. utveckling av ett handlingsprogram uppges engagemang krävas hos politiker, förvaltningar och bostadsbolag, vilket av projektledningen anses saknas.

I jämförelse med tidigare lokalt genomförda s. k. dörrknackningsprojekt, *SOM-undersökningen 2003* samt *FriVan-undersökningen*, som är striktare vetenskapligt genomförda framkommer mycket lite. Istället omfattar *Livet i Hjällbo* ett för brett perspektiv av aspekter varigenom det är svårt att ställa samman. Svarsfrekvensen är låg.

Betydelse ur ett folkhälsoperspektiv

Det fanns initialt i HjällboForums arbete ytterligare en aspekt som utgjorde ett fjärde målområde, *egenmakt*. Det kom att upphöra som separat rubrik för programgruppernas arbete och skulle istället ge nomsyra allt arbete. I föreliggande utvärdering uppmärksammas egenmakt, bemyndigande, *empowerment*, som en dimension av ett vidare folkhälsoperspektiv.

Området Hjällbo beskrevs år 1997 i utredningen *Framtidens Hjällbo* som nedgången och delvis förfallet. Idag är området väl upprustat genom

både inre och yttre underhåll samt har en offentlig miljö som uppfyller höga krav ur ett flertal aspekter; centrum är upprustat, förvaltningar finns integrerade i området, området har en god social service.

Storstadssatsningen som ju inte varit primärt inriktad på den fysiska miljön, har ändå inneburit att den fysiska miljön, dels genom den kommunala motprestationen, dels genom explicita mål avseende attraktivitet, kommit att kopplas till satsningen och kan refereras till i en vidare bedömning.

De genomförda projekten inom detta målområde har dels varit inriktade på trygghetsskapande åtgärder, dels varit inriktade på angelägna grupper som områdets ungdomar, inte minst unga ”tjejer”. Andra projekt har i ett bredare perspektiv också haft karaktär av hobbyinriktat arbete, dock med syfte att bygga upp många gånger utsatta människors livskvalitet. Men även detta arbete har då bedrivits målmedvetet kring integrationsfrågor, arbetsintroduktionsförberedelser, hälsa och inte minst kring det begrepp, *empowerment*, egenmakt, som här skall lyftas fram som centralt i områdets arbete.

Egenmakt har blivit en viktig faktor i Storstadssatsningens projektverksamhet. Exempelvis arbetade projektet UngdomsCompaniet i sin senare fas benämnd Brix medvetet enligt metodiken *Building communities from the Inside Out* formulerat av John F. Kretzman och Deborah Puntenney i Chicago. Syftet var att ta tillvara människans inneboende krafter för att åstadkomma positiva förändringar. (Se www.dittnyhageby.nu.) Ungdomarna skulle själva som projektledare inspireras för en idé och leda egna projekt för att få erfarenhet, självförtroende och kontaktnät för framtida arbete, och samtidigt träder personalen tillbaka från rollen som organisatör, inspiratör och handledare.

Folkhälsa som en förstärkt egenmakt

En hälsofrämjande politik samordnar många åtgärder som bidrar till större jämlikhet. Varje lokalsamhälles makt och kontroll över sin egen framtid och utveckling är avgörande i denna process. (Se t.ex. Haglund (1997) s 83.) Från de begränsade aspekterna kring våra initiala problemställningar kring fysisk form kan utvärderingen vidgas till en fråga om livskvalitet, om hälsa. Sysselsättning, utbildning och sociala nätverk, men även boendemiljö och uppväxtvillkor, trygghet, deltagande och delaktighet är viktiga faktorer för alla människors hälsoutveckling. (SOU 1998:43, efter *Rapport Integration 2002* s 146.) Hälsifrågorna har aktualiserats i de genomförda projekten både som explicita mål och som del av verksamhet. På apoteket i områdets centrum finns nu även ett hälsotorg för allmänna frågor och upplysningar.

Socialmedicinaren Bo Haglund diskuterar vår samtids postindustriella samhälle och hur en ny fas omfattande samspelet mellan hälsa och miljö utvecklas. Däri inbegripes den process där människor i

lokalsamhället har tillräcklig makt och kontroll över sin egen framtida utveckling för att kunna skapa stödjande miljöer för arbete, boende och fritid, men också personliga levnadsvanor som förmedlas inte minst via projekten inom fritidssektorn. (Haglund 1997.) Det är just sådana projekt inom det tredje målområdet som utifrån sett ofta överseende förringas, men som för de berörda kan ha haft avgörande betydelse.

I den offentliga retoriken kring den fysiska miljös och kulturarvets betydelse uttrycks även en medvetenhet om betydelsen av en god fysisk livsmiljö för människor; bebyggelsen lyfts fram som en kulturyttring, vilken ständigt påverkar oss alla, oavsett våra intentioner. Denna deterministiska förståelse är en grundläggande utgångspunkt för att genomföra kulturvårdsarbetet i bred demokratisk samverkan. (Se t.ex. Regerings prop. 1996/97:3 s 27, 30, 104.) Etnologen Åsa Andersson pekar då på att det är en utmanande syn i arbetet med landets mest utsatta storstadsområden. Hon exemplifierar hur ungdomar själva vänder ett sådant deterministiskt synsätt till sin favör för att förklara sina misslyckanden genom att de varit boende i stigmatiserade områden. (Andersson (2003) s 53f.) Det finns inte heller grund för en sådan deterministisk diskussion kring den fysiska miljö som behandlas här. Avståndstagandet från ett deterministiskt synsätt sker därmed dels principiellt, dels grundat på att Hjällbo fysiskt sett framstår som en god boendemiljö i enlighet med ovanstående analys av dagens faktiska förhållanden och de boendes värderingar som framkommer i enkäter. Men det finns ändå faktorer kring områdets socioekonomiska förhållanden som försvårar livsförutsättningarna i ett område som Hjällbo.

Kristina Sundquist studerar i sin avhandling sambandet mellan hälsa och individ samt områdesrelaterade faktorer. Hon pekar på att såväl individens socioekonomiska status som bostadsområdets sociala status har betydelse för uppkomsten av kranskärlssjukdomar. Hon finner att ohälsotalen skulle sjunka om alla bodde i de mest välbärgade områdena. För att renodlat kunna beakta bostadsområdeseffekten rensas oberoende variabler som ålder, kön, utbildning, inkomst, men också rökning, bostadens upplåtelseform och det sociala deltagandet bort. (Sundquist (2003) s 63, avser delarbete 3.) Hon finner då att det i områden med lägst utbildnings- och inkomstnivå ändå finns en förhöjd risk att utveckla kranskärlssjukdom efter justering för individuella faktorer. Sundquist påvisar en områdeseffekt som säger att det i bostadsområden med den lägsta sociala statusen finns en 87 % högre risk för kvinnor och 42 % högre risk för män jämfört med områden med högst social status, efter alla justeringar.

Även om Sundquist inte primärt studerat den fysiska miljön utan undersöker primärvårdens behov av resurser, ger hennes undersökning en kompletterande bild av Storstadssatsningens områden som utsatta, och att detta inte förändras varken genom fysiska insatser eller sociala projekt. Sambanden är ytterligt komplexa. Exempelvis

har Statens folkhälsoinstitut undersökt födelselandets betydelse för hälsan hos olika invandrargrupper och finner betydande överrisker för insjuknande i ett antal vanligt förekommande sjukdomar, exempelvis hjärt-kärlsjukdomar och psykisk ohälsa, hos vissa grupper. Samtidigt pekar de på betydelsen av hopp och optimism om ett bättre liv, dvs. framtidstron som mycket stark hos de utrikes födda i våra områden. Även i *SOM-undersökningen* 2003 bekräftas detta genom att de boende i Hjällbo med lägst förhoppningar om framtiden är de svenskfödda boende. Men som jag diskuterat ovan visar andra uppgifter på att Hjällbo trots sin socioekonomiskt utsatta situation i flera avseenden ligger mer i nivå med den närliggande stadsdelen Härlanda än de övriga storstadsområden vi behandlar i Göteborg.

Ohälsotalen i Hjällbo har halverats mellan 1997 och 2002, och de nu ligger nu på en marginellt högre nivå än Göteborgs stad som helhet, jämförelseindex för år 2001 är 106,3. (*Göteborgsbladet* för 1999 och april 2004.) Men Statistiken avseende ohälsotalen måste för bredare förståelse ställas i relation till arbetslöshet, förtidspensionärer och socialbidragstagare.

Folkhälsomålen

Enligt socialstyrelsen påverkar inkomst, utbildning och socialbidragstagande faktorer generellt folkhälsan. (Folkhälsorapporten 2001, Socialstyrelsen.) Vi kan följa hur dessa värden förbättrats för Hjällbo. Stora insatser har även gjorts för friskvård, kultur och idrott, som har betydelse för folkhälsan. Folkhälsoinstitutet lyfter bland sina 11 mål för folkhälsan fram tre faktorer som även varit centrala för utvärderingen av Storstadssatsningen i Hjällbo.

Det första är den *delaktighet* och det *inflytande i samhället*, som är ett grundläggande mål för Storstadssatsningen. Det andra målet för Folkhälsoinstitutet är *trygga och goda uppväxtvillkor*, dvs. barnens livsvillkor, i skolan etc. liksom i den fysiska livsmiljön. Därtill kommer som tredje punkt ett mål för *ökad fysisk aktivitet*.

Delaktighet och inflytande genom föreningslivet – en aspekt av egenmakt

Målet avseende *delaktighet* och det *inflytande i samhället* är grundläggande i Storstadssatsningen. Insatser skall ske ur ett underifrånperspektiv, dvs med någon form av delaktighet i genomförandet. I Hjällbo har projektarbetet genomförts i ett intrikat system av samverkan med de boende, en form av vad vi kan benämna ett ”pragmatiskt underifrånperspektiv”. Även förändringar av den fysiska miljön, de många insatser som HjällboBostaden och Göteborgs kommuns olika förvaltningar och bolag genomfört, styrs av vad som kan betecknas som en pragmatisk samverkansform, tjänstemannastyrd men högt värderad av de boende avseende demokratiska aspekter i *Nöjd Kund-Index*, NKI.

En delaktighet finns också som en grundläggande faktor i utvecklingsarbetet i Hjällbo. Från de boende i Hjällbo har *Nöjd Kund-Index* ökat. Hyresgästernas stora delaktighet och inflytande över renoveringar och ombyggnader, systematiskt genomförda hembesök, har enligt Framtidenkoncernen lett till att de upplever sig ha fått ett ökat inflytande över sin bostad och dess närmaste omgivning i enlighet med koncernens ägardirektiv. (Förvaltnings AB Framtiden Dnr 133/02 s 5f.)

De boendes engagemang och delaktighet i samhällsfrågor har genom olika projekt stimulerats aktivt. Föreningslivet har främjats. Ungdomarna har haft kanaler för inflytande. Projekten har på många olika vis verkat för jämställdhet. Storstadssatsningens projekt har därmed varit värdefulla komplement för att skapa livskvalitet.

När Invandrarverket i *Rapport integration 2002* diskuterade deltagande och delaktighet i samhället ansågs det som en elementär nivå att de boende själva kan skriva och överklaga beslut av myndigheter. (*Rapport Integration 2002* s 126ff.) Valdeltagande var en annan viktig faktor. I Hjällbo var många grupper, även Ungdomsprojektet, aktiva inför valet 2002. Hjällbo var den av landets storstadsområden som hade haft den största ökningen av valdeltagande mellan 1998 och 2002, 4 % ökning, medan medeltalet för samtliga områden i Göteborg låg på cirka -1 %, de fyra områden i Storstadssatsningen tillsammans mindre än 1 %. (*Storstadsdelegationens Årsrapport 2002.*) Andelen engagerade i politiska partier etc. liksom föreningsaktiviteter generellt kan betraktas i perspektiv av egenmakt, grundad på en allmänbildning om omgivande samhälle, via förtroendeposter, styrelsearbete, engagemang. Fritiden är starkt kopplad till föreningslivet. Föreningsaktiviteten i de fyra storstadsområdena visar att ungefär en tredjedel av de tillfrågade inte är medlem i någon förening. Nästan lika många är med i en förening. Därtill kommer att i genomsnitt 16 % är medlem och har uppdrag i minst en förening, i Hjällbo 18 %.

I *Storstads-SOM 2003* framkommer inget större intresse bland de boende i Hjällbo för politik. Medan 43 % uppger sig vara mycket eller ganska intresserade är hälften därunder, 22,1 % inte alls intresserade. För skolungdomarna är det *politiska engagemanget* i förbund som SSU, MUF eller liknande i grundskolans årskurs 9 lågt, endast 2-3 % i Lärjedalen, i Hjällbo cirka 3 %, dock i absoluta tal 2 pojkar. I gymnasiet årskurs tre har andelen ökat och i Lärjedalen uppger sig mellan 7-9 % vara medlemmar i något politiskt förbund valåret 2002. Andelen är markant högre än vid de tidigare undersökningarna 1996 och 1999 och även betydligt högre för flickorna än för stadens genomsnittliga nivå.

Samtidigt finns i Hjällbo en medvetenhet och att det finns möjlighet att vid behov kunna påverka olika verksamheter, generellt högst i Hjällbo bland de fyra storstadsområdena. Den faktor som av flest, 26 %, bedömdes vara möjlig att påverka vid behov var boendemiljön.

Trygga och goda uppväxtvillkor

Folkhälsoinstitutet mål om *trygga och goda uppväxtvillkor* berör den fysiska miljön. I Hjällbo karaktäriseras barnens yttre uppväxtmiljö av sunda och trivsamma bostäder omgivna av soliga gårdar med stimulerande lekplatser och god närhet till naturmark. Tryggheten har även varit en drivkraft för många av områdets projekt. Som trivselskapande faktorer för att öka trygghet och trivsel beaktas utöver upprustning av bostäder även förbättringar av den fysiska miljön med lekplatser och belysning. I Hjällbo bidrar kulturen till att skapa en innehållsrik livsmiljö, vilket även tar sig uttryck genom en kulturhistoriskt värdefull miljö och konst integrerad i den fysiska miljön .

Trivsel används inte i de genomförda enkäterna som terminologi utan återfinns endast i samband med frågan om trygghet och trivsel. Men dessa värden finns ändå med uttryckt som nöjdhet. Att vara nöjd med sitt boende, sin fritid eller sitt liv kan här tolkas som uttryck för trivsel. Trygghet och trivsel har i Hjällbo varit en av de centrala värderingarna som styrkt arbetet inom Storstadssatsningen. Även områdets attraktivitet kan vara kopplad till människors trivsel. Vid min genomgång av Göteborgspostens artiklar för åren 1998 till 2004 (juni) framkommer en förskjutning av journalistikens karaktär. Det finns en bakgrund av sakliga notiser om brott och otillräcklig sjukvård etc. som ständigt återkommer. Men de metaforiskt tydliga beskrivningarna av Hjällbos svagheter har dämpats till förmån för ett mer nyanserat synsätt. Segregationsproblematik har ersatts av en mer saklig diskussion om arkitektur, kulturvärden, till och med estetik i Hjällbo.

För att bedöma barnens uppväxtvillkor har inte någon separat undersökning kunnat genomföras. Ungdomarnas attityder och beskrivningar, som framkommer i FriVan-undersökningarna visar inte på några stora avvikelser från generella svar i hela staden. Den visuella bedömning av området, som sker efter en flerårig utvärdering, visar på en allmänt god livsmiljö mellan husen. Som del av förståelsen av barnens uppväxtvillkor i deras och de vuxnas värdering av livsförutsättningar, staden, stadsdelen, området.

I *Storstads-SOM 2003* framkom ett generellt mönster i svaren där man är mycket nöjd både med Göteborg som helhet och med det egna området, men är mer kritisk till stadsdelen. Generellt fanns en högre tillfredsställelse hos kvinnorna än hos männen. Det fanns även en skillnad mellan en högre tillfredsställelse hos den äldsta gruppen med närområdet än hos de yngre, och tvärtom en mer positiv inställning hos de yngre avseende Göteborg som helhet. Framtidenkoncernens egna undersökningar för att nå fram till ett *Nöjd Kund-Index* visar generellt att de boende i Framtidens bostäder har vad som betecknas som en god nöjdhet, cirka 65 på en skala mellan 1-100. (Framtidenkoncernens hemsida.)

Ungdomar i gymnasiet tredje årskurs, svarar på frågan om de är nöjda på det hela taget med att bo i Göteborg. Om vi räknar samman de som är mycket nöjda och ganska nöjda utgör de i Lärjedalen mellan 83-87 %, flickorna är mindre nöjda än pojkarna. Också i grundskolans nionde årskurs i Hjällbo är uppskattningen av att bo i Göteborg hög bland cirka 86-88 %. Men det finns samtidigt en liten grupp ungdomar som inte är nöjda; i genomsnitt finns i hela Göteborg i gymnasiet tredje årskurs 3-4 % icke nöjda, flest bland flickorna. I Lärjedalen är gruppen pojkar större som inte alls är nöjda, 7 %. Går vi till grundskolans nionde årskurs utgör denna andel 6-7 %. Det finns alltså en icke föraktlig grupp ungdomar som uttrycker ett missnöje med sina livsförutsättningar.

Skolungdomarna har förutom frågan om hur nöjda de är på det hela taget att bo i Göteborg tillfrågats om hur nöjda de är med det liv de lever och hur nöjda de är med sin fritid. Om vi först ser till Lärjedalen som helhet är de i årskurs sex nöjda i mycket hög grad, dvs. mycket eller ganska nöjda. Endast 4 % var inte särskilt eller inte alls nöjda.

Som helhet speglar den allmänna tillfredsställelse som kommer fram i de genomförda enkäterna en hög andel nöjda både bland de vuxna och bland ungdomarna. Livsförutsättningarna motsvarar statistiskt i svaren en acceptans och tilltro till livet på platsen, även om de socioekonomiska och andra faktorer kan utgöra försvårande omständigheter. Men det finns en polarisering mellan både en relativt nöjd grupp och en grupp som inte är nöjd.

Bild 43 och 44. De stråk som man dagligen passerar är en viktig del av livsmiljön. Till vänster passerar den pergola utmed Skolspåret, som rustats upp med medel från Riksantikvarieämbetet. Till höger sträket utmed husen i delområde Bondegårdet.

Hälsa, livsstil, attityder, fritid – statistik och upplevt

Det tredje målet avseende *ökad fysisk aktivitet* kan i de genomförda storstadsprojekten omfatta även idrott och friskvård exempelvis som projekt drivna av *SISU*. Men även kvinnoprojektet, lett av en representant från primärvården, har haft en sådan inriktning och omfattat såväl utbildning kring trafik- och cykling som mer grundläggande hälsoaspekter. Inom projekt med andra primära mål har hälsoupplýsning ingått och möjligheter till gymna och kroppsaktiviteter tillvaratagits i egna eller andra närliggande lokaler.

En annan aspekt av hälsotillståndet är upplevelsen av det egna hälsotillståndet som framkommer genom *Storstads-SOM 2003*, bedömd i en skala från 0-10. För Hjällbo blir värderingen 6,3, vilket motsvarar ett medelvärde mellan våra fyra undersökta storstadsområden. På frågan om hur det allmänna tillståndet bedöms idag i förhållande till för 12 månader sedan anser 63 % av de boende i Hjällbo sig må oförändrat. Ser vi istället till de som mår bättre och sämre än för 12 månader sedan och summerar skillnaden dem emellan framstår upplevelsen av hälsotillståndet i Hjällbo vara det bästa i våra undersökta storstadsområden.

Från *FriVan-undersökningen* kan vi fånga ungdomars livsstilsattityd gentemot alkohol, tobak och andra droger, vilket kan relateras både kulturellt och till folkhälsa.

Genomsnittet för hela Göteborg visar att 26 % svarar nej på frågan om det är OK att använda alkohol. Går vi till de fyra områden som omfattas i Storstadssatsningen finns en restriktiv hållning gentemot alkohol, mellan 38-45 %. För tobak svarar i Göteborg som helhet 60 % nej på frågan om att använda tobak. I Göteborg som helhet svarar 89 % svarar nej på frågan om det är OK att använda andra droger. Även i storstadssatsningens områden i de undersökta årsklasserna 9 resp. 3 i gymnasiet intar 89-90 % av samtliga ungdomarna en drogrestriktiv hållning. Det finns till och med en högre drogrestriktivitet i våra fyra storstadsområden än genomsnittligen i kommunen avseende alkohol och tobak, och för andra droger lika stor restriktivitet.

Sammanfattning

Hjällbo är ett typiskt miljonprogramsområde från 1960-talets andra hälft utformat som en sluten enklav inom starka gränser. Området har en human skala, god naturkontakt, bra lägenheter. Det har idag ett upprustat centrum och goda kommunikationer med stadens centrala delar. Områdets förutsättningar att vara ett attraktivt område är goda, vilket framgår av förbättrade värderingar i fastighetsägarens boendeundersökningar. Samtidigt förblir området även enligt fastighetsä-

garens egen bedömning klassificerat som ett C-område i jämförelse med mer centrala områden.

Redan den fysiska upprustningen har bidragit till att suddat ut områdets tidigare nedgångna status. Den kulturhistoriskt värdefulla gruppen av fastigheter kring Skolspåret tillför ytterligare attraktionsvärden i området. Då Hjällbo har behållit mycket av sina ursprungliga arkitektoniska kvaliteter, bör även framtida utbyggnader ske varsamt och med god kontextuell anpassning. Ett fortsatt upprustningsarbete krävs för de begränsade delar som ännu inte rustats upp, parkeringsdäcken, Hjällboskolan, Hjällboplatsen.

Orienteringen i området försvåras av områdets inre barriärer, av att sambanden mellan bilstråken och angöringspunkterna till de separata delområdena är otydligt tillgängliga från matarleden.

Den fysiska miljön är ännu präglad av svensk förortsarkitektur från miljonprogrammets dagar. Det sociala livets internationella mångfald hos befolkningen står i skarp kontrast till den fysiska miljön. För att bygga upp områdets identitet, vilket är av betydelse för de boendes trivsel och trygghet, självkänsla och identitet, krävs att de enskilda människorna får uttrycka sig och avsätta spår i den fysiska miljön. I köpcentrat kan den internationella basarkaraktern förstärkas. Platserna kring kyrkorna kan utvecklas. Den muslimska delen av de boende, som omfattar mer än en tredjedel, bör få tillfälle att manifesterat sig själva i områdets fysiska miljö.

Planmönster och problem

Till analysen av områdets fysiska karaktär hör främst tre punkter som dels är kopplade till områdets planering. Det första avser husens placering och gårdsmiljön värderad ur ett solperspektiv. Huvuddelen av både lamell- skiv- och s.k. punkthus är belägna i öst-västlig riktning. Under vinterhalvårets mörkare månader når solljuset aldrig ner på gården och varje hus skuggar nästa hus upp till och med andra bostadsvåningen. Delområdet Bergsgårdsgärdet exemplifierar dessa förutsättningar. De mörka tegelfasaderna försämrar ytterligare ljusförhållanden. Enligt funktionalismens ursprungliga intentioner rekommenderades istället lamellhusen lagda i en nord-sydlig riktning så att solljuset under huvuddelen av dagen kan ha fritt infall på gårdar. Delområdet Hjällbo Lillgata exemplifierar en sådan placering.

Den andra problempunkten rör den hårda förslitning av entréer etc. som uppkommer när ett stort antal, upp till cirka 50, lägenheter nås via varje entré. Lägenheterna nås i skivhusen via långa inre korridorer och blir därmed ensidiga, utan genomgående ljusinfall.

Som tredje punkt pekas på de parkeringsdäck som partiellt ännu inte rustats upp. I området Skolspåret är de undre garagen mycket stora och kan betecknas som osäkra platser. Parkeringen är utformad

som angöring mellan matarled/återvändsgata samt bostadsområdet, vilket möjliggör en bilfri gårdsmiljö. Men det försvårar samtidigt möjligheten att nå bostaden med bil och bidrar i nuvarande form till en kostsam säkerhetsövervakning.

Planfrågorna är grundläggande och delvis svårlösta. Problemen med segregation och trångboddhet i området är mer angelägna att aktivt bearbeta och lösa

Bild 45 och 46. Ett av hyreshusen utmed Hjällbo Lillgata har försetts med vidgade utsiktsmöjligheter. Bilden till höger visar den för hela området typiska anslutningen mellan hus och mark. Övergången från den privata hem-zonen övergår direkt i ett offentligt utrymme. Inga uteplatser finns exempelvis med funktion som insynsskydd.

Segregation och trångboddhet

Som helhet finns i området Hjällbo en täthet om cirka 14-15 boendeheter per hektar. Det barnrika området Hjällbo beskrivs ofta som trångbott. Enligt Framtidenkoncernens uthyrningspolicy anpassas lägenhetsstorlek vid uthyrning till familjens antal personer, så att högst 2 personer skall sova per sovrum. (Hemsida Framtidenkoncernen.) Med denna definition av trångboddhet är medel-lägenheten i Hjällbo otillräcklig redan för större familjer än med 4-5 personer. Den största lägenheten om 5 rum och kök skulle på motsvarande vis rymma högst 8 personer, vilket kräver att familjen har högst 6 barn och inga inneboende anhöriga.

Eva Isaksson har studerat trångboddheten i Hjällbo och finner att ett stort antal barnfamiljer bor i treor med i genomsnitt 4,5 personer per lägenhet. Hon exemplifierar med 197 familjer i området Bergs-

gårdsgärdet, där andelen barn är som högst, 37 %. (Isaksson (1997) s 10 ff.) En annan undersökning där aspekter av trångboddhet belyses genomfördes under 2002 av Christina Buchholz och Susanne Viklund. De mötte 109 av de familjer som sökte barnomsorg, huvudsakligen i deras hem. Majoriteten av dessa barnfamiljer hade 1-4 barn. Men det förekom enstaka familjer med upp till 11 barn. Av barnfamiljerna bodde 77 % i 3 – 4-rumslägenheter. De stora familjerna uttryckte praktiska problem exempelvis med skolbarns möjligheter till läxläsning. En liten andel av familjerna hade dessutom asylsökande släktingar boende i lägenheten.

Eva Isaksson är bland dem som föreslår att en förändring av lägenhetsstorleken genomförs. (Isaksson (1997) s 10 ff.) Men att åtgärda trångboddhet efter svenska normer för stora barnfamiljer kräver extraordinära insatser. Nuvarande beståndet av lägenheter kan inte bara justeras i storlek genom att exempelvis rum överförs mellan lägenheter eller genom sammanslagning av lägenheter. Endast ett marginellt antal större lägenheter kan tillkomma genom att föreningslokaler byggs om till boende för större familjer. Det stora antalet stora lägenheter måste istället tillkomma genom nybyggnation, exempelvis genom en förtätning inom eller utvidgning av området. Stora lägenheter måste tillskapas om nuvarande trångboddhet skall lösas. Förtätning eller utvidgning av bebyggelsen i Hjällbo är en första förslagspunkt som skall utvecklas nedan.

Men kvinnor jag intervjuat anser inte att trångboddheten är det mest problematiska. Man vill visserligen ha en större lägenhet, men anser inte att det är någon kris. Istället känner de sig inlåsta genom det kösystem som brukas inom koncernen, när man vill ha en större lägenhet. Den egna platsen i kön i Hjällbo Bostadens bestånd kan hotas genom att någon utifrån kommer med förtur. Någon plats i koncernens övriga bestånd är inte garanterad, eller möjligen tillgodoräknas inte boendet i Hjällbo alls som meriterande. Osäkerhet finns i denna fråga. Genomförande av en tydlig bytespolicy inom fastighetskoncernen är en andra förslagspunkt.

Den tredje punkt som skall tas upp avser mångfalden av boendeformer tolkat som olika ägandeformer. Det kan ske genom att tillkommande bostäder upplåts med äganderätt, det kan ske genom att hyreslägenheter ombildas till bostadsrätter. Då skulle möjligheter till boendekarriär öka, nya grupper skulle kunna attraheras till området och områdets segregerade karaktär skulle kunna brytas upp. Stadsplanens definitiva uppdelning mellan hyreslägenheter och ägda bostäder skulle förskjutas om lägenheter i bostadshusen upplåts med bostadsrätt samt ytterligare marknära boendeheter tillföres.

Stabilitet kontra integration

Storstadssatsningen har generellt ett dubbelt syfte med både fokusering

på utvalda områden och parallellt därmed på individorienterade insatser. Det anses därför viktigt att både se satsningen ur ett områdesperspektiv och ett individorienterat perspektiv. (Jfr. Rapport Integration 2002 s 112.) Men när det gäller målområde tre är det individorienterade underordnat det områdesbaserade. Det finns i hela den lokala Storstads-satsningen, liksom i en mer omfattande retorik, en betoning på värdet av stabilitet i boendet. Samtidigt finns en medvetenhet om den erfarenhet man ger uttryck för i *Integration 2003* av att de som flyttat ifrån storstadsområden till medelstora städer klarar sig bättre än de som bor kvar. Även Invandrarverket efterfrågar en mer aktiv politisk styrning för att motverka områdets ensidighet. (*Rapport Integration 2002* s 42)

En av de mest påtagliga faktorerna för att skapa integration i ett vidgat samhälle, som berör vårt målområde tre, är just boendefrågan. I den första punkten för att förverkliga målet att avskaffa boendesegregationen rör förtätning eller utvidgning av området Hjällbo. Trots synlig upprustning av området finns strukturellt svaga utgångspunkter som endast kan åtgärdas marginellt utan att stora förändringar sker. Ett sådant steg vore att förtäta området genom ytterligare bebyggelse. Planens inneboende segregering karaktär med 95 % boendeenheter i flerbostadshus och endast 5 % av egnahem, radhus och villor, skulle då kunna förskjutas.

Möjligheter att göra en sådan förtätning i stadsdelen har undersökts av stadsbyggnadskontoret i Göteborg. Det finns delvis fysiska hinder i form av vad vi idag betraktar som svårbebyggbar mark. Ett annat hinder är en kraftledning som skär diagonalt nordväst om bostadsbebyggelsen. Men det finns goda möjligheter att utveckla bebyggelse utmed de befintliga gångstråken från Gråbovägen mellan Hjällbo och Eriksbo norrut mot Angereds centrum. Därmed skulle nuvarande enklaver växa samman och de strikta gränser, som idag förtydligar socioekonomiska och etniska gränser otydliggöras. Hjällbo kan visserligen inte betraktas som ett marginaliserat område i mening av förvisad till en undanskymd plats. (Jfr. *Rapport Integration 2002* s 229.) Men dess karaktär av avskild enklav skulle förändras om området utvidgades och efterhand byggdes samman med Angered och Eriksbo, på sikt även in mot staden.

En förtätning eller utvidgning av området kan samtidigt vara en väg att uppfylla de kommunala och lokala målen avseende mångfald av boendeformer, ökad integration och en minskad trångboddhet. Att tillföra större lägenheter som marknära boende i de befintliga hyresfastigheterna skulle kunna vara en väg att komplettera med bostäder för stora flerbarnsfamiljer. Nya grupper av boende kan också intresseras för ett attraktivt boende i Hjällbo via nya bostäder. Tillägg kan ske för exempelvis studenter eller andra grupper, som socioekonomiskt inte sammanfaller med befintliga grupper utan på sikt kan förändra områdets status.

Den andra punkten avser en aktiv insats för integration av boende in mot övriga staden. Det finns idag *strukturella hinder* som har pekats på av de boende. Den offentliga retoriken kring invandrarnas integration i det vidare samhället anses kontrastera mot den praktiska handläggningen av t.ex. lägenhetsbyten inom allmännyttans bestånd i Göteborg. Den kommungemensamt lokala bostadspolitiken kan läggas om så att invandrare slussas ut i bostadskoncernen Framtidens hela fastighetsbestånd. Kommunen har genom sin dominerande roll som fastighetsägare i Göteborgs Stad och Framtidenkoncernen en nyckelroll för att gå från retorik till aktiv handling och lösa upp den segregation som i området skapades av allmännyttan genom en form av *omvänd mekanism*. Storstadssatsningens områdesbaserade mål om att ha en låg utflyttning står här i kontrast till målet om ökad integration för invandrare ute i samhället. Istället kan utflyttning av invandrare till övriga delar av staden eller landet tolkas som en positiv faktor. I Hjällbo finns drygt 2.000 lägenheter, varav hälften är bebodda av nya svenskar. En önskan hos invandrare att integreras i det svenska samhället leder till att många vill flytta. Om en bråkdel av dem skulle önska att etablera sig i andra stadsdelar i Framtidenkoncernens bostadsbestånd om 65.000 lägenheter skulle det i praktiken betyda en icke oväsentlig ökad integration inte endast i Hjällbo utan i hela kommunen. Det är dags att integrationsfrågorna lyfts upp från de begränsade stadsdelarna till hela staden.

Den tredje punkten avser en utveckling av ägandeformerna i Hjällbo. Det *kommunala målet* att genom en blandning, en mångfald, av bostadsformer stimulera en mer blandad befolkningssammansättning har inte uppfyllts i Hjällbo i enlighet med vad som antagits som lokalt mål i kommunens ägardokument till Framtidenkoncernen. Om därmed avses nya ägandeformer är osäkert. På frågan om det är aktuellt att skapa bostadsrätter svarar VD för HjällboBostaden att det är en mognadsprocess, men att det inte ingår i bolagets uppdrag att det alltid skall vara endast hyresrätter. (Sture Wernersson, Hjällboforum öppet möte 2002-12-16.)

Möjligheter till en boendekarriär med ökat kvarboende inom Hjällbo är begränsat. Enligt den officiella retoriken förutsätts ett kvarboende öka både social stabilitet och trygghet. En ombildning till bostadsrätter i vissa delområden skulle öka möjligheterna till boendekarriär inom området. Dels kan äganderätten utvidgas i tillkommande bebyggelse.

De tre punkter tillsammans, förtätning eller utvidgning, samverkan inom hela Framtidenkoncernen samt vidgning av boende/ägandeformer skulle påskynda en normalisering av vad som varit en segregering med främst extrem befolkningssammansättning.

Bostadsföretagens ökade ansvar

En central fråga utifrån erfarenheterna i Hjällbo med en synnerligen stark fastighetsägare är vem eller vad det gagnar, om detta ansvar synes för stort eller för litet. Med utgångspunkt från möjlighet till integration i ett vidare samhälle utanför Hjällbo argumenterar jag för en uppluckring av nuvarande starka ägande. Det starka bostadsföretaget har i området haft en roll jämförbar med forna tiders brukssamhälle. Det har varit lett av en god patriark med förståelse för demokratiska värden, men för att ge invånarna egenmakt krävs på sikt att bostadsbolagets inflytande kan reduceras eller utsättas för konkurrens inom området.

Det har dock varit värdefullt med en stark aktör i ombyggnads- och upprustningsskedet. Med ett väl upprustat bestånd kan tiden vara mogen för att vidga ägandet för att reellt öka människors egenmakt.

Trivsel och attraktivitet

Redan fastighetskoncernen Framtiden delar upp sitt bostadsbestånd i Göteborg i A-, B-, C-områden baserat på läge, hyresnivå etc. Hjällbo karaktäriseras som ett av flera C-områden, dvs. ett område där 24 % av ytorna inryms, men endast 20 % av koncernens hyresintäkter tjänas in. Detta kan förstås som ett av många sätt att värdera områdets lägre attraktivitet utifrån läge och ekonomiskt betalningskraft.

Ett symptom på attraktivitetsnivå för ett bostadsområde kan vara graden av kvarboendet, eller dess motsats i form av flyttningsbenägenhet. Kvarboendet i Hjällbo var 1997 att betrakta som relativt lågt, efter tio år beräknades kvarboende i samma lägenhet omfatta endast 10% av de boende. Men utvecklingen av utflyttning från Hjällbo har utvecklats från att tidigare 20-25 % av befolkningen årligen flyttade ut till att efter 2001 ligga under 10 %. I de andra storstadsområden vi behandlar ligger nivån sedan 2001 på 15 %. Men samtidigt ligger omsättningen i Göteborg som helhet på endast hälften av Hjällbo, dvs. cirka 5 %. Hjällbo befinner sig därmed i ett mellanläge mellan hela staden och övriga storstadsområden.

Efter år 2001 uppges i princip alla lägenheter vara uthyrda i Hjällbo. Området som tidigare av de boende upplevdes som ett av de sämsta bostadsområdena inom allmännyttan i Göteborg upplevdes 2001 som ett område nära snittet i allmännyttan. Också SOM-undersökningen 2003 visar på en minskad trend till att vilja flytta. Visserligen är det 54 % av boende i Göteborgs storstadsområden som under de senaste 12 månaderna har funderat på att flytta. Men minst andel som funderat på att flytta från de fyra storstadsområdena i Göteborg finns i Hjällbo, 47 %. Främst är det de yngre, som utgör en mer flyttningsbenägen grupp och upp till 75 % skulle vilja söka sig till andra delar

av Göteborg. En fjärdedel av de äldre skulle istället söka sig utanför Göteborgsregionen.

I *Rapport integration 2002* behandlas faktorerna trygghet och attraktivitet i form av tillgång till offentlig och kommersiell service, trivsel. Den upplevda trivselns mångdimensionalitet behandlas även i beskrivningen av trygghetsprojektet. De tre faktorer Invandrarverket beaktar är centrala i arbetet med upprustning av Hjällbo. Sambanden mellan boendetid i området, trygghet, kön etc. är komplexa och inte bara strukturer och system utan även till viss grad ”mytbildningar” har betydelse. Till och med faktorer som att gifta och samboende känner sig tryggare än ensamstående inverkar.

Fastighetsägare söker de parametrar som styr människors val av boende, dvs. vad vi kan sammanfatta som boendekvaliteter. Primärt värderas känsla av trygghet och säkerhet, en yttre miljö med träd och buskar, service i form av mataffär i omgivningen, lägenhet med kök av hög kvalitet och god möblerbarhet. Ytterligare faktorer som värderas är bilfria innegårdar, offentlig service i omgivningen, överhuvudtaget en fysiskt attraktiv omgivning. God kollektivtrafik, charm, läge nära friluftsområde beaktas, men även närhet till teatrar etc. Minst beaktas ålders- resp. etnisk blandning, vilket kan tolkas som att det inte är en prioriterad faktor att ha varken en åldersmässig eller etnisk mångfald i det egna bostadsområdet.

Ser vi till Hjällbo uppfylls många av de faktorer som värderas högt. Faktorn beträffande trygghet har i hög grad förbättrats. Lägenheterna är uppskattade, bilfrihet och god kollektivtrafik finns. I de studerade enkätundersökningarna är svaren eller resultaten inte alltid entydiga. Läget nära friluftsområde var inte högt rankat av de boende i Hjällbo. Men hela 79 % av de boende i Hjällbo instämmer ändå i påståendet att naturen i området är en stor tillgång för de boende och 65 % de tillfrågade anser att det är trivsamt att bo i Hjällbo.

Värderingen av stadsdelscentrum i Hjällbo uppgick år 2002 i Framtidenkoncernens enkätundersökning till index 56 på skalan 1-100, vilket är medelmåttigt. Men torget får i SOM-undersökningen 2003 goda vitsord. Speciellt utlandsfödda kvinnor och barnfamiljer uppskattar torget och cirka 60 % uppger sig dagligen besöka det. Endast 4-5 % av de tillfrågade boende har inte besökt sitt torg de senaste 4 veckorna.

För att följa bilden av området så som den tecknas i pressen har jag översiktligt följt de artiklar och notiser angående Hjällbo som varit införda i Göteborgs-Posten sedan år 1998. Under 6-7 år sker en förskjutning av bilden, som speglar den utveckling som faktiskt skett. Genom samtliga åren förekommer små notiser om brott, bråk, droger etc., med en kulmen under åren 2000-2003. Den dåliga sjukvården och sociala servicen återkommer regelbundet. Men området Hjällbo beskrevs år 1998 metaforiskt som den sjuke patienten, med tomma

lägenheter, slitna hus, ungdomsgång, droger, segregation, bidragsberoende, fattigdom och arbetslöshet. (GP1998-12-20.) En av områdets "eldsjälar" berättar enligt reportern "respektlöst" om HjällboForum där hon ingår. VD för HjällboBostaden formulerade samma år en motvision om det nya Hjällbo som skall växa fram.

Under 1999 analyseras i ett antal artiklar vad det var som gick fel i miljonprogrammets projektering (ex.vis GP 1999-11-07 och 1999-03-02.) Tanken anses god, men resultatet blev fel! Det finns en principiell diskussion kring integration, rasism, etnisk segregation. Men också beskrivningar av den upprustning som pågår och de kulturhistoriska värden som finns i området lyfts fram. Under år 2000 och de närmast följande åren kompletteras frågan om rasism med temat muslimsk könsstympning av kvinnor. Men även satsningen på Hjällbo som Nationellt exempel, aktuella projekt, kultur, verksamheter inom kyrkan, sport och företagande beskrivs. År 2001 breddas beskrivningen av området med att det nya centralt invigs. Konsekvenserna av en ny bro över älven till Lärje diskuteras och expansiva utbyggnadsplaner skisseras. Fler projekt beskrivs, HjällboForum, Dörrknackningsprojektet, kvinnoprojekt. En ny ton växer fram. Nöjd Kund-Index diskuteras, kyrkans roll i området, torgets estetik, kultur. Invigningskalas! Under år 2002 följes frågan om Simmos affär som konkurrent till ICA. Allmännyttans vinster och planfrågor diskuteras, Trygghetsgruppen, ministerbesök och kalas refereras.

Under 2003 har beskrivningarna av de nya svenskarna i Hjällbo delvis nått fram till att vara individuella öden eller som mindre etnisk grupp, kurdernas situation, de nya lekplatserna beskrivs, åter ministerbesök. Under 2004 diskuteras utveckling av de kommunala bostadsbolagen, en muslimsk skola diskuteras.

Men den starkt negativa press som förekom år 1998 har dämpats och vänts till en mer neutralt refererande diskussionen kring områdets utveckling. Mot bakgrund av att de åtgärder som de facto skett och ännu pågår för att vända områdets utveckling synes den bild som skapats i den lokala pressen stödja en mer attraktiv och mer positiv bild av Hjällbo.

Bild 47. Marknadsdag på torget är en av flera identitetsskapande aktiviteter. I bakgrunden skivhus inom delområde Skolspåret med de typiska takformer som har en landmärkesfunktion.

Fysisk miljö och storstadsprojekt

I Storstadssatsningens avslutande skede skiljes på den statliga och den kommunala delen av satsningen. Man betonar att det är den statliga delen som är kortfristig och nu avslutas. En begränsad del fortsätter dock (2005), medan den kommunala satsningen inte är tidsbegränsad utan ”rullar på”.

Ser vi till den fysiska miljöns upprustning, som delvis genomförts före dessa satsningar respektive i halva beståndet och i centrumdelen skett under denna period är tidsrymden tillräcklig. Det är därmed positivt att i nuläget stämma av utvecklingen och peka på de begränsade delar som ytterligare bör åtgärdas i den framtida utvecklingen av fastighetsbeståndet.

Svarar då projekten väl mot behoven? Upprustningen av den fysiska miljön var före de statliga satsningarna endast genomförd i hälften av det kommunala bostadsbeståndet i Hjällbo. Den andra hälften var i sämre skick varför de renoveringar, som genomförts och delvis tillgodoräknas kommunen som motprestation till Storstadssatsningen, varit mycket väl motiverade.

Enskilda projekt genomförda via Storstadssatsningen avseende exempelvis trygghet, ungdomar, kvinnogrupper motsvarar väl angelägna behov. De mindre föreningarna med etniskt ursprung har haft svårt att få stöd trots en explicit breddning av målgrupper. De stora projekten

har genomförts med kommunala eller andra offentliga organisationer som utförare. Bland de etniskt baserade organisationerna som genomfört aktiviteter framträder de som ingår i en större helhetsorganisation, vilket synes ha varit en förutsättning för att projekt skulle kunna initieras och att det kan överleva även utan projektbidrag.

Projektet har genomförts efter noggrann prövning och avsett centrala perspektiv som trygghet, social integration egenmakt. Ett flertal projekt har varit metodutvecklande. Samverkan har skett både mellan projekten och gentemot andra föreningar.

Har projekten givit högre kompetens, och för vem? De flesta projekten har haft en kompetensutvecklande inriktning. Flera projekt har varit inriktade på en social kompetens i mening socialisering in i det svenska samhället. Andra har bidragit till att underlätta inträden på arbetsmarknaden.

För att det enskilda föreningslivet skall kunna utvecklas och ta över projektverksamheten krävs också att dessa har varit genomförare av projekten. Om de offentliga institutionerna/förvaltningarna konsekvent varit genomförare av projekten är det ju istället endast de och inte exempelvis invandrarföreningar som fått möjlighet att utveckla kompetens för fortsatt verksamhet. Den framtida *implementeringen av projekten* blir beroende av vem som har givits chansen att vara huvudman för projekt. Det ligger en form av egenmakt i att ha fått delta i denna kompetensutveckling. Som framhållits ovan har 80 % av medlen från Storstadssatsningen i Hjällbo fördelats till HjällboBostaden och stadsdelsförvaltningen, medan resterande 20 % delats upp på cirka 17 projekt, en del anslag så små som under 100.000 Skr.

Har projekten varit långsiktiga? Frågan kan avse om projekten kan leva vidare efter Storstadssatsningen överhuvudtaget. Storstadssatsningen är ett projekt på två och ett halvt år. Men i Hjällbo har satsningen föregåtts av ett flertal projekt och ett demokratiskt arbete sedan 1994. Därmed har det med viss kontinuitet funnits satsningar i 5, 6, 8 eller 10 år, beroende från vilken fas vi beaktar, och processen har inkrementalistiskt kunnat utvecklas och läggas tillrätta efterhand. Vissa projekt har därtill varit så metodiskt inressanta och angelägna i området att de både inspirerat till liknande projekt och att de funnit långsiktiga lösningar för implementeringen. De tydligaste exemplen är Trygghetsprojektet och *Internationella Dans och Musikskolan*.

Ser vi till den fysiska miljöns upprustning, som dels genomförts före dessa satsningar och dels i tiden kring Storstadssatsningen har tidsrymden tillsammans med främst den satsade ekonomiska kraften varit tillräcklig för ett gott resultat. Långsiktigheten i denna upprustning är även beroende av hur resterande svagheter åtgärdas och att områdets inre och yttre miljö vidmakthålles.

Har projekten varit konkreta, välavgränsade, operativa? Huvuddelen av såväl de fysiska projekten avseende inre och yttre upprustning

samt den offentliga miljöns ombyggnad har varit tydliga och välavgränsade projekt genomförda av allmännyttan som fastighetsägare samt av Göteborgs Stad via stadsdelsförvaltningen.

Även mindre projekt, som utifrån inte är lika tydligt avgränsade har ofta haft stor betydelse som komplement till den övriga verksamheten. Ordet smörjmedel har ofta använts om Storstadssatsningens tillkommande medel i skolan, inom de olika föreningarna. Värdet av Storstadssatsningen i dessa fall har inte varit dess avgränsande utan dess samverkande förmåga i en större helhet.

Har projekten varit uppskattade? Uppskattningen från de boende avspeglas dels i fastighetsägarens enkäter av karaktär Nöjd Kund-Index, dels via SOM-institutets enkäter. Motprestationen var en nödvändighet att åtgärda på grund av tidigare eftersatt underhåll. Trygghetsgruppens arbete är annars det mest explicit uppskattade projektet. Samtidigt vittnar det dagliga arbetet med en stor grupp ungdomar och de enskilda kvinnogruppernas inre sammanhållning kring sin utveckling om projektens stora betydelse för många individer.

Utvärdering av mål och process

Den områdesanknutna satsningen är möjlig att måltvärdera avseende både den fysiska miljön och de enskilda projekten. Processen är genom de tidigare satsningarna, som är mycket värdefulla för helhetens bedömning, mer otydlig avseende bedömningen av den fysiska miljöns upprustning. Däremot är processen för de inom storstadssatsningen primärt genomförda satsningarna tydlig. Hela processen har inom detta målområde varit genomskiktbar genom den bedömningsprocess som varit knuten till HjällboForum.

Den dubbla obalansen, i form av både extrem befolkningssammansättning och ett nedslitet byggnadsbestånd har justerats långsamt avseende de socioekonomiska och etniska ojämlikheterna men mer kraftfullt avseende den fysiska miljön.

Det *Nationella målet* att bryta den sociala och etniska segregationen i regionen har inte uppnåtts. Fortfarande avviker den etniska fördelningen inom staden så att mer än 60 % av de boende i Hjällbo är utlandsfödda. Fortfarande finns en eftersläpning avseende utbildning och ekonomiska förutsättningar i Hjällbo. Men utvecklingen visar under den senaste 5-årsperioden genomgående förbättringar avseende arbetslöshet, ohälsotal, andelen med eftergymnasial, och även gymnasial utbildning, medelinkomst, förvävsintensitet, andel förtidspensionärer. Också andelen familjer med socialbidrag har minskat i absoluta tal och som andel av antalet boende, även om gruppens jämförelseindex i förhållande till Göteborgs stad som helhet ökat.

Målet att verka för jämlika och jämställda levnadsvillkor för stadens invånare har därmed uppfyllts. Den upprustning som skett av den fysiska miljön, kommunikationer, centrumanläggning bidrar

också till att skapa mer jämlika levnadsförhållanden.

För de delmål som avser den fysiska miljöns *attraktivitet och trygghet* och att de skall utgöra *goda och hälsosamma livsmiljöer* gäller att framför allt insatser gjorda via motprestationen till storstadssatsningen varit av stort värde. Det mest omfattande projektet i området har avsett trygghet. Trygghetsprojektet och fastighetsägarens medvetna arbete har bidragit till att skapa en grund för den trygga, säkra och vackra stadsmiljö som eftersträfvats. Särskilda satsningar har gjorts för att öka tryggheten i de stråk man måste använda på väg till och från arbete, skola och service. Centrum och torget har rustats upp.

Folkhälsoläget i form av ohälsotal har förbättrats. Förutsättningarna för en samhällsutveckling som främjar människors möjligheter att leva ett hälsosamt liv har förbättrats genom projekt för friskvård, idrott och delvis folkhälsoinriktade kursverksamhet.

Flera projekt har tydligt syftat till att inte bara uppfylla de *kommunala målen* att *medborgarnas engagemang*, ett aktivt medborgarskap skall skapas, utan att genom ett engagemang skapa egenmakt, vilket har varit ett mål både för ungdoms- och kvinnoprojekten. Jämlikhet mellan olika boendemiljöer i staden har inte nåtts, varken nu eller någonsin tidigare.

Som *kommunalt mål* är även antaget att en blandning av bostadsformer skall stimuleras för att få en mer blandad befolkningssammansättning. Någon sådan ökad mångfald har inte initierats. Möjligheter till boendekarriär med ökat kvarboende förutsätts öka både social stabilitet och trygghet. Ytterligare möjligheter till boendekarriär inom och utanför området föreslås.

Det kommunala målet avseende olika boendemiljöer, blandning av bostadsformer har inte uppfyllts. De boende har fått ett visst medinflytande över sin bostad och dess närmaste omgivning genom det allmännyttiga bostadsföretaget. Men steget är långt till ett reellt fördjupat engagemang och ansvarstagande för att de boende skall kunna utveckla sin egen välfärd. För de lokala målen inom storstadssatsningen för området gäller åtta punkter. Av dem har alla utom en uppfyllts. Den enda punkten som inte uppfyllts är just målet om det reella inflytandet och delaktigheten i boendet, även om former långsamt luckras upp, men det formella ägandeansvaret är orubbat samlat hos en ägare.

Den upplevda tryggheten har förbättrats. Stadsdelen har utvecklats och erbjuder en god stadsmiljö. Folkhälsan har förbättrats även ur ett jämlikhetsperspektiv. De goda kommunikativa förutsättningarna i området har bidragit till att förtäta de spontana kontakterna mellan boende i Hjällbo och övriga Göteborg. Att visa en positiv bild av Hjällbo för omvärlden är nu möjlig genom att det skapats bättre förutsättningar såväl fysiskt som socialt i området. Det multietniska föreningslivet i Hjällbo växer naturligt i samverkan med övriga staden genom både

etniska föreningar, religiösa organisationer och kulturinstitutioner.

Arbetet med den fysiska miljöns upprustning framstår efter den långa nedgångsperioden som kanske det viktigaste som skett i området. Den ena problembilden var baserad på de tidigare bristerna i den fysiska miljön i Hjällbo, som blev upphov till, eller var bidragande orsak till, uppkomsten av områdets starka segregation. Därmed blir upprustningen och på lång sikt en normalisering av områdets attraktivitetsnivå en logiskt motiverad faktor för att öka områdets integration i övriga staden så att den socioekonomiska segregeringen minskar. En analys av områdets fysiska förutsättningar visar på goda möjligheter till både utveckling och integration i staden.

Jenny Stenberg
Norra Biskopsgården

Storstadssatsningen i norra Biskopsgården

I norra Biskopsgården bor det ungefär 4 500 personer – födda i omkring hundra olika länder.¹ Den största gruppen, 2 100 invånare, är födda i Sverige. Den näst största gruppen, omkring fyrahundra personer, föddes i Turkiet. En del av dessa kom till Sverige under sextio- och sjuttioalet som arbetskraftsinvandrare, andra har kommit under åttio- och nittioalet som politiska flyktingar eller anhöriga. Den tredje största gruppen består av omkring trehundra invånare födda i Iran – de flesta av dessa människor kom som flyktingar eller anhöriga under åttioalet p.g.a. kriget mellan Iran och Irak. Den fjärde största gruppen, ungefär tvåhundra femtio personer, kom från Somalia som politiska flyktingar eller anhöriga under nittioalet – dels som en följd av kriget mellan Somalia och Etiopien men också p.g.a. inbördeskrig i Somalia. Det finns också en grupp på ungefär tvåhundra personer födda i vardera Irak och Bosnien Hercegovina; omkring hundra invånare födda i vardera andra delar av före detta Jugoslavien; Etiopien; och Libanon. Dessutom finns det flyktingar och anhöriga som söker asyl och som bor hos släkt och vänner under väntetiden. Enligt Migrationsverket fanns det år 2002 trettiosex asylsökande som bodde i norra Biskopsgården, de flesta av dessa kom från Irak.

Det finns ungefär 1 800 hushåll i norra Biskopsgården.² De flesta bor i hyreslägenheter i flervåningshus som ägs av två allmännyttiga bostadsföretag men det finns också omkring tvåhundra lägenheter i flerbostadshus samt hundra lägenheter i parhus som ägs av privata värdar. Lägenheterna är ofta uppskattade för sin goda funktion även om de också av många betraktas som oflexibla och omoderna. De flesta, omkring 1 500, har två till tre rum och kök. Många är trångbodda, mer än tvåhundra hushåll har i en undersökning som det största bostadsföretaget genomförde 2003 uppgett att de har stora problem med trångboddhet. Den årliga omflyttningen inom norra Biskopsgården är omkring fem procent och omflyttningen till och från området ligger på ungefär tjugo procent. Totalt är omflyttningen alltså tjugofem procent – vilket kan jämföras med genomsnittet i kommunen på arton procent.

Det finns en mer utförlig beskrivning av norra Biskopsgården och dess invånare i den områdesrapport som ingår i slutrapporteringen av utvärderingen för Centrum för kulturstudier (Stenberg 2004a) – då jag ingått även i den utvärderingsgruppen (Andersson et al. 2004). I områdesrapporten finns även en omfattande skildring av hur beslutsfattande och administration går till samt hur föreningsliv och näringsliv är relaterat till den lokala nämnden och förvaltningen. Här i rapporteringen av utvärderingen för Arkitektursektionen – som

fokuserar på trygghet och fysisk miljö – ska nedan bara helt kort »Bo Bra» beskrivas, dels för att det är ett nätverk med betydelse för hur trygghetsfrågorna behandlas i Biskopsgården, men också för att Bo Bra är involverat i beslutsprocessen angående Storstadssatsningen. Nedan finns också en beskrivning av den fysiska miljön och lite av dess historia.

Materialet från utvärderingarna har kommit till användning även i min avhandling (Stenberg 2004b). Den handlar om vad man kan lära inom fältet samhällsplanering från de lokalt anställda aktörernas agerande och den analyserar realiseringen av Storstadssatsningen i norra Biskopsgården utifrån tre teoretiska teman: tid, makt och lärande. Resultatet från forskningen presenteras inte i den här rapporten men naturligtvis har erfarenheterna från forskningsprojektet även påverkat utvärderingsarbetet – och i den mån resultaten är intressanta för utvärderingsfrågorna kommer de att tas upp även i denna rapport. Dock finns det inte plats här att ta med alla lokala erfarenheter angående tid, makt och lärande även om det förstås hade varit intressant.

Den fysiska miljön

Biskopsgården är en av tjugoen stadsdelsnämnder i Göteborg och ligger i västra delen av staden på ön Hisingen (se bild 48). Biskopsgården utgjorde fram till år 1658 gränsen mot Norge – gärdesgården som visar var gränsen gick finns ännu kvar och utgör numera gräns mellan Västergötland och Bohuslän.³ Det finns även fornlämningar som berättar om tidiga bosättningar från medeltiden i detta området på Hisingen, när området bebyggdes hittades boplatslämningar från främst bronsåldern. Jakt, fiske och senare jordbruk var de viktigaste sysselsättningarna i området (Hägglund et al. 1979: 8). Stadsdelen Lundby, som ligger intill, var by redan på medeltiden och namnet Biskopsgården kommer från ett biskopsgods som låg i Lundby och som hette just Biskopsgården. På bland annat denna gårdens magra utmarker grundades de nya stadsdelarna på femtio- och sextioalet, det finns några enstaka torp kvar från den äldre tiden än idag.

Bild. 48. Stadsdelen Biskopsgården ligger på ön Hisingen i västra Göteborg.

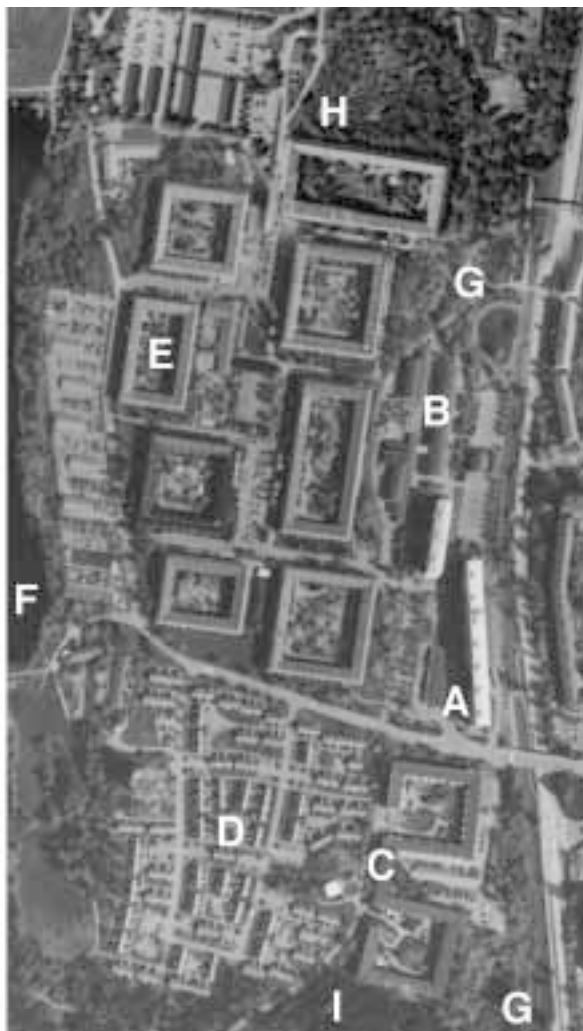

Stadsplanen för området fastställdes 1956 och stadsdelen byggdes för att lösa den enorma bostadsbrist som fanns efter kriget. Lägenheterna var eftertraktade av trångbodda arbetarfamiljer från centrala stan. Bostadsbristen hängde också ihop med uppförandet av Volvoanläggningen i Torslanda och Götaverkens nya anläggning i Arendal, närheten till dessa anläggningar gjorde lägenheterna i Biskopsgården mycket populära. De befolkades även av arbetskraftinvandrare från främst Finland, Jugoslavien, Portugal, Turkiet och Grekland. Området har alltså sina rötter i svensk och europeisk arbetarklass. Männerna arbetade i tillverkningsindustrin, även kvinnorna arbetade inom industri men också i detaljhandel. Sysselsättningen var hög i Biskopsgården – särskilt för kvinnor – högre än för genomsnittet i Göteborg (Hägglund et al. 1979: 17). Det var inte förrän i slutet av åttiotalet, då det fanns ett överskott av lägenheter, som de sociala och ekonomiska problemen blev uppenbara – de tre begreppen fattig, invandrare och förort länkades – även om det ofta hade förekommit en lokal kritik mot eftersatt underhållet även under sjuttio- och åttiotalet (Kuusela 1991: 14).

Bebyggelsen uppfördes 1956-65 och stadsplanen följde modernitetens ideal vilket innebär att området är funktionsuppdelat med bostäder för sig och trafikytor för sig – varje delområde är således utformat som en återvändsgata och bilister måste angöra respektive område från den långa huvudgata som löper genom hela stadsdelen. Mellan olika områden finns tydliga barriärer i form av natur eller vägar – barriärer som avgränsar inte bara fysiskt utan de utgör också gräns för områden med olika status. Ekonomisk och etnisk segregation har funnits inom Biskopsgården ända sedan stadsdelen byggdes. Längs huvudgatan finns sju hållplatser för två spårvagnslinjer som tar

ungefär tjugo minuter till centralstationen i centrum. Det finns också en busslinje, den s.k. flexlinjen, som går in i de olika delområden som stadsdelen består av.

Bild 49. Flygfoto över norra Biskopsgården.

Norra Biskopsgården ligger i mitten av stadsdelen och består av fem olika delar med olika karaktär (se bild 49).⁴ Den första delen består av ett litet torg i anslutning till spårvagnshållplatsen (se bild 50, platsen är markerat med A på flygfotot). Torget byggdes 1958-59 och är omgivet av dels ett privatägt enplanshus i rött tegel som rymmer mataffär, dels ett vitt plåtklätt privatägt åttavåningshus med etthundra tjugo lägenheter upptill och småaffärer i markplan. Utformningen och skötseln av det lokala torget är man inte särskilt nöjd med lokalt, även om torget används mycket för både inköp och som mötesplats.

Kritiken handlar främst om arkitekternas och planerarnas bristande inlevelseförmåga när de designade promenaden från hållplatsen, över torget och vidare till bostadsområdet – det är fult, mörkt och lite läskigt att gå där på kvällen. Dessutom har underhållet av torget resulterat i en fragmenterad och oöverskådlig yta som upplevs vara stökig och smutsig av många människor. Trots det värderar man att det finns småaffärer och att en relativt stor mataffär finns i området.

Bild 50. Friskvåderstorget byggdes 1958-59. Arkitekter: Erik och Tore Ahlsén.

Norr om torget, men dolt bakom ytterligare ett plåtklätt privatägt åttavåningshus med omkring hundra lägenheter och äldrevård, ligger den lokala låg- och mellanstadieskolan som byggdes 1964 (platsen är markerat med B på flygfotot). Utformningen av denna putsade låga gula skola är uppskattad, åtminstone av arkitekter som brukar lovprisa att de många olika byggnadskropparna formar vackra och mänskliga mellanrum. Från utsidan upplever man kanske inte byggnaden som särskilt positiv, eftersom den omges av så många platser som »blivit över» – något som är karaktäristiskt för mycket av planering från den här perioden.

Söder om torget ligger ett bostadsområde som byggdes 1957-58, det har tvåhundra femtio lägenheter och ägs av ett allmännyttigt bostadsföretag (se bild 51, platsen är markerat med C på flygfotot). Den långa byggnaden med tre till fem våningar täckta med ljusa skivor formar tre intima och trevliga gårdar där den ursprungliga naturen bevarats. Tidigare fanns en spegelbild av denna byggnad västerut, den revs emellertid i början av nittiotalet och ersattes med ett småhusområde med parhus i trä som byggdes upp med element från den så kallade VM-byn som tillfälligt stod på Heden mitt i Göteborg under VM i Friidrott 1995, ursprungligen byggda för vinter-OS 1994 i Lillehammer i Norge (se bild 52, platsen är markerat med D på flygfotot). Området var inledningsvis privatägt men håller successivt på att ombildas till bostadsrättsförening. I kanten av området ligger ett vattentorn från 1957 som syns från hela Göteborg – ett speciellt landmärke som ser ut som ett rymdskepp färdigt för avfärd.

Bild 51. Bostadsområde som byggdes 1957-58. Arkitekter: Per Axel Ekholm och Sidney White.

Bild 52. Ett nytt bostadsområde bestående av prefabricerade radhus i trä från VM-byn på Heden.

Väster om torget ligger det största bostadsområdet i norra Biskopsgården, det ägs av ett allmännyttigt bostadsföretag och har tolvhundra lägenheter (se bild 53, platsen är markerat med E på flygfotot). Detta område byggdes 1957-59 och består av åtta storgårdar som omges av fyravånings röda tegelhus. Området är uppskattat, särskilt av barnfamiljer, för att dess arkitektur främjar socialt liv och det är ofta mycket folk utomhus både på gårdarna och på platser av olika slag mellan husen. Området är ett av de goda exempel som finns på hur man i slutet av femtiotalet ännu inte låtit funktionalismens ideal med ljus och luft in i lägenheterna slå ut tidigare ideal om ett socialt liv mellan husen och anpassning till naturen (Olsson et al. 2004: 39). Dock finns det, som nämnts tidigare, även här många överblivna ytor som inte tillför positiva kvaliteter till området och som sköts illa.

Bild 53. Ett bostadsområde med åtta stora gårdar omgivna av fyravåningshus i rött tegel. Arkitekter: Arne Nygård, Nils Einar Eriksson, Lars Ågren och Poul Hultberg.

Detta var en kort beskrivning av byggnaderna i norra Biskopsgården, hur är det då med det gröna i området? Naturen är mycket påtaglig, faktum är att det ofta känns som att norra Biskopsgården är helt omgärdad av skog – trots att området ligger så centralt i staden som det gör finns det en känsla av att naturen utgör ogenomträngliga barriärer gentemot omgivningarna. Västerut ligger ett enormt stort naturområde (se bild 54, platsen är markerat med F på flygfotot), som sträcker sig ända bort till Volvo. Området är mycket omtyckt – dock används det av relativt få av de boende – med en vacker fågelsjö och möjlighet att vandra i skogen. Där finns också tillfälle att utöva olika sportaktiviteter som tennis, fotboll, minigolf och jogging.

Bild 54. Svarte Mosse är ett populärt rekreationsområde.

Österut, mellan bostadsområden och spårvagnshållplatser (G på flygfot) är naturen också mycket påtaglig – dock nämns den sällan i positiva ordalag eftersom den inte sköts på ett sätt som främjar trygghet när man t.ex. ska ta sig mellan bostaden och hållplatsen. Samma sak gäller norrut (H på flygfot), där finns dessutom en barriär i form av en inhägnad parkeringsplats mellan områdena och ett hus – som är tomt nattetid – placerat uppe på en kulle mellan norra Biskopsgården och området norrut. Söderut ligger ett annat skogsområde (I på flygfot) som ofta används dagtid för picknick eller lek och på kvällstid av ungdomar. Detta skogsområde får både positiva och negativa omdömen av folk men utgör, åtminstone kvällstid, ändå en tydlig barriär för de flesta av invånarna gentemot södra Biskopsgården där Vårväderstorget ligger och dit centrala institutioner som stadsdelsförvaltning, apotek, bankomat med mera är lokaliserade.

Partnerskapet Bo Bra

Biskopsgården är en unik stadsdel tack vare »Bo Bra» – ett lokalt partnerskap som funnits i mer än tio år. Det bildades 1993 på initiativ av ett privat bostadsföretag som just hade köpt fastigheter i området. Man hade för avsikt att investera en stor summa i sitt bestånd och undrade vad andra aktörer, som t.ex. stadsbyggnadskontoret, tänkte göra för att lyfta området. På så sätt bildades Bo Bra som till att börja med bestod av stadsbyggnadskontoret, stadsdelsförvaltningen, ett privat och ett allmännyttigt bostadsföretag. Nu finns ytterligare ett allmännyttigt bostadsföretag med i partnerskapet.

Tillsammans anställde man en processledare med ansvar att föra en utvecklingsprocess framåt. Tre olika processledare har varit anställda

under årens lopp – man har alltså funnit en samverkansmodell som inte är beroende av en enda eldsjäl, vilket kanske är en av de viktigaste förutsättningarna för långsiktig överlevnad för ett partnerskap. Syftet med Bo Bra är att verka för att Biskopsgården är och fortsätter vara attraktivt och att människorna känner sig trygga i sina hemtrakter och trivs. Som ett led i detta verkar man bland annat för att involvera människor i lokalt utvecklingsarbete. Processledarens huvudsakliga arbete går ut på att »nätverka» – dels mellan olika lokalt anställda aktörer t.ex. tjänstemän och anställda i bostadsföretagen då de ofta har samma mål med sina insatser men olika uppdrag och ansvar; dels mellan boendegrupper och lokalt anställda eftersom de som arbetar i stadsdelen ju har som uppgift att verka för de boende och därför behöver kunskap om deras preferenser.

Bo Bra är organiserat med en chefsgrupp bestående av processledaren samt en person från respektive organisation som fattar strategiska och långsiktiga beslut; en styrgrupp som består av processledaren samt operativ personal från respektive organisation vilken omvandlar visionerna till aktiviteter; samt arbetsgrupper som genomför projekten i praktiken. I de senare – för närvarande finns det sju arbetsgrupper – finns det även boende med, dock inte i den utsträckning som man önskar. Ett exempel på en aktivitet som Bo Bra är involverad i är »Kvalitetsrundor» – promenader i hela stadsdelen som genomförs regelbundet två gånger per år där lokalt anställda pekar på problem i den fysiska miljön och kommer överens om åtgärder. Ett annat exempel är »Föreningsdagen» där alla föreningar konkret visar upp vad de gör för stadsdelens invånare och kommunicerar med andra föreningar – en aktivitet som är särskilt viktig med tanke på att det ständigt kommer nyinvandrade invånare till stadsdelen. Bo Bra arbetar också för att få en folkhögskola till stadsdelen och tycker det är viktigt att det finns ett medborgarkontor.

Bo Bra's positiva erfarenhet av bred samverkan och helhetsperspektiv ligger till grund för att stadsdelsnämnden har utsett den till remissinstans för projektansökningar till Storstadssatsningen. Bo Bra som helhet är alltså tänkt som en viktig kommunikationskanal mellan stadsdelsförvaltningen och de boende för frågor rörande Storstadssatsningen.

Storstadssatsningen genomförs

Totalt sett har Storstadssatsningen burit med sig 47,3 miljoner kr till norra Biskopsgården under fyra år, vilket ger ett genomsnitt på 12 miljoner kr per år. Målet med utvärderingen på Arkitektursektionen har varit att, under tiden som Storstadssatsningen pågår, bedöma hur den fungerar när det gäller det sjätte av regeringens åtta delmål: »alla

stadsdelar i storstäderna bör uppfattas som attraktiva och trygga av dess invånare, och utgöra goda och hälsosamma livsmiljöer» (Sveriges Regering 1998). Detta uppdrags karaktär har fört med sig ett behov av att i stor utsträckning vara närvarande i stadsdelen under de två och ett halvt år som arbetet har pågått. Utvärderingen har lagts upp som en fallstudie (Yin 1994; Yin 2000) och fallet kan beskrivas som »genomförandet av Storstadssatsningen i norra Biskopsgården». De aktiviteter och projekt som följts har valts ut med hänsyn till utvärderingsfrågorna. Studien har av praktiska skäl sammanfallit med utvärderingen för Centrum för kulturstudier och det kan vara svårt att särskilja vilka aktiviteter som studerats och vilka intervjuer som genomförts för den ena eller den andra gruppen. Jag har sammantaget arbetat halvtid med utvärderingen – fyrtio procent för Centrum för kulturstudier och tio procent för Arkitektursektionen.

Informationen i de två utvärderingarna kommer från olika källor: direkt observation, deltagande observation, intervjuer, dokument, arkiverat material och även direkt från den fysiska miljön. Fallstudien har avgränsats till att konkret omfatta perioden september 2001 till juni 2004 och totalt finns hundrasexton dokumenterade observationer från olika möten och aktiviteter samt trettiofem inspelade intervjuer med fyrtiofem personer – i beslutsfattandets sfär har nitton intervjuer med tjugo informanter genomförts och i invånarnas sfär har det genomförts fjorton intervjuer med tjugofem informanter. Allt material från observationer och intervjuer har förts in i ett kodbaserat dataprogram och analyserats med utgångspunkt från utvärderingsfrågorna.

I områdesrapporten för Centrum för kulturstudier finns en utförlig beskrivning av metod och material, där finns även en lista över alla projekt som sökt respektive fått pengar (Stenberg 2004a). De aktiviteter och projekt som kommer att beskrivas och analyseras här handlar om trygghet och trivsel – särskilt fokuseras dessa frågors direkta relation till fysisk miljö: Vilka möjligheter och hinder finns i den fysiska miljön för den utveckling man önskar i stadsdelen i samband med Storstadssatsningen i norra Biskopsgården? Vilka fysiska uttryck tar sig de aktiviteter och projekt som genomförs inom ramen för Storstadssatsningen? Hur förhåller sig dessa aktiviteter och projekt till dels den målsättning angående trygghet som uttalats på olika nivåer, dels den syn som boende i området uttalar i utvärderingen genom observationer och intervjuer?

Hur formulerades målen?

I detta sammanhang kan det vara intressant att lyfta fram hur målen för Storstadssatsningen har formulerats. Det finns som nämnts tidigare två övergripande mål för storstadspolitiken (Sveriges Regering 1998). Det ena målet är att ge storstadsregionerna goda förutsättningar för tillväxt

vilket förväntas bidra till att nya jobb skapas. Det andra är att bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen och verka för jämlika levnadsvillkor oavsett ursprung och kön. Storstadssatsningen fokuserar på det andra övergripande målet – att bryta segregationen – och det gör man genom att sträva efter att uppfylla åtta delmål. Arkitektursektionens utvärdering fokuserar huvudsakligen på ett av dessa delmål, det som handlar om trygghet, vilket är formulerat på detta sättet på de olika nivåerna:

- *På nationell nivå:* Alla stadsdelar i storstäderna bör uppfattas som attraktiva och trygga av dess invånare och utgöra hälso samma och goda livsmiljöer (Stadskansliet Göteborg 2002: 10).
- *På kommunal nivå:* Göteborg ska vara en öppen, säker och trygg stad för alla (Stadskansliet Göteborg 2002: 11).
- *På stadsdelsnivå:* Attraktiviteten i Biskopsgården ska öka. Självupplevd trivsel och trygghet ska förbättras (SDF Biskopsgården 2001: 16-18).

De strategier som man enligt Lokal Åtgärdsplan har haft för att uppnå dessa mål i norra Biskopsgården – men inkluderat också mål som rör delaktighet och demokrati – är att man vill (a) utgå ifrån och utveckla det lokala partnerskapet i Bo Bra, (b) stimulera åtgärder som ökar den faktiska tryggheten och trivseln, (c) förbättra kommunikationen till och från stadsdelen, (d) stimulera åtgärder som utvecklar en lokal identitet som ett medel för etnisk integration inom stadsdelen, (e) stimulera aktiviteter som utvecklar det sociala nätverket, (f) stärka det sociala nätverket runt föräldrar och barn, (g) utveckla det brottsförebyggande arbetet, (h) satsa på Svarte Mosse som ett rekreationsområde, (i) ge de boende långtgående inflytande och förutsättningar att påverka och ta ansvar för sin närmiljö, (j) stimulera befintliga och nya processer som främjar en positiv utveckling och som bygger på de boendes och verksammas kraft och energi, samt (k) stimulera processer som innebär att nya mötesplatser utvecklas exempelvis genom ett nytt medborgarkontor i norra Biskopsgården där invånarna ges möjlighet att kommunicera med varandra och med makthavarna (SDF Biskopsgården 2001: 16-18).

Sammantaget kan man säga att man ville stärka de boendes makt över vardagslivet och livsmiljön – i stadsdelen. Man fokuserar, enligt målformuleringarna, främst på den *lokala* nivån – det handlar alltså om att invånarna och deras stadsdelar ska förändras, inte samhället omkring dem, och att denna förändring ska ske, förutom genom invånarna själva, med kraft från stadsdelsförvaltningen och från bostadsföretagens anställda lokalt.

Hur är det i området?

Hur är det då med tryggheten i norra Biskopsgården, vad säger de boende om sitt område? Det är naturligtvis en mångfacetterad bild som träder fram i den typ av kvalitativ studie som jag har genomfört. Undersökningens uppläggning är inte utformad för att uppnå representativitet, urvalet har istället grundats på vilka projekt och aktiviteter som haft anknytning till de målområden som vi utvärderar på Arkitektursektionen respektive Centrum för kulturstudier, vilket inte bara har inneburit en koncentration på vissa projekt men också på tre särskilda målgrupper som i olika sammanhang diskuteras ha ett demokratiskt underskott: ungdomar, invandrarkvinnor och somalier.

De flesta av ungdomarna som intervjuats har varit involverade i »Filmprojektet», ett lågbudgetprojekt med stöd från Storstads-satsningen som initierades av fältarbetarna och syftade till att några ungdomar på ett nyskapande sätt skulle ge sin egen bild av hur det är att växa upp och bo i Biskopsgården – och med arbetet som grund sedan fortsätta utveckla boendesituationen i stadsdelen. Projektet resulterade i en spelfilm som heter »Biskop – borta bra men hemma bäst» och visades, under stor och positiv mediauppmärksamhet, första gången i Biskopsgården i december 2001. Det är en ganska svart film, trots namnet, som beskriver hur våld och brottslighet påverkar ungdomarna. Det är dock också en ljus och varm film på det sättet som den beskriver betydelsen av vänskap – och det är här »hemma bäst» kommer in. Projektet fick flera olika mycket intressanta uppföljare som beskrivs mer utförligt i den områdesrapport som ingår i slutrapporteringen av utvärderingen för Centrum för kulturstudier (Stenberg 2004a) – det som jag ska koncentrera mig på här är vad dessa projekt, och ungdomarna själva, säger om trygghet i Biskopsgården.

Det som filmen beskriver är den verklighet som ungdomarna befann sig i några år tidigare, i åttan och nian. När de intervjuas har de börjat gymnasiet och stadsdelen har, i deras ögon, förändrats en hel del.

KENN: Det har lugnat ner sej häruppe. Drastiskt. När man går ut och skriker ›hallå› så ekar det liksom... Men det kommer la snart igen...

JENNY: Vad var det som var otryggt?

ANDERS: Då var det mycket kriminalitet. Inbrott, rån, misshandel, hot – allt möjligt.

KENN: Man kunde ju inte gå där vid min hållplats på kvällarna på somrarna.

ANDERS: Man vågade knappt gå hem.

KENN: Dom snodde bilar och körde sönder dom nere på våran skolgård, hemma hos mej där. Varenda kväll, man kunde inte

somna. Vid femman ändhållplats. ›Har du telefon?›, sa dom, ›kan jag låna...›. Hela tiden, typ såna grejer.

JENNY: Blev du rånad?

KENN: Nej, men jag har blivit misshandlad därnere. Många gånger. När man gått hem själv eller gått med nån kompis.

JENNY: Har du polisanmält då?

KENN: Nej, nej, det är ingen idé att polisanmäla. Dom kommer ändå så ut med en gång, dom sitter inte inne länge. Sen när dom kommer ut så är det ju kört för en. Dom kommer ju inte att lägga av.

JENNY: Är det folk som bor här?

KENN: Ja. Jag vet några.

JENNY: Är man rädd nu också?

KENN: Inte nu, men när man var typ fjorton, femton. Då var det värst, då vågade man inte gå på kvällarna. Men inte nu, för man är så mycket äldre än vad dom är.

ANDERS: Dom är nog rädda fortfarande.

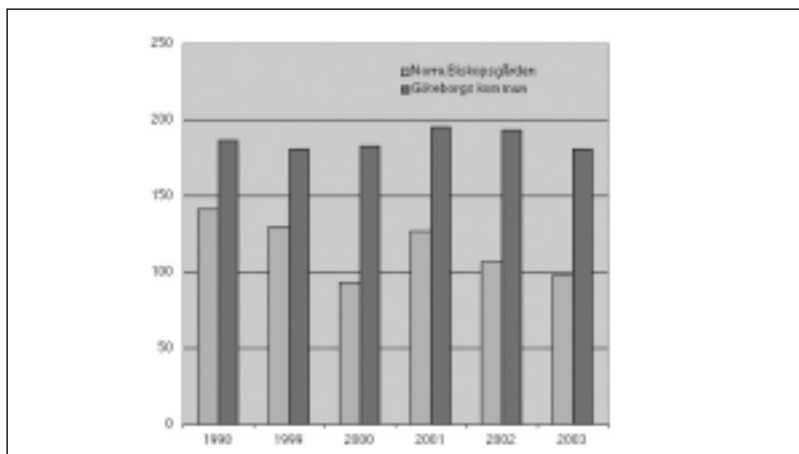
JENNY: Var är det man är rädd nu?

KENN: Det har vart ganska lugnt nu. Dom som hänger vid femmans [hållplats] nu är inte såna som bråkar och så – som det var för två år sen. Pundare som sitter. Tvåans [hållplats] där sitter lite äldre, arton, sjutton. Femmans, dom lite yngre.

ANDERS: Det är tryggare vid femmans nu (intervju med boende, 021030).

Den otrygghet de talar om är alltså förknippad med särskilda platser och ett ganska litet antal, verkar det som, ungdomar som rånar, misshandlar eller hotar. Problemen kommer och går, kanske beroende på när dessa ungdomar är omhändertagna av samhället. Denna bild bekräftas av en undersökning om ungdomskriminalitet som polisen har genomfört (Johansson 2004). Rapporten visar att Biskopsgården, tillsammans med Angered och Bergsjön, är de mest utsatta områdena i Göteborg när det gäller rekrytering av unga till kriminella gäng. Sjutton procent av de brottsmisstänkta ungdomarna i studien bodde i Biskopsgården – brotten det handlade om var huvudsakligen stöld och andra tillgreppsbrott samt våldbrott, olaga hot och personrån. Orsaken till den situation som beskrivs är, enligt rapportens analys med hjälp av demografiska uppgifter, att ungdomarna lever i ett utanförskap som en följd av områdets boendesegregering, invånarnas arbetslöshet, fattigdom, låga utbildningsnivå och bidragsberoende. Det är bakgrunden till att dessa ungdomar är lätta att rekrytera till kriminella gäng, menar man i rapporten.

Bild 55. Antal rapporterade brott per tusen invånare, norra Biskopsgården jämfört med Göteborgs kommun. Källa: RAR-stat. Polismyndigheten i Västra Götaland.

Den totala andelen brott i Biskopsgården är dock låg i förhållande till genomsnittet i kommunen och norra Biskopsgården utmärker sig heller inte som värst i stadsdelen när det gäller brott (Bo Bra i Biskopsgården 2003) – den totala brottsligheten i Biskopsgården minskar dessutom mer än genomsnittet i kommunen (se bild 55). I intervjuer med ungdomarna är det också uppenbart att utomhusmiljön i Biskopsgården är en trygg plats för det mesta – det finns ingen av ungdomarna som uttrycker att de är särskilt rädda i Biskopsgården idag:

MARTINA: Alla säger så att Bergsjön är värsta gettot... men jag tycker inte Bergsjön... Bergsjön är inte värre än Biskopsgården. Jag är inte rädd att gå i Bergsjön själv.

MEHDI: Är du rädd för att gå nånstans? I Sverige, i världen?

MARTINA: På natten om det är kolsvart, inne i stan kanske. Jag vet inte.

JENNY: Är du rädd i Biskopsgården nån gång?

MARTINA: Nej. Bara ifall det kommer nån äcklig gubbe och typ så det känns som den går efter en. Då är det ju...äckligt.

JENNY: Är du rädd nånstans?

MEHDI: Nånstans är man väl rädd, men inte här i Biskopsgården (intervju med boende, 021029).

Inte heller de vuxna som intervjuats har uttalat att de är rädda i Biskopsgården. I hela det samlade empiriska materialet, då även observationer är inkluderade, är det bara en äldre kvinna som säger att hon undviker att gå ut på kvällarna p.g.a. oro för brott. Med tanke på att det finns en studie som visar att en femtedel av de svarande invånarna i norra Biskopsgården inte går ut sent på kvällen av rädsla för brott och att fyrtio procent känner sig otrygga när de går ut (Malm 2004:

25), kan mina resultat dock inte betraktas som representativa. Men i intervjuer med ungdomarna framgår det ganska tydligt att eventuell otrygghet i Biskopsgården snarare handlar om stigmatisering än faktisk förekomst av brott. Detta bekräftas också i den nämnda studien där tjugosex procent av dem som svarat på enkäten tror att brottsligheten ökat i norra Biskopsgården, då den i verkligheten har minskat (Malm 2004: 42). Ungdomarna bekräftar också detta problem i intervjuerna – det är inte de själva som är otrygga utan deras rörelsefrihet begränsas av att deras föräldrar känner otrygghet:

NAZILA: Det var jättebra när jag var liten. Det var inte alls så... det går inte ens att känna igen nu.

JENNY: Det är skillnad alltså?

NAZILA: Det är jättestor skillnad. Vi kunde liksom vara ute med mina kompisar, ute på gården, till... jag vet inte, elva, tolv. Så var det när man var liten. Och utan att föräldrarna var oroliga liksom. Men nu kan man ju inte ens gå till kiosken och handla utan att föräldrarna blir jätteoroliga!

JENNY: Vad är dom oroliga för då?

NAZILA: Ja, men dom, det händer ju mycket.

JENNY: Vad händer då?

NAZILA: Själva grejen att det har dåligt rykte gör att det är, att man blir orolig.

JENNY: Händer det mycket grejer också?

NAZILA: Förutom det här med posten, det är mer folk som stilar över, som säger att Biskopsgården är ett dåligt område, det är folk som åker till andra ställen: ›Kom till Biskop, det är si och så, du ska få se på grejer och sånt›. Det är mest så här kickers som ska stila över.

JENNY: Som bor i Biskopsgården?

NAZILA: Ja, som liksom vill ha kvar det här ryktet medans alla andra försöker ta bort det. Det är jättemånga som, liksom, jag går ju i Nikitas, det är ju nästan bara – om man ska nu sätta folk i två olika kategorier, om man säger svenskar och invandrare – så är det mer, majoriteten är svenskar, och så fort man säger att man är från Biskopsgården har dom en bild: Att man inte kan prata bra svenska, att man inte är lika bra i skolan, att man liksom... och då gäller det bara att motbevisa dom människorna. Och dom är verkligen såna: ›jag vågar inte åka till Biskopsgården›. För oss är det ingenting. Vi promenerar den vägen minst trettio gånger varje dag och det händer ingenting. Så det är jättemycket, att folk överdriver, att folk hör saker, att folk förstorar upp saker hela tiden, som gör att det blir så. Men självklart händer ju saker, jag säger inte att det bara är folk som pratar, det händer ju saker också (intervju med boende, 021030).

Alla ungdomar intygar att de själva sällan är rädda i Biskopsgården, att otrygghet är en etikett som snarare fästs på deras förort av utomstående och att den begränsar deras möjlighet att leva ett fritt liv – något som blir särskilt tydligt då de börjar gymnasiet, eftersom det ligger i andra stadsdelar:

MEHDI: Nu när jag börja ny skola, så säger dom alltid så här då: ›Var bor ni då?› Alla säger så här bara: ›Askim›, ›Tynnered›, finaste ›Billdal› och så. Så frågar dom: ›var bor du?› och jag: ›nej, jag bor i Biskopsgården›... dom liksom stannar upp! ›okej... är det bra där?› ›ja, jag trivs där› säger jag. ›okej... är det mycket kriminalitet och så?› ›ja, det händer ibland›. Dom blir så här rädda! ›Har du varit i norra Biskopsgården?› ›Nej, jag har aldrig vågat gå dit.› (intervju med boende, 021029).

Trots att den här killen är upprörd över fördomarna, visar han också en viss stolthet över att vara betraktad som »farlig» – det verkar som att han tycker det är lite kul att spela på de fördomar som finns gentemot invandrarförorten, kanske för att det är tillfredsställande att konstatera hur lättlurade folk är från s.k. fina förorter, eller kanske för att det är det enda sätt som står till buds att få respekt.

För ungdomarna handlar alltså otrygghet om några centrala teman – dels att det finns en liten grupp ungdomar som hamnat i kriminalitet och som får illa själva, liksom att de påverkar andra människors liv negativt genom sina brottsliga aktiviteter, dels att vissa förorter stigmatiseras som farliga invandrarområden, vilket begränsar ungdomarnas vardagsliv på många olika sätt. Det finns ytterligare en aspekt som är intimt förknippad med ovanstående teman: Rätten att i skolan få de resurser som krävs för att klara kärnämnen och kunna komma in på gymnasiet – även det är en viktig aspekt av trygghet som diskuteras av båda ungdomar och vuxna i mycket stor utsträckning. Detta är emellertid åtgärder som inte utvärderas i denna rapporten, då det faller under det målområde som rör grundskolan.

Tidigare angavs att den totala brottsligheten i norra Biskopsgården är lägre än genomsnittet för stadsdelen och kommunen. Det finns emellertid två typer av brott som är ungefär lika hög eller något högre jämfört med genomsnittet i kommunen och det är misshandel, hot och ofredande (Malm 2004). En av de föreningsledare som intervjuats i utvärderingen tar upp en sådan otrygghet – misshandel av kvinnor i hemmet:

Ibland, om man hunnit få barn, kanske hon har överseende med det – att han slår mej då och då – men det beror ju på hur stor misshandeln är. Jag vet kvinnor som blundar för det. För barnens

skull. Ganska många som man hör om. Om alla dom skulle skilja sej vore det jättemånga skilsmässor... (intervju med föreningsledare, 021213).

Andra viktiga aspekt på trygghet är att vara fri att leva som man själv bestämmer – den trygghet som svenskarna har, som en ung somalisk kvinna uttrycker det – och att ha ett arbete så att man själv kan förutse och avgöra hur livet ska att gestalta sig på kort och på lång sikt:

JENNY: Vad är det som är viktigt när man pratar om trygghet tycker du?

HINDA: Ja, att färgad människa, som är invandrare, ska ha trygghet som är lika som svenskar har. Att jag kan leva som jag vill – inte någon som kommer stör mej. Det är viktigast i livet. Annars det är ingenting. Det mesta problemet jag har lämnat i mitt hemland.

JENNY: Är det tryggt i Sverige?

HINDA: Ja.

AHMED: Nej. Jag tror inte trygg bara är att man kan få frihet och fred, det är inte bara det. Det är hela livet, det är ett paket, det måste ingå allt. Jobb, framför allt, det är viktigt för trygghet tror jag. När man vaknar på morgonen och man vet inte vad ska man vända sig. Vad ska hända nästa år. Allt är oro.

HINDA: Men jobbet kommer senare, om jag har trygghet. Den största saken i en människas liv är att ha trygghet så att han kan leva fritt, röra sej fritt, göra vad han vill. Det är det största (intervju med boende, 021028).

Att ett lönearbete är den allra viktigaste trygghetsskapande åtgärden bekräftas i den tidigare nämnda enkätstudien, där nästan hälften av de svarande satt den som den främsta åtgärd de önskar i sitt bostadsområde för att öka tryggheten (Malm 2004: 39). Åtgärder för att öka sysselsättningen utvärderas emellertid inte heller i denna rapport.

Vad gör man för att öka tryggheten?

Vad har då stadsdelsnämnden i Biskopsgården satsat på inom ramen för Storstadssatsningen när det gäller trygghet – förutom de åtgärder som utvärderas av andra discipliner? Utöver Filmprojektet som nämndes inledningsvis, vilket främst kanske är att betrakta som ett demokratiprojekt men som, vilket framgår av intervjuerna, även har nära beröringspunkter med trygghet, finns det några projekt och aktiviteter som särskilt knyter an till detta tema.

»Egenkraft» är ett projekt som drivs av stadsdelsförvaltningen, med pengar delvis från Storstadssatsningen, och som syftar till att förebygga ungdomsbrottslighet genom att samarbeta med andra

myndigheter och omgående ta kontakt med och stötta ungdomar som genomfört något brott. Förutom att minska brottsligheten har målet varit att minska stadsdelsförvaltningens ökande kostnader för omhändertagande av ungdomar. Detta projektet har jag inte följt på nära håll och kan därför inte beskriva det i detalj. Två av de fältarbetare som ingår i Egenkraft arbetade emellertid tidigare med Filmprojektet och jag har därför haft kontakt med gruppen några gånger. Vad jag har förstått är det ett projekt som har stor potential att förebygga brott och öka tryggheten – både för de involverade ungdomarna och deras omgivning. Arbetet är dock mycket tidskrävande och ger inte synliga resultat bara på ett par år – men eftersom projektet initierades innan Storstadssatsningen och med medel från ordinarie budget kommer det att finnas kvar efter det att satsningen tar slut.

Ett annat storstadsprojekt med direkt relation till trygghet är »Forum Norr» som initierades av stadsdelsförvaltningen med målet att minska antalet ärenden hos individ och familjeomsorgen med tio procent genom ett annat sätt att jobba – ärenden som t.ex. att barn far illa, att det förekommer barn- och kvinnomisshandel i hemmet, barnuppfostransproblem som att flickor inte får gå ut, eller ungdomar som begår brott och omhändertas enligt LVU. Arbetssättet har gått ut på att möta invånarna i en miljö där de känner sig trygga, alltså för det första att placera själva kontoret i norra Biskopsgården, för det andra att söka efter möjligheter att träffa invånarna i deras egen miljö, för det tredje att anställa personer som själva är födda utomlands med tanken att de generellt skulle ha bättre förutsättning än personer födda i Sverige att närma sig de boende i området. Forum Norr har haft många olika aktiviteter pågående parallellt, jag har endast följt det arbete man bedrivit för att få kontakt med somaliska kvinnor i området.

Det finns också många mindre Storstadsprojekt som jag inte haft möjlighet att följa – t.ex. en ny fotbollsklubb som engagerat många unga till sporten, en friluftsförening som underättat för unga att lära känna naturen och en förening som bedrivit simskola för muslimska barn – projekt som på många olika sätt sannolikt påverkat tryggheten i stadsdelen positivt. Den beskrivning och analys som görs här är alltså inte heltäckande, utan har tagit fasta på vissa projekt och aktiviteter – de som genom sina målbeskrivningar förefaller ha potential att tillföra kunskap om trygghet med förutsättning att inkorporeras i sådana strategier som stadsdelsförvaltning och andra samhällsinstitutioner har ansvar för.

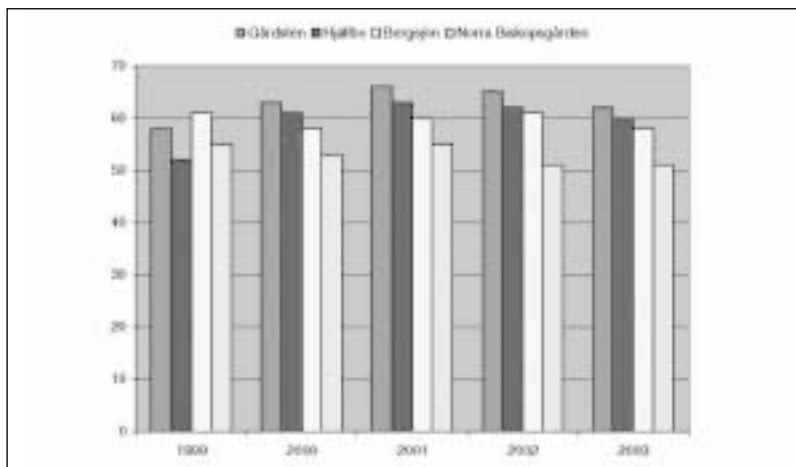
Förutom projekt finansierade med medel direkt från Storstadssatsningen, finns det lokala aktiviteter med mycket nära anknytning till trygghetstemat – aktiviteter som i stor utsträckning har format den diskurs om trygghet som de lokalt anställda aktörerna utvecklat under de senaste åren.

För det första har det största allmännyttiga bostadsföretaget med tolvhundra lägenheter i norra Biskopsgården under några år bedrivit ett annorlunda lokalt utvecklingsarbete som initierades p.g.a. att invånarna i området uttryckt kritik om förvaltningen. En av de anställda i företaget förklarar:

Under 2000 gick betygen ner så pass mycket i enkätsvaren i norra Biskop att VD beställde djupintervjuer för att få mer kunskap om orsakerna. Intervjuerna förstärkte bilden av missnöje och gjorde att styrelsen satsade pengar som använts under 2001 och 2002 (deltagande observation, 020911).

Arbetet har inneburit många olika moment men det är särskilt en metod för kommunikation mellan anställda och hyresgäster som visat sig vara framgångsrik – någon som man kom att kalla »Tältmöten». Denna strategi prövades under en längre period, man ställde under några dagar ut ett tält på en efter en av de åtta storgårdarna och placerade i tältet planscher på förslag till fysisk förändring – det handlade om tvättstugor och portlås – under hela dagarna fanns två eller tre anställda tillgängliga för att svara på frågor och diskutera. Efter respektive tältmöte följdes de boendes åsikter upp på olika sätt inom företaget. Man nådde på ett av de tältmöte som jag observerade ungefär trettio av hundra tjugo hushåll (deltagande observation, 010522), det är lika många som kommer om man bjuder in femhundra till ett traditionellt stormöte, förklarade en av de anställda. Skillnaden är att på tältmöten *pratar* alla, uttrycker kritik eller har en dialog med de anställda i företaget, medan på stormöten sitter den stora majoriteten helt tysta. Med hjälp av en fysisk »artefakt» – tältet – placerad i de boendes egen miljö fick man alltså prata med många fler människor än vanligt. Det intressanta nu efteråt är att tältet har kommit att betyda »vi vill prata med dig», när man ställer upp det någonstans kommer folk fram. Emellertid har inte betygen i kvalitetsvärderingarna ökat tack vare metoden (se bild 56), vilket blev en besvikelse för företaget.

Bild 56. »Nöjd boendeindex» i norra Biskopsgården minskar. Av bilden framgår också att människorna i norra Biskopsgården generellt är mer missnöjda med sin boendemiljö än folk är i de andra tre områden som ingår i Storstadssatsningen. Källa: Förvaltnings AB Framtiden.⁵

Det var anledningen till att man initierade en annan strategi, dörrknackning med hjälp av kulturtolkar, med syftet att ta fram kunskap om främst två saker. Dels ville man veta hur stor del av de utlandsfödda hyresgästerna som förstod företagets information, som går ut på svenska (man valde vid dörrknackningen ut de kontraktsinnehavare som har utländska namn vilket sammanlagt var åttahundra av tolvhundra), dels ville man veta hur många som är trångbodda, eftersom det ofta tagits upp av boende som ett stort problem. Dörrknackning som metod var omständlig, de flesta dörrar förblev stängda – i en del fall trots att det hördes att någon var hemma – och man var tvungen att återkomma till samma dörr många gånger innan underlaget blev så stort så att man ansåg sig nöjd. I sin analys har företaget slutligen kommit fram till att en fjärdedel av de boende inte förstår svenska och att en femtedel är trångbodda enligt Boverkets norm (fler än två personer per rum, kök och vardagsrum borträknat). Uppföljning av resultaten från denna strategi pågår för närvarande.

Som framgår av ovanstående beskrivning har företaget anledning att tro att det inte räcker med att föra en dialog med hyresgästerna och låta deras åsikter påverka förvaltningen, detta trots att lyhördheten hos ägaren att möta boendes behov brukar beskrivas som det som främst genererar att hyresgästerna ger ett gott betyg (deltagande observation, 030520). I norra Biskopsgården verkar man ha kommit fram till att det krävs andra insatser för att förbättra betygen – och betygen betraktas som viktiga indikatorer av ledningen i företaget – i det sammanhanget är det intressant att studera en annan aktivitet med betydelse för utvecklingen av den lokala trygghetsdiskursen som företaget tillsammans med andra fastighetsägare är del av.

Det handlar om en aktivitet som kommit att benämnas »Trygghetsprojektet» och som inleddes under våren 2002 då Bo Bra kontaktades av en konsult som erbjöd en trygghetsutredning liknande den som genomförts i flera stadsdelar i nordöstra Göteborg. Eftersom det lokala partnerskapet Bo Bra hade arbetat med trygghetsfrågor i stadsdelen i tio år, tyckte man att det var onödigt att lägga pengar på att ta fram kunskap om problem som man redan kände till (deltagande observation, 020417). Detta att man redan arbetade med trygghet i det lokala partnerskapet var för övrigt också en av anledningarna till att Bo Bra, som remissinstans för ansökningar till Storstadssatsningen, rekommenderade avslag på en ansökan från en förening om att starta trygghetsgrupper modell »Gula jackorna» som man har i Hjällbo och Gårdsten. Vi återvänder till Bo Bra's trygghetsprojekt. I augusti 2002 beslutade man att själva, med hjälp av statistik från polisen, göra en inventering av brottslighet med syftet att sedan använda den som grund för praktiskt lokalt utvecklingsarbete i respektive primärområde – i samarbete med de boende. Aktörerna i Bo Bra var alltså överens om att pengarna huvudsakligen skulle läggas på åtgärder, inte på utredningar. Man ansåg också att det var en styrka att man hade ett lokalt partnerskap som fungerade bra, med potential att utökas med fler intresserade aktörer. Resultaten från den egna undersökningen presenterades muntligen under hösten och slutrapporten var klar i april 2003 (Bo Bra i Biskopsgården 2003).

Efter detta tog Trygghetsprojektet emellertid en ny vändning. Istället för att inleda ett praktiskt lokalt utvecklingsarbete tillsammans med de boende, så som var planerat, meddelade ett av bostadsföretagen, på ett Bo Bra-möte, att den tidigare nämnda konsulten fått i uppdrag att vara projektledare för Trygghetsprojektet och att en ny brotts- och trygghetsinventering skulle göras (deltagande observation, 030605). Den inventeringen stod klar i mars (Malm 2004) och nu, med ett års fördröjning som en del tjänstemän uttryckt det, ska man alltså sätta igång med faktiska åtgärder synliga för de boende. Omständigheterna kring denna utveckling kan p.g.a. utrymmesbrist inte beskrivas närmare här, men finns med i min avhandling som analyserar Storstadssatsningen med utgångspunkt från maktperspektiv (Stenberg 2004b: 151-165). Här ska jag fokusera på trygghet – varför det ur den synvinkeln kan betraktas som riskabelt att genomföra ett trygghetsprojekt på det sätt som har gjorts i Biskopsgården.

Det som hände när Trygghetsprojektet bytte skepnad var att bostadsföretagen tog ett steg framåt när det gäller inflytande över processen och stadsdelsförvaltningen ett steg tillbaka. Bostadsföretagen hänvisade till den positiva utveckling som skett i nordöstra Göteborg tack vare deras engagemang: »Till exempel hade vi nu senast trettiofem procent av dom tillfrågade som ansåg att brottsligheten var ett stort problem, och det har sjunkit till nitton procent då på ett år i

Gamlestaden» (intervju med anställd i bostadsföretag, 030930). Detta är en inställning till trygghet som stämmer väl överens med det uttalande som vd för Fastighetsägarna Sverige offentligt uttryckte det på en konferens: »Får man till det här med trygghet och säkerhet så kommer det andra sedan som ett brev på posten». Hon förtydligade med att säga att det hon menade var att med en positiv utveckling när det gäller trygghet och säkerhet så får man högre fastighetsvärde – det blir ett »vinna-vinna-koncept» (Global Forum, 031013). Vissa av de tjänstemän som var involverade i Bo Bra uttryckte skarp skepsis mot en sådan strategi. Man hade följt det som skett i nordost, i spåret av den aktuella konsultens brotts- och trygghetsinventeringar:

I Gamlestaden gjorde man ett sådant här projekt. Man samlade fastighetsägarna och så tittade man på områden – det var mycket kriminalitet. Det är rätt intressant att titta på vad hände sen då, för det är ju viktigt för mej: ›Vad har ni gjort?› Jo, man slängde ut alla alternativa boendeformer i Gamlestaden! Alla missbrukare. Tog bort alltihopa. Gjorde studentlägenheter. Man stängde två eller tre krogar. Och så säger man då att man har lyckats... Så säger jag så här att ›var tog dom vägen då? kom dom till oss då? eller var tog dom vägen?› Man löser inte ett stadsdelsproblem på det sättet! (intervju med tjänsteman, 030527).

Bostadsföretagen nekar heller inte till att deras agerande går ut på att tömma hus som omgivningen upplever störande: »Vi ansåg väl att den förvaltningen inte tog ansvar för dom där lägenheterna på ett riktigt sätt» som en anställd uttryckte det. Från bostadsföretagens sida tar man visserligen ibland ansvar för några av de boende genom att ge dem nya kontrakt, men det stora flertalet hamnar i ovisshet:

JENNY: Vart tog dom vägen då?

HENRIK: Utspritt. Då finns inte problemet... (intervju med anställd i bostadsföretag, 030930).

Det finns å andra sidan också anställda i bostadsföretag som är kritiska till hur lokala partnerskap arbetar för att öka tryggheten, även om man allmänt sett är positiv till att företag går in och tar ett ökat ansvar för sociala problem:

JENNY: Så du ser det här med lokala partnerskap mellan fastighetsägare som ett sätt att gå in och ta ansvar för sånt som kommunen tog ansvar för förut?

KAJ: Javisst, jajamen, precis. Vi tar ett visst samhällsansvar i detta vill jag påstå.

JENNY: *Vad händer om stadsdelsförvaltningen inte är med processen?*

KAJ: *Ja, det är ju inte bra – absolut inte. För vi är ju på deras mark och jobbar. Så det skulle inte fungera, helt enkelt. Tycker jag.*

JENNY: *På vilket sätt är det negativt, och för vem?*

KAJ: *Ja, det är ju negativt för medborgarna i stadsdelen. Självklart. Stadsdelsförvaltningen är ju till för dom boende och dom som verkar i stadsdelen. Så skulle vi bara agera, då skulle vi ju köra över dom (intervju med anställd i bostadsföretag, 031010).*

Det finns emellertid tjänstemän i Biskopsgården som inte håller med om att detta är ett problem – vilket är anledningen till att ansvaret för, och makten över, Trygghetsprojektet kunde tas över av bostadsföretagen trots att det inte hade förgåtts av ett formellt beslut i Bo Bra:

JENNY: *Ser du inte risker med att stadsdelsförvaltningen släpper detta inflytandet till fastighetsägarna?*

PATRIK: *Jag ser inte alls någon risk med det. Framtiden har i sina ägardirektiv – har så tydligt ett socialt ansvar. Dessutom är Bo Bra med på ett hörn, det finns ett förtroendekapital uppbyggt i Bo Bra som bostadsföretagen i Framtiden inte kommer att radera hur som helst. Brottsinventeringar och trygghetsarbete ligger visserligen i ett gränssnitt när det gäller stadsdelsförvaltningens kommunala ansvar – kommunen ska alltså vara med, men inte betala för mycket (anteckningar från telefonintervju, 031021).*

Det sociala ansvar som tjänstemannen förmodligen refererar till att Förvaltnings AB Framtiden har, handlar om de tre övergripande mål som kommunen har med sitt ägande av bostadsföretag: (a) genom bostadsföretagens verksamheter skall Göteborgs utveckling stärkas, (b) de boende ska genom bostadsföretaget ges inflytande över bostaden och dess närmsta omgivning, (c) de boende ska, genom att ta ansvar för sitt boende, utveckla sin egen välfärd (Förvaltnings AB Framtiden 2003: 4). Att i dessa mål tolka in att allmännyttiga bostadsföretag har ett ansvar för socialt exkluderade är inte självklart – möjligen skulle det tredje målet kunna tydas som att bostadsföretagen har en skyldighet att stötta boende som har sociala problem, snarare än att mota bort dem från sina fastigheter.

Mot denna tolkning talar den utveckling som sker, allmännyttans roll har under de senaste femton åren gradvis förändrats. Det s.k. sociala ansvaret, dvs. att erbjuda lägenheter åt kommuninvånare som inte lyckas få bostad på annat sätt, har tonats ner (Lindberg 1997; SOU 2001; Sahlin 2001). I Göteborg har flertalet stora fastighetsägare t.ex. gått samman i en skrivelse till kommunen med ett förslag till förnyat avtal angående socialt boende (Förvaltnings AB Framtiden

et al. 2002). Det gamla avtelet slöts 1982 och innebar att människor med problem kan få förtur till bostad av medicinska eller sociala skäl. Fastighetsägarna beskriver att detta sättet att organisera bostadsmarknaden inte längre fungerar p.g.a. att den ordinarie bostadsmarknaden »blivit alltmer ansträngd», som de uttrycker det. Man lade i förslaget fram en strategi som man ansåg bör ligga till grund för ett reviderat samarbetsavtal mellan kommunen och bostadsmarknadens parter. Förslaget antogs av kommunfullmäktige hösten 2003 och innebär bland annat att en gemensamt finansierad, av kommun och fastighetsägare, störningsjour bör upprättas och att koncentrationen av socialt boende i nordöstra Göteborg ska upphöra. Dessutom ska »ett antal personer som av olika skäl inte kan bo traditionellt integrerade med andra hushåll», t.ex. grava missbrukare och psykiskt sjuka, av kommunen erbjudas ett värdigt boende.

Med tanke på denna utveckling, där alltså fastighetsägare tenderar att ta ett mer och mer begränsat ansvar för socialt exkluderade, måste det betraktas som mycket viktigt att kommunen inte hamnar utanför lokala sammanslutningar med fastighetsägare som strävar efter att öka tryggheten. För att lokala partnerskap ska fungera på ett bra sätt är det således viktigt att beslutsprocessen är organiserad på ett sätt som inte ställer stadsdelsnämnden och stadsdelsförvaltningen utanför, oavsett hur mycket pengar nämnden/förvaltningen bidrar med till de aktiviteter som genomförs. Bo Bra har under de tio år som processen funnits aldrig tidigare agerat så som man gjorde med Trygghetsprojektet – tvärtom, har man haft som princip att alla aktörer i partnerskapet ska vara lika delaktiga. Hur Trygghetsprojektet nu kommer att utvecklas i praktiken är ännu inte klartgjort, dock finns det mycket som tyder på att Bo Bra som organisation återigen tagit makten över projektet och kommer att utveckla det i samklang med målsättningen i projekt som t.ex. Egenkraft och Forum Norr – som strävar efter att stötta människor med problem, snarare än att stöta ut dem.

Eftersom utvärderingen vid Arkitektursektionen skulle fokusera trygghet i relation till fysisk miljö, försökte jag inledningsvis koncentrera min tid på projekt med sådana kopplingar. Dessvärre fanns det i norra Biskopsgården – till skillnad från t.ex. Bergsjön – mycket få projekt som direkt eller indirekt påverkade fysisk miljö. Det fanns naturligtvis projekt som berörde fysisk inomhusmiljö, som t.ex. de mötesplatser som inreddes i Sjumilaskolan och ombyggnaden av aulan i Ryaskolan, men inget projekt som tog tag i utomhusmiljön. Man skulle visserligen kunna tolka det som att området, när det gäller fysisk utformning och underhåll, fungerade bra och att det bara saknades sociala insatser för att uppnå de mål som anges i Storstadssatsningen. Eftersom jag följt stadsdelen sedan 1999 genom min forskning visste jag emellertid att så inte var fallet – jag hade i många olika sammanhang mött män-

niskor, både boende och anställda, som var mycket missnöjda med delar av den fysiska miljön. I den första lokala åtgärdsplanen för Storstadssatsningen fanns det också planerade åtgärder som berörde fysisk miljö, t.ex. att utveckla området runt Svarte Mosse till ett inbjudande rekreatiomsområde för såväl boende, verksamma och övriga göteborgare samt turister. Även Friskvåderstorget och den näraliggande spårvagnshållplatsen hade länge diskuterats som mycket dåliga miljöer i fysisk mening, vilket också bekräftats i en forskningsrapport om lokala torg (Olsson et al. 2004). Problemen var kända – det måste alltså finnas någon annan orsak till att Storstadssatsningen i norra Biskopsgården i så pass liten omfattning fokuserade på fysisk miljö parallellt med sociala insatser.

Trots att alltså flertalet bostadsföretag med fastigheter i området kontinuerligt var involverade i beslutsprocessen angående Storstadssatsningen genom sin medverkan i Bo Bra, fanns det inga projekt som rörde den fysiska miljön. Ändå diskuterade de på sina egna processmöten ofta vikten av att sociala och fysiska förändringsprocesser måste gå hand i hand – man måste synliggöra förändringar för att lyckas på sikt. Inledningsvis verkade denna brist bero på att de ansvariga för Storstadssatsningen i norra Biskopsgården hade uppfattat det som att man inte fick avsätta medel till förändring av fysisk miljö. Efterhand förändrades emellertid den bilden, Ryaskolan fick t.ex. medel för sin ombyggnad av aulan, och man uttryckte istället att Storstadssatsningen inte kunde ges till privata företag – vilket var ett problem i relation till visionerna om Friskvåderstorget, då de två ägarna vid torget är privata företag. Också den begränsningen reviderades dock efterhand, ett filmföretag fick t.ex. storstadsmedel för sin dokumentärfilm om ungdomarnas arbete, men vid det laget hade Storstadssatsningen pågått så länge att fysiska förändringsprocesser uppfattades som för sent att försöka genomföra. Den här tjänstemannen, med erfarenhet från liknande satsningar utomlands, var besviken:

JENNY: Det här med fysisk miljö, du sa att det hade större utrymme i diskussionerna i början av Storstadssatsningen?

SUSAN: Jag uppfattade det så. Man hade tidigare erfarenhet av att integrationspengar, som Blomman-pengarna, inte hade gett dom resultat man ville. Hur kan man bygga upp och stötta sociala nätverk? hur kan man bygga för att göra detta? planera områden så att folk känner igen sej? I Rotterdam har man satt en turkisk fontän på ett torg, och turkarna, som är många där, tycker det är jättefint. Det har vart mycket diskussioner om hur man skulle jobba flerdimensionellt på detta sättet. Men så har det inte blivit i Biskopsgården. Utomlands har man haft en diskussion mellan stadsarkitekt och andra aktörer – i Wien, till exempel, och i Coventry i England och i Östberlin (intervju med tjänsteman, 030331).

Det finns flera olika orsaker till att utvecklingen blev på detta viset. En orsak till uteblivna projektansökningar, som ett av de allmännyttiga bostadsföretagen själva har nämnt, är en omfattande omorganisering av företaget som genomfördes samtidigt med att Storstadssatsningen startade och tog så mycket kraft att man hade svårt att hinna med ytterligare åtaganden. En annan anledning var att den största fastigheten vid Friskvåderstorget (privatägd) såldes i samma veva som Storstadssatsningen startade och att den nya fastighetsägaren till skillnad från den gamla, enligt aktörerna i Bo Bra där också förvaltaren av den aktuella fastigheten ingår, inte är intresserad av den typ av investeringar som efterfrågades för att öka trygghet och trivsel på torget och i dess närhet. Detta bekräftas också av den förra fastighetsägaren:

JENNY: I åtgärdsplanen diskuterade ni Friskvåderstorget. Tror du att ni hade satsat pengar på en fysisk förändring där om ni fortfarande ägt det?

KAJ: Det tror jag vi hade gjort, vi hade vart tvungna helt enkelt, för den miljön var ju inte bra.

JENNY: Vad hade ni gjort då?

KAJ: Vi hade säkert gjort en upprustning och gjort om torget på nåt vis, och även affärerna, runtomkring affärerna (intervju med anställd, 031010).

En annan anledning till bristen på utvecklingsprojekt rörande fysisk miljö inom ramen för Storstadssatsningen kan vara att den typ av projekt som efterfrågas är tidsödande och kostsamma – det handlar om stora summor ifall t.ex. ett torg ska förbättras eller en spår-vagnshållplats göras mer trygg och trivsam. I det sammanhanget är det intressant att närmare studera kommunens medfinansiering till Storstadssatsningen, då den sannolikt för med sig insatser sedda i ett längre tidsperspektiv.

Norra Biskopsgården har som sagt fått 47,3 miljoner kronor under fyra år inom ramen för Storstadssatsningen och kommunen är, enligt avtalet med staten, skyldig att bidra med lika mycket extrapengar under perioden. I Göteborg sker detta dels genom att de aktuella stadsdelsförvaltningarnas budget förstärks med extra medel, dels genom att delar av vissa befintliga projekt, som t.ex. Delta i Lundby på Hisingen, räknas dit, dels genom att Förvaltning AB Framtiden genom sina dotterbolag formulerat strategier som sträcker sig utöver traditionell fastighetsförvaltning under den här perioden. För utförlig information se dokumentet »Ekonomiska prestationer», bilaga tre till det lokala utvecklingsavtalet i Göteborg – det utgörs av flera olika dokument eftersom bilagan har reviderats årligen tillsammans med avtalet – samt en kompletterande information från Framtidenkoncernen om hur deras medfinansiering fördelar sig på stadsdelarna

(Förvaltnings AB Framtiden 2004).

Eftersom det är fysisk miljö som är i fokus, är det främst intressant att studera den del av medfinansieringen som kommer från Framtidenkoncernen. Totalt sett i de fyra stadsdelarna lägger koncernen, enligt den kompletterande informationen, under åren 2000-2003 femhundra miljoner kr i extraordinärt underhåll. Dessa insatser hade gjorts oavsett Storstadssatsningen, påpekar man. Insatserna gäller emellertid inte Biskopsgården eftersom man inte anser att underhållsbehovet där kräver extraordinära insatser, dessutom finns det där, till skillnad från i Gårdsten och Hjällbo, egna resurser för lokalt utvecklingsarbete. De insatser som görs i norra Biskopsgården när det gäller lokalt utvecklingsarbete, man räknar samman dem till 27,7 miljoner, är alltså formellt sett inte en del av medfinansieringen. Dock säger man i dokumentet att eftersom insatserna är ansenliga och har skett i samverkan med lokala aktörer, vore det »direkt felaktigt att förbise dessa vid en utvärdering av storstadssatsningen» (Förvaltnings AB Framtiden 2004: 7). Dessa åtgärder har i viss mån också inkluderats i utvärderingen, t.ex. ingår de ovan beskrivna Tältmötena men också Trygghetsprojektet i de kostnader som bostadsföretaget redovisar som sådant lokalt utvecklingsarbete att det bör betraktas som medfinansiering.

Denna informationen om insatserna i norra Biskopsgården fanns inte tillgänglig då utvärderingsuppdraget inleddes. I tidigare dokument hade angivits att Framtidenkoncernen uppskattade att man skulle att lägga sex miljoner kr – dels en miljon kr på Bo Bra, dels fem miljoner kr på Vårväderstorget (vilket inte ligger i norra Biskopsgården). Att dessa uppgifter inte stämde var positivt för norra Biskopsgården med tanke på att en miljon är ytterst lite jämfört med vad man lägger i medfinansiering i de andra områdena.

Att medfinansieringen inte redovisas mer utförligt är kanske inte så konstigt. Integrationsverket skriver t.ex. i sin slutrapport om Storstadssatsningen: »Hur man än tolkar motprestationerna är det tydligt att kommunerna inte skjutit till 2 miljarder kronor i »nya» medel avsatta för Storstadssatsningen. Kommunernas samordnare menar också att det i princip skulle vara omöjligt med tanke på kommunernas ekonomiska situation. Vi får därför anta att staten har varit pragmatisk och realistisk när det gäller likvärdig motprestation från kommunerna» (Integrationsverket 2002: 100).

För oss som utvärderar har detta emellertid fått negativa konsekvenser. Vad var det vi skulle utvärdera egentligen? Skulle vi bara studera de projekt och processer som får direkt finansiellt stöd genom Storstadssatsningen eller skulle vi även ägna intresse åt det som kommunen uppgav vara sin medprestation? Ätminstone för oss som utvärderar mål som rör trygghet och trivsel i relation till fysisk miljö, har det varit uppenbart att det hade varit bättre att betrakta

även medfinansieringen som reell, att den är känd för alla involverade aktörer och att den utvärderas. Eftersom förändring i fysisk miljö ofta innebär en så omfattande ekonomisk investering att det annars inte ryms inom ramen för stora statliga områdesbaserade satsningar som Storstadssatsningen.

För den fysisk miljön i norra Biskopsgården kan det ha fått negativa konsekvenser att medfinansieringen varit osynlig – det var faktiskt ingen av de intervjuade tjänstemännen eller de anställda i bostadsföretagen som konkret kände till vad medfinansieringen innebar lokalt, många kände inte ens till att det fanns ett sådant krav från staten. Till och med stadsdelspolitiker ställde sig frågande till vad medfinansieringen innebar. På min fråga om det läggs medfinansiering i Biskopsgården svarade t.ex. en av dem så sent som våren 2003 att »vi har ingen insyn i detta, vi vet inget om medfinansiering och var det i så fall läggs pengar» och en annan höll med: »inte jag heller – en vit fläck!» (intervju med politiker, 030226).

Den fysiska miljön – hinder eller möjlighet?

Vad hade man då kunnat åstadkomma med t.ex. en mer omfattande medfinansiering – eller en medfinansiering under kontroll av de lokala aktörerna – i norra Biskopsgården när det gäller fysisk miljö? Vad var det som man tyckte var mest angeläget att förbättra med tanke på de mål som Storstadssatsningen har när det gäller trygghet och trivsel? I den enkätstudie som gjorts i norra Biskopsgården anser de boende att buss- och spårvagnshållplatserna, samt vägen till och från dessa, är det som de upplever som sämst när det gäller trygghet och trivsel. Därefter anger man Friskvädertorget och Svarte Mosse som de minst uppskattade platserna när det gäller trygghet och trivsel (Malm 2004: 33). De lokalt anställdas strategier i åtgärdsplanen när det gäller fysisk miljö, som fokuserade på just dessa platser, hade följaktligen avhjälpt en väsentlig del av problemen när det gäller otrygghet koppat till fysisk miljö – om de hade förverkligats. Det måste betraktas som en brist att Storstadssatsningen inte lyckats utveckla och förbättra den viktiga mötesplats som Friskvädertorget utgör för de boende. Istället riskerar handeln att försvinna – nu senast försvann bankomaten vilken är en viktig förutsättning för att folk ska handla i mataffären och i grönsaksaffären. Den mest sannolika utvecklingen, om inget görs, är att affärerna slår igen och att torget omvandlas till en öde plats och därmed en barriär mellan spårvagnshållplatsen, bostadsområdena och skolan.

Något som har varit positivt för torget är emellertid att man i samband med Storstadssatsningen öppnade ett lokalt medborgarkontor

vid Friskvåderstorget – Idépunkten – där tjänstemännen ansvariga för genomförandet lokaliserades. Hit kunde folk komma och diskutera projektidéer och efterhand utvecklades Idépunkten till en plats som en del projekt använde för att möta invånarna. Efterhand utvecklades arbetet, kulturtolkar från de olika projekten fanns t.ex. tillgängliga i lokalen enligt ett schema och man uppmuntrade projektdeltagare att använda lokalen mer för seminarier och möten. Hit kom även de lokala politikerna regelbundet, periodvis åtminstone, för att sitta ner och prata med boende. Även processledaren i Bo Bra hade inledningsvis sin arbetsplats på Idépunkten vilket var mycket positivt. Då processledaren flyttade till en annan lokal uppstod en avsaknad av representanter för bostadsföretagen, detta var särskilt påtagligt då det dessutom var få projekt inom Storstadssatsningen som involverade bostadsföretagen.

Bild. 57. Husen vid Friskvåderstorget sedda från trafikleden som löper genom stadsdelen.

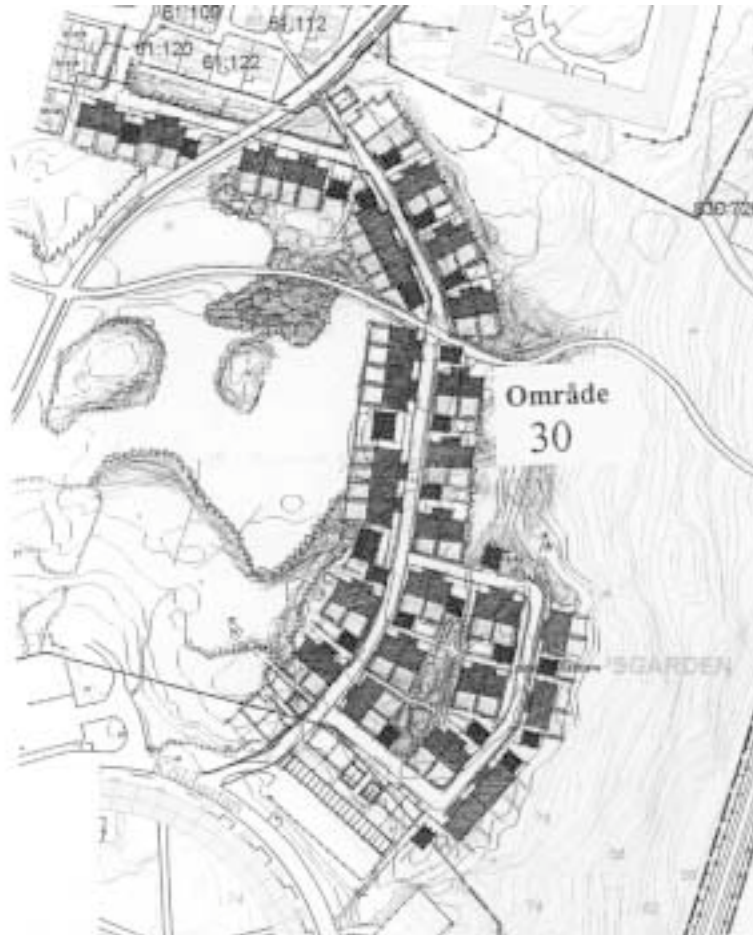
Ett annat stort problem när det gäller fysisk miljö i Biskopsgården är den långa trafikleden genom hela stadsdelen där spårvagnen också går (se bild 57). Problemet är avsaknaden av stadsmiljö längs denna långa raksträcka, som inte bara lämnar den utsatt för väder och vind men också gör den tråkig och ödslig på kvällarna. Det hade det känts betydligt bättre att vistas på spårvagnshållplatserna på kvällen med hus intill så att det fanns fönster – och hopbyggt med torgen, så att man går i stadsmiljö från hållplatsen och hem istället för över alla dessa misskött mellanrum som finns i området. Detta borde vara högingressant i en stad som Göteborg där man efterfrågar förtätningsmöjligheter p.g.a. den allvarliga bostadsbristen. Att spårvagnen slutar i Länsmansgården istället för att fortsätta till Torslanda är också en brist, problemet har under många år diskuterats av tjänstemän och politiker som något de skulle vilja förändra för att göra stadsdelen mer attraktiv:

Jag har en käpphäst när det gäller spårvagnar. Jag tror att det skulle vara himla nyttigt om spårvagnen fortsatte genom stadsdelen – att inte spårvagnen stannade uppe i skogen. Så att det fanns anledning för andra att också åka genom stadsdelen. Vi skulle kunna torgföra stadsdelen som spännande och exotisk också, Friskvåderstorget skulle kunna ha basarer eller torghandel på utsidan – nåt som gör att vanliga svenska människor hade anledning att komma till Biskop för att handla eller ta del av ett exotiskt utbud – så att folk skulle kunna försörja sej (intervju med tjänsteman, 030212).

På samma sätt utgör trafikplatserna mot hamnen, Älvsborgsbron och Majorna en barriär, som också förstärks av bristande kollektivtrafik över den bro som ger snabbast tillgänglighet till resten av staden. Biskopsgården skulle kunna upplevas som en mycket mer central stadsdel om dessa barriärer bearbetades. Det är en svaghet att Storstadssatsningen inte förmått ta tag i dessa stora problem och initiera en förändring.

Det tredje problemet med den fysiska miljön är barriärerna mellan primärområden som sextiotalsplaneringen har gett upphov till. Norra Biskopsgården är alltså inte bara ett etniskt och ekonomiskt segregerat område i Biskopsgården – utan det är segregerat även rent fysiskt: Trafikleden genom området är barriär mot bostadsrättsföreningarna i öster, ett stort skogsområde är barriär mot södra Biskopsgården, i norr utgörs barriären av en höjd och en stängd parkering, och mot Volvo i väster utgör det stora naturområdet Svarte Mosse barriär. Dessa interna barriärer har bearbetats ytterst begränsat inom ramen för Storstadssatsningen. Det som har gjorts är att Bo Bra – som ju kan betraktas som del av Storstadssatsningen genom Framtidenkoncernens medfinansiering – genom sitt nätverkande med Fastighetskontoret som har ett uppdrag att förtäta i kommunen, fått dem att välja just stråk mellan primärområden eller på väg från hållplatsen för förtätning, alltså platser som de boende i Biskopsgården upplever som otrevliga att använda kvällstid (se bild 58). Förtätningen utgörs enligt förslaget dessutom av egnahem, något som det finns brist på i stadsdelen. Dock finns det ännu inga förtättningsplaner längs den långa trafikleden eller ner mot hamnen, det är en svaghet.

Bild 58. Utredningsskiss med förtätning i ett område mellan norra och södra Biskopsgården och i anslutning till en spårvagnshållplats (markerat med bokstaven I på flygfotot). Källa: Fastighetskontoret. Arkitekt: Efem.

Naturområdet Svarte Mosse upplevs, trots att det utgör en barriär, huvudsakligen som positivt, åtminstone av dem som använder det, och är inte aktuellt för bebyggelse i någon större omfattning. Däremot arbetar man intensivt i Bo Bra med att visa alla boende – särskilt de nyinflyttade – vilka möjligheter som finns i Svarte Mosse. Många har aldrig varit där och blir mycket förvånade över hur vackert där är, och en del känner inte till att det finns ett utbud av olika sportaktiviteter trots att de bott i stadsdelen i många år.

Ett fjärde problem relaterat till fysisk miljö är problemet för boende att hitta lokaler för föreningsaktiviteter och möten. Detta problemet, som inledningsvis verkade vara fysiskt betingat, visade sig efterhand snarare handla om ekonomi, organisation och – i en del fall – främlingsfientlighet. Exempelvis hade en hyresgästförening en egen lokal, men en grupp invandrarkvinnor kunde inte få låna den för sina möten

trots att den ofta stod oanvänd. Skolan hade massor med lokaler som stod tomma hela kvällarna p.g.a. att man ansåg det för komplicerat att lösa problemen med låsning och larm. Bostadsföretag kunde stå med tomma lokaler i flera år, men ville inte hyra ut till föreningar för att dom hade haft ett par negativa erfarenheter. Dessa problem har man jobbat med ganska intensivt inom ramen för Storstadssatsningen, dels genom olika projekt men också genom nätverkande och information med utgångspunkt från Idépunkten – man har nått en bra bit på väg både med att öppna skolorna och att informera invånarna om att det finns stora möjligheter att låna lokaler för en kväll. Dock har troligen ännu inte alla föreningar som önskar en egen lokal fått gehör för sina behov.

Ett femte problem är trångboddheten – som framgick ovan har ett av bostadsföretagen gjort en inventering av denna, dock syns ännu inte några konkreta resultat för de boende. Risken är stor att man bara hänför problemet till kommunal nivå och nöjer sig med det. I norra Biskopsgården finns det många tvåor och treor, men bara ett fåtal fyror och femmor. Solbyn har stora radhuslägenheter men det är hög hyra och värmekostnad, vad jag förstår klarar man sig inte med socialbidrag där och området håller nu på att omvandlas till bostadsrätter. Med tanke på att trångboddheten är ett känt problem sedan länge, inte minst inom partnerskapet Bo Bra, är det märkligt att man, när en stor föreningslokal vid årsskiftet blev ledig på andra våningen i hyreshuset vid Friskvåderstorget, diskuterade att bygga om den till *studentlägenheter* istället för att göra de små justeringar som behövs för att den skulle bli en fungerande stor lägenhet.

Många somaliska kvinnor pratar om att trångboddheten är omfattande, man bor ofta med fyra till sex barn i en trea, säger de, och det leder till sociala problem för familjerna. De somaliska kvinnor jag pratat med är mycket kritiska till att de inte får någon valmöjlighet. Man har svårt att få flytta både inom stadsdelen och till andra stadsdelar om man har socialbidrag. Varför kan de inte slå ut dörrar mellan två tvåor, säger de. Denna tjänsteman har sin syn på varför det är så här:

JENNY: Trångboddhet till exempel, det är ett av de största problemen för de boende, det kanske bostadsföretagen inte kan göra nåt åt?

KARIN: Dom kan göra nåt åt det... dom kan ju ta andra lägenheter och slår ihop och gör kontor. Förstår du? Alltså jag... man är inte villig när det gäller vissa saker.

JENNY: Det vill man inte göra menar du?

KARIN: Det vill man inte göra va!

JENNY: Varför då?

KARIN: Man vill väl inte ha dom här stora familjerna i sina bostadsområden...

JENNY: *Varför då?*

KARIN: *För att det blir så mycket förstört, det går mycket vatten och blir mycket mer sopor. Alltså det är ju så (intervju med tjänsteman, 030527).*

Man skulle också kunna inreda lokalerna i bottenvåningarna till stora lägenheter, det finns lokaler som alltid står tomma, säger de boende. Planeringsmässigt borde det inte vara något problem med en sådan lösning, eftersom det redan finns många lägenheter i markplan med egna uteplatser. Föreningar som hyr i markplan i bostadshusen skulle kunna erbjudas plats i ett nybyggt föreningshus vid Friskvåderstorget istället, ovanpå affären. Detta är en vision som tjänstemän har diskuterat eftersom det med Storstadssatsningen blivit uppenbart att föreningarna skulle ha mycket att vinna på att ha en bättre dialog med varandra – dessutom skulle ett föreningshus kanske möjliggöra stöttning av föreningslivet på ett bättre sätt med t.ex. fri bokföringshjälp i de fall då de är involverade i stora ekonomiska sammanhang som Storstadssatsningen.

Sammanfattning

Om man ska summera det viktigaste när det gäller trygghet och trivsel, två begrepp som förstås går hand i hand, måste man först och främst säga att norra Biskopsgården är en trygg plats att bo på när det gäller fysisk miljö – trygg om man jämför med genomsnittet i Göteborg och trygg om man ser till hur den fysiska miljön ser ut. Detta är inte något som Storstadssatsningen har åstadkommit, utan det är en utveckling som har pågått under längre tid – kanske är det Bo Bra som åstadkommit förändringen. För tretton år sedan skrev forskaren Kirsti Kuusela om norra Biskopsgården: »På grund av undermålig skötsel är den fysiska miljön sliten och otrivsam» (Kuusela 1991: 14). Detta uttalandet kan inte sägas gälla större delen av den fysiska miljön idag, även om det berör vissa gårdar och framför allt miljön på och kring Friskvåderstorget.

Som framgår av tidigare beskrivning i detta kapitel finns det emellertid många stora problem i den fysiska miljön som man kunde förvänta sig att Storstadssatsningen skulle ha påverkat på så sätt att en förändringsprocess hade inletts. I det sammanhanget hade det varit positivt om medfinansieringen varit mer synlig och mer möjlig att påverka av de lokala aktörerna. Med tanke på att det finns en stor bostadsbrist i Göteborg är det märkligt att det inte finns någon mer omfattande förtätningsplan för Biskopsgården där det finns plats. Dessutom i ett läge, längs den måttligt trafikerade leden, som verkligen hade behövt en sådan satsning med tanke på hur miljön är – istället

finns det nu planer i kommunen på att bygga bostäder i form av ett tjugo till trettio våningar högt punkthus i Gårda, en del av stan som har stora miljöproblem i form av avgaser och buller från motorvägen.

Ett annat problem när det gäller Storstadssatsningen i norra Biskopsgården, om man talar om trygghet kopplat till fysisk miljö, är att man endast har inriktat sig på den lokala nivån. På det sättet kommer man inte åt stigmatiseringen av stadsdelen – vilken utgör en väsentlig del av problemet för invånarna, kanske särskilt för ungdomar. En anställd i ett av bostadsföretagen var helt klar över detta, när frågan om trygghet diskuterades på ett möte inom Bo Bra:

Jag var på trygghetskonferensen på mässan. Där sa GW Persson att statistiskt och säkerhetsmässigt har vi högre trygghet än någonsin. Alltså är rädslan en medieprodukt! (deltagande observation, 021111).

Att endast fokusera på lokal fysisk miljö – att sträva efter att minska antalet brott i området eller att göra den fysiska miljön mer trivsamt och vacker – påverkar visserligen stigmatiseringen i någon mån men eftersom brottligheten är relativt låg och underhållet numera inte är extremt eftersatt, som det var för femton år sedan, är det tveksamt om sådana åtgärder verkligen har någon effekt på stigmatiseringen. Ett omfattande förtätningsprojekt, t.ex. att bygga blandstad längs leden, hade däremot troligtvis bidragit till att en positiv bild av Biskopsgården i media – en satsning som skulle visa att stadens politiker tycker att Biskopsgården är en viktig stadsdel med framtidsmöjligheter.

När det gäller den sociala miljön, är det emellertid inte tryggt och trivsamt i norra Biskopsgården. Detta verkar ha större betydelse för stigmatiseringen av den fysiska miljön än statistik över brottslighet. Ungdomskriminalitet är ett problem, både för de ungdomar som begår brott och för dem det drabbar, liksom att våld och andra sociala problem hemma hos folk innebär stor otrygghet. Dessa problem är nära förknippade med arbetslöshet och att ungdomar misslyckas i skolan. Med tanke på denna otrygghet är det väsentligt att kommunens företrädare, i norra Biskopsgården handlar det främst om stadsdelsnämnd och stadsdelsförvaltning, inte släpper hela ansvaret för trygghetsfrågorna till fastighetsägare i lokala partnerskap. De människor som stör granarna med brott och våld – och bidrar till stigmatisering – har sociala problem. Om man ska kunna hjälpa dem, vilket ingår i det kommunala uppdraget, kan man inte stänga dem ute – var finns de då?

* * *

Del III.

Diskussion

Bostadsområdenas förändring

Bland de projekt som var föreslagna i stadsdelarnas åtgärdsprogram inom Storstadssatsningen var det bara några få som handlade om bostadsföretagens insatser i bostadsområdena, de låg främst i Bergsjön. Det hängde samman med att flera av bostadsföretagens insatser visserligen räknades som medfinansiering till den statliga satsningen, men inte var en del av den. Det ingick därför inte från början i utvärderingsuppdraget att studera bostadsområdenas förändring. Under utvärderingens gång har det emellertid blivit tydligt att det är omöjligt att särskilja de fysiska förändringar som är ett resultat av Storstadssatsningen, dels för att den verkligt genomgripande förnyelsen görs av bostadsföretagen, dels för att insatser av olika slag i praktiken vävs samman till en helhet. Vi vill därför översiktligt redogöra för några iakttagelser.

I de statliga direktiven för det lokala utvecklingsavtalet fick inte boendet och bostadsföretagen någon framträdande roll i storstadsarbetet. I Göteborg har trots detta ett stort arbete och stora förändringar genomförts i bostadsområdena i samband med Storstadssatsningen. Det har gjorts på initiativ av fastighetsägarna, särskilt inom den kommunalt ägda Framtidenkoncernen, utifrån liknande målsättningar som i Storstadssatsningens målområde 3. Två av huvudpunkterna i Göteborgs stads ägardirektiv till Framtidenkoncernen är således ”De boende ska genom bostadsföretagen ges ett långtgående inflytande över sin bostad och över dess närmaste omgivning” och ”Genom ett fördjupat engagemang i, och ansvarstagande för, sitt boende ska de boende utveckla sin egen välfärd” (Förvaltnings AB Framtiden 2003). De kommunala bostadsföretagens insatser har fått räknas som medfinansiering till den statliga satsningen, men Framtiden framhåller att man därtill gjort förbättringar utöver medfinansieringen. Man understryker också att man skulle gjort det oavsett om Storstadssatsningen kommit till stånd eller inte (Förvaltnings AB Framtiden 2004).

Boverket framhöll i sitt remissvar på *Lokalt utvecklingsavtal för Göteborg* att göteborgsavtalet i jämförelse med de övriga sex storstadskommunerna ”i högre grad än de tidigare avtalen innehåller verksamheter som är konkreta och utgår från de boendes och de lokala aktörernas perspektiv” år 2001. Man såg det som en brist att Storstadssatsningen i Stockholm och Malmö inte lyft fram boendets och boendemiljöns centrala betydelse för levnadsvillkor och integration, och man argumenterade för att de boendes delaktighet borde vara den grundläggande utgångspunkten. Som en förklaring till att Göteborg skilde sig från övriga kommuner såg Boverket just att kommunledningen gett Framtidenkoncernen ett speciellt ansvar.

Göteborg är alltså den kommun som genom sina bostadsbolag satsat mest på bostadsområdenas upprustning och utveckling under den

period storstadssatsningen pågått. Det gäller särskilt i Gårdsten och Hjällbo, men också i Bergsjön och i viss utsträckning också i norra Biskopsgården. Att insatserna blivit olika stora i de olika stadsdelarna förklarar Framtiden med de olika utgångslägen man hade under senare delen av 1990-talet, då Gårdsten och Hjällbo var mycket nedslitna och i behov av extraordinärt underhåll. För dessa områden bildades två särskilda bostadsbolag för de kommunalt ägda bostäderna – Gårdstensbostäder respektive HjällboBostaden. I Bergsjön överfördes under perioden Bostadsbolagets fastigheter till Familjebostäder, som därmed blev det enda kommunala bostadsföretaget i stadsdelen. I norra Biskopsgården var sedan tidigare det kommunala Bostadsbolaget huvudägare, Poseidon äger emellertid också en fastighet i området och det finns två privata värdar. Det privata fastighetsägandet är som helhet inte omfattande - det är bara i Bergsjön som det finns ett flertal privata fastighetsägare, därav flera med några få fastigheter.

Mot bakgrund av de olika förutsättningarna i de fyra stadsdelarna är det svårt att göra en direkt jämförelse mellan dem. Extraordinära insatser har gjorts i framför allt Gårdsten och Hjällbo, med tydliga effekter i en förbättrad bostadsmiljö. I Gårdsten har det mesta av bebyggelsen rustats upp eller byggts om, flera ombyggnader har varit genomgripande för att ge byggnaderna ett helt nytt uttryck, som ekologiska solhus eller terrasserade avslutningar på de höga skivhusen. Några byggnader har rivits för att ge plats åt småhus, i syfte att få en blandad bebyggelse och åstadkomma möjligheter till boendekarriär. Nya småhusgrupper med utsikt över älvdalen planeras. I Gårdsten har man inte stannat vid att stoppa förfallet och rusta upp, utan fortsatt med viss omgestaltning av byggnader och område. Den förändrade fysiska miljön har varit en del av den nya bild man velat ge av stadsdelen. En viktig del av målsättningen att alla bostadsområden skall vara trivsamma är att motverka den negativa bilden av förorten, inåt och utåt, något som genomsyrat arbetet både inom Storstadssatsningen och bostadsföretagen.

I Hjällbo och Bergsjön har man prövat en annan metod för att stärka bilden – nämligen att understryka arkitektoniska och kulturhistoriska värden som finns i byggnaderna, utifrån erfarenheter från den inledande delen av Storstadssatsningen, *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. En undersökning i Hjällbo efter k-märkningen och den antikvariska restaureringen av Skolspåret visade på flertalet positiva, men också en del undrande attityder bland de boende (Ohlander 2002). Orsaker till den positiva värderingen var förhoppningen att området skulle skötas bättre och att Hjällbos rykte skulle förbättras.

En uppenbar fråga när man iakttar så helt olika sätt att gå till väga vid förnyelse av miljonprogrammet är hur bostadsområdenas kvaliteter och brister skall identifieras och komma till uttryck i planeringen. Vad innebär varsamhet enligt Plan- och bygglagen i de utsatta bostadsom-

råderna från denna tid? Varsamhet är inte ett absolut begrepp, utan kan definieras som en metod att ta till vara kvaliteter och åtgärda brister på ett optimalt sätt i en förnyelse av byggnader. Det blir fråga om en avvägning mellan olika intressen och synsätt hos berörda parter, där de boendes delaktighet i processen är viktig utifrån de mål som bostadsföretag och Storstadssatsning ställt upp. I både Gårdsten och Hjällbo bildar de boende en majoritet i bostadsföretagets styrelse. I båda fallen har man lyckats lyfta nedgångna bostadsmiljöer till att bli väl underhållna. I Gårdsten kan man kanske se de omgestaltningar som gjorts under de första åren som en injektion för att vända utvecklingen – i ett senare skede är nu planerna att i det fortsatta arbetet bevara byggnadernas utformning. Den extra finansieringen från Framtiden kommer att upphöra från och med 2005.

I Bergsjön var som nämnts utgångsläget annorlunda, med ett blandat fastighetsäggande – förutom Familjebostäder och Bostadsbolaget cirka 15 privata fastighetsägare och 4 bostadsrättsföreningar. Utformningen av hus och stadsplan skiljer sig mycket åt områdena emellan. De flesta hustyper finns representerade – punkthus, höga skivhus, småhus och 3-4-vånings lamellhus i olika planformer. Det är alltså en varierad arkitektur, ofta med goda förutsättningar att ge en trivsamt miljö. Även om Bergsjön inte var lika nedgången som stora delar av Gårdsten och Hjällbo, fanns det ändå tydliga och av de boende påtalade brister i underhåll och skötsel i flera områden.

Tre av Bergsjöns projekt inom Storstadssatsningens målområde 3 har handlat om fastighetsutveckling: Fastighetutveckling inom Framtidenkoncernen, Torg- och fastighetsutveckling runt Kometorget samt Torg- och fastighetsutveckling runt Gärdsås Torg. Syftet med dessa projekt var bl.a. att åstadkomma en samsyn mellan olika aktörer i stadsdelen och att samordna insatser för en tryggare och trivsammare boendemiljö där de boende är delaktiga. Insatserna har till stor del samordnats av en särskild enhet inom stadsdelsförvaltningen, Agenda 21-kontoret. Processen beskrivs närmare i avsnittet om Storstadssatsningen i Bergsjön, här skall det handla om effekterna för bostadsområdena.

Familjebostäder hade rustat upp sitt bostadsområde med 8-vånings skivhus vid Siriusgatan redan i början av 1990-talet, bl.a. med en ny uppmärksam färgsättning. När företaget år 2002 tog över Bostadsbolagets fastigheter valde man att utifrån inventeringen och värderingen i *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* lyfta fram de värden i bebyggelsen som beskrivits i utredningen. De karakteristiska fasaderna på punkthusen vid Rymdorget renoverades med sitt ursprungliga utseende i behåll. Ett loftgångshus strax intill har q-märkts, dvs. det finns skyddsbestämmelser i detaljplanen för hur exteriörerna skall bevaras. Det kommer att renoveras nära ursprunglig utformning.

I flera av bostadsområdena i Bergsjön har arbete för att öka trygghet och trivsel påbörjats av enskilda fastighetsägare, förutom Familjebostäder också flera privata ägare och bostadsrättsföreningar. Man har som exempel förbättrat eller anlagt lekplatser på en del gårdar, omgestaltat entréer, rensat i de miljöförbättringar som gjorts genom åren, sektionerat källare för ökad trygghet. Inom områdena är det fastighetsägarna själva som står för kostnaderna för upprustningen, men Storstadssatsningen har i flera fall bidragit genom Agenda 21-kontorets initierande, samordnande eller stödjande arbete. I en stadsdel som Bergsjön med många fastighetsägare av olika typ, storlek och inställning har vikten av samverkan och samordning visat sig tydligt, och samtidigt gett exempel på möjligheter och svårigheter i ett sådant arbete. När många intressenter skall medverka i besluten och verksamheten kan insatserna ta tid eller rent av gå om intet, när inte alla drar åt samma håll.

Framtidenkoncernens medfinansiering till utvecklingsavtalet i norra Biskopsgården var liten och gällde inte direkt förbättring av bebyggelsemiljön. Den verksamhet man inledningsvis räknade som medfinansiering var stöd till Bo Bra-processen som med sitt arbete syftar till att förbättra trygghet och trivsel med de boende delaktiga i processen. Den lägre medfinansieringen förklarade Framtiden med att norra Biskopsgården redan från början hade en attraktiv utformning och arkitektur jämfört med många andra förortsområden och därför inte hade behov av omfattande renoveringar och ombyggnader.

I Storstadssatsningens åtgärdsplan för norra Biskopsgården, som grundade sig på behov uttryckta av föreningslivet och verksamma i stadsdelen, fanns emellertid projektförslag som rörde förändring av fysisk miljö. Men stadsdelen hade inte, som de tre andra stadsdelarna, haft stöd av tidigare statliga satsningar och det tog därför längre tid att organisera sig när Storstadssatsningen kom. Detta kan vara en bidragande förklaring till att projekten i Norra Biskopsgården slutligen inte kom att handla om fysisk miljö, eftersom byggande kräver lång framförhållning innan det kan realiseras.

Som framgick av kapitlet om norra Biskopsgården presenterade emellertid Framtidenkoncernen i slutet av satsningen ett material som visade att vissa insatser inom ramen för ordinarie budget för lokalt utvecklingsarbete, borde betraktas som medfinansiering då insatserna var lokalt förankrade och strävade efter samma mål som Storstadssatsningen. De handlade t.ex. om att pröva nya strategier för boendedialog angående vissa brister i miljön och om det s.k. Trygghetsprojektet som drivs av det lokala partnerskapet Bo Bra.

Utvärderingen visar att det var högst motiverat att lägga medfinansiering på fysisk miljö även i norra Biskopsgården, då många boende, trots den positiva utveckling som skett under nittioalet, uppgett att bristerna i den fysiska miljön var påtagliga. Enligt Framtidenkoncer-

nens egen undersökning har norra Biskopsgården faktiskt det lägsta kundbetyget av de fyra områden som ingår i Storstadssatsningen, ett betyg som inte har förbättrats under tiden som satsningen har pågått (se bild 60-62).

Som helhet ser vi alltså att förutsättningar och insatser är mycket olika i de fyra stadsdelarna. I Gårdsten och Hjällbo har man lyft nedgångna bostadsområden till att bli väl upprustade och vårdade. Det är ett imponerande arbete för en bättre arkitektur och miljö som gjorts på kort tid sedan slutet av 1990-talet av starka bostadsföretag där de boende idag är majoritet i styrelserna, och med hjälp av den särskilda finansieringen från Framtiden. I Bergsjön har storstadsarbetet inneburit en intressant metodutveckling för att arbeta med miljöfrågor och de boendes delaktighet i en stadsdel med mångsidigt ägande. Det har gällt enskilda bostadsområden, men framför allt samspelet mellan olika intressenter i stadsdelen som helhet. Samordningen har gjorts genom det lokala Agenda 21-kontoret inom stadsdelsförvaltningen som haft medel från Storstadssatsningen för ändamålet. Metodexemplet från Bergsjön har gett ett intressant exempel på hur förnyelseprocessen kan utvecklas i en stadsdel där många olika fastighetsägare, markägare och förvaltningar är aktiva, och är väl värt att utvecklas och spridas till andra stadsdelar i landet.

Hur har de boende i de fyra stadsdelarna uppfattat förändringarna? I SOM-institutets undersökning av Storstadssatsningen år 2003 fanns en fråga om tillfredsställelsen med att bo i Göteborg, den egna stadsdelen och det egna bostadsområdet (Norén Bretzer 2003). Svaren visar överlag att andelen som är nöjda med att bo i sitt bostadsområde är låg i alla fyra fallen (59 %), jämfört med andelen som är nöjda med att bo i Göteborg (83%). Den lägsta tillfredsställelsen känner man dock överlag med att bo i den egna stadsdelen. Bara i genomsnitt 52% säger sig vara tillfreds med att bo där. Tendensen är särskilt tydlig i Bergsjön.

Bild 59. Efter tabell 1 i SOM-institutets Storstadsundersökning 2003.

Tabell 1. Tillfredsställelse med att bo i Göteborg, stadsdelen, bostadsområdet (procent)			
	Göteborg	Stadsdelen	Bostadsområdet
<i>Storstads-SOM 2003:</i>			
Bergsjön	84	46	58
Gårdsten	82	56	64
Hjällbo	84	57	64
Norra Biskopsgården	83	48	51
Totalt	83	52	59
<i>Alder</i>			
15-29 år	85	46	54
30-49 år	84	51	57
50-64 år	84	58	67
65-85 år	79	62	69
<i>Kön</i>			
Män	83	49	57
Kvinnor	83	54	62
Väst-SOM 2002 (Gbg)¹	86	*	86
Angered 1996	89	64	77
<i>Kommentar: Frågan som tabellen baseras på är följande: Allmänt sett, hur bra tycker Du det är att bo i: a) Det bostadsområde där Du bor? b) Bergsjön/Gårdsten/Hjällbo/Norra Biskopsgården, c) Göteborg. I Angeredsundersökningen var svarsalternativ b) Din stadsdel. Övan redovisas den procentandel som uppgett positivt svar. Minsta antal svarande per stadsdel är 663 personer. Antal svarande i Väst-SOM 1992 var 847 personer, antal svarande i Väst-SOM 2002 var 1002 personer och i Angeredsstudien svarade 557 personer.</i>			

Norén Bretzer tolkar förhållandet att svarspersonerna är ”mer nöjda med att bo i Göteborg och att bo i sitt bostadsområde, men mest missnöjda med sitt boende i själva stadsdelen tyder på att stadsdelen i sig associeras med olika negativa uppfattningar”. Det kan alltså handla om vilket rykte de boende uppfattar att stadsdelen har i andra stadsdelar och i massmedia. Som utvärderare av den fysiska miljön menar vi att det dessutom kan tyda på att man är mer nöjd med utformning och skötsel i det egna bostadsområdet än i stadsdelen som helhet.

I samma undersökning anger de boende sin syn på hus och gårdar. Särskilt de boende i Bergsjön och Gårdsten tycker att hus och gårdar ger ett trist intryck (63 resp 64%), det är något bättre i Hjällbo och norra Biskopsgården (55 resp 58 %). Även svaren på frågan om man har funderat på att flytta från området under det senaste året visar att en majoritet gjort det, i norra Biskopsgården så många som 60%, i Bergsjön 57%, i Gårdsten 52% och lägst i Hjällbo med 47%. De flesta ville gärna flytta till annan del av Göteborg (70%), färre till annat område i den egna stadsdelen (15%).

Framtiden gör årligen undersökningar av boendetrivseln i sina bostadsområden genom enkäter till hyresgästerna. Man mäter ett helhetsvärde på trivseln - s.k. ”Nöjd boendeindex, NBI” (se fotnot 5), samt ett flertal delaspekter. NBI för år 2003 visar högst värden för boendetrivseln i Gårdsten, följt av Hjällbo, Bergsjön och norra Biskopsgården i nämnd ordning. De högsta värdena under perioden 1999-2003 finns år 2001, det år Storstadssatsningen startar. Därefter

har värdena sjunkit svagt. Detsamma gäller för de boendes uppfattning om huruvida det är rent och snyggt i bostadsområdet. Även där ligger de högsta värdena år 2001, för att sedan sjunka något. De boende har också fått frågan om hur de upplever möjligheten att vistas ute i området på kvällen utan risk för ofredande eller hot. Tryggast känner man sig år 2003 i Hjällbo, följt av Gårdsten, norra Biskopsgården och Bergsjön i nämnd ordning. Förändringarna över åren är små. Om man jämför med 1999 års värden har alla stadsdelar utom Bergsjön högre värden år 2003, men värdena har gått svagt upp och ner under de mellanliggande åren. Det totala trygghetsindexet har stigit i alla fyra stadsdelarna sedan år 2000.

Bild 60. Trivsel. Av Framtidens boendetrivselundersökning framgår också att män är lite mer nöjda med sitt boende än kvinnor, hushåll med barn är lite mer nöjda än hushåll utan barn och personer med utländsk härkomst är lite mer nöjda än svenskar (NBI allmänt). När det gäller bostaden är kvinnor lite mer nöjda än män, hushåll utan barn är lite mer nöjda med bostaden än hushåll med barn, svenskar är mer nöjda med bostaden än personer med utländsk härkomst. Källa: Framtidens boendeundersökningar NBI

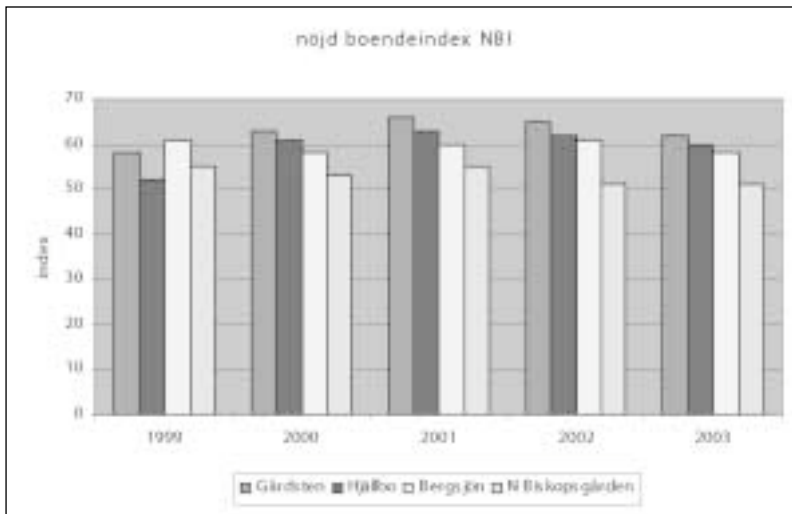

Bild 61. Skötsel. Uppfattningen att det är rent och snyggt har långsamt sjunkit sen 1998
 Källa: Framtidens boendeundersökningar

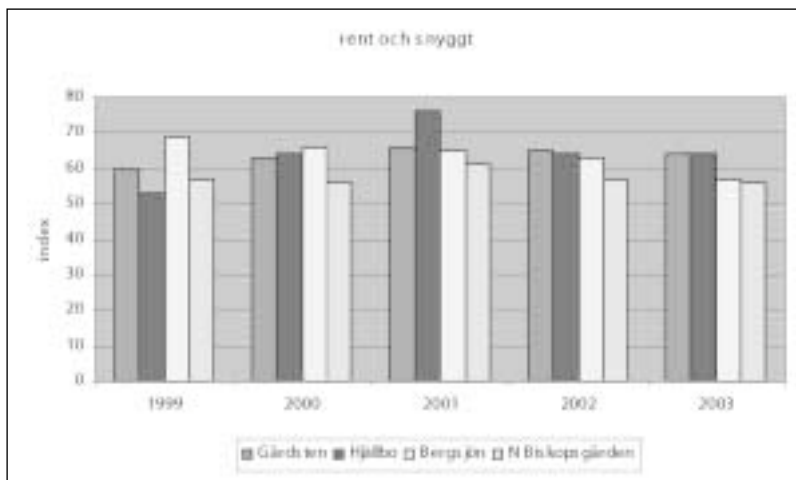
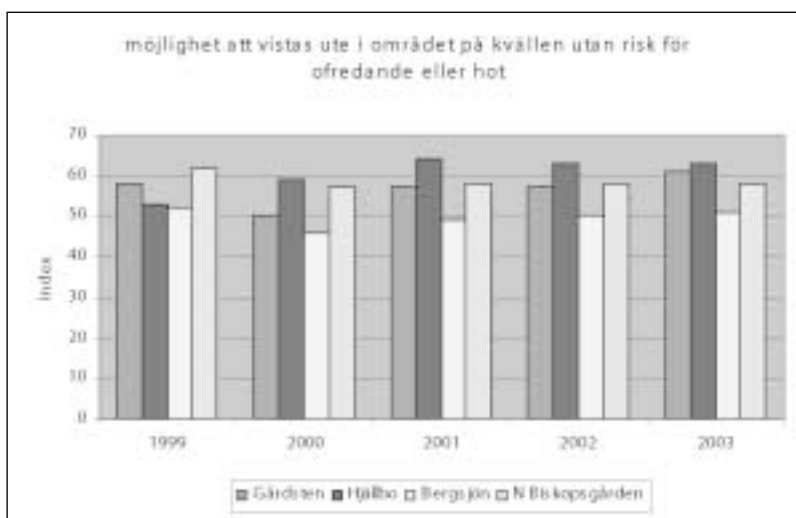

Bild 62. Trygghet. Tryggast känner man sig år 2003 i Hjällbo, följt av Gårdsten, Norra Biskopsgården och Bergsjön. Förändringarna över åren är små. Källa: Framtidens boendeundersökningar NBI

De uppmätta värdena för upplevelsen av trygghet visar alltså en tendens till förbättring, medan värdena för trivsel snarast visar en tendens till minskning. Samtidigt som utvärderingen av den fysiska miljön visar på stora förbättringar och intressanta processer i områdena motsvaras detta inte av en motsvarande stark höjning av Nöjd boendeindex. Att mäta trivsel är att mäta en komplicerad helhet, där många faktorer spelar in förutom bostadsmiljön, och där vi inte haft möjlighet att analysera siffrorna mot bakgrund av sociala förändringar, t.ex. hur antalet flyktingar förändrats.

En delförklaring till att tillfredsställelsen med bostadsmiljön inte ökat mer markant kan vara att de boende blivit mer medvetna om möjligheten att påverka sin bostadsmiljö och att diskutera vad kvalitet är, under Storstadsatsningens tid. Det leder inte alltid till goda betyg på kort sikt, men kan innebära ett fortsatt engagemang i frågorna från både boende och fastighetsägare.

Trygghet i stadsdelarna

Begreppet trygghet kan ha en vid betydelse. Brottsförebyggande åtgärder i den fysiska miljön har betydelse för känslan av trygghet, men många andra faktorer spelar också in, som till exempel om man har utbildning, arbete och en förankring i samhället, sådant som handlar om att leva ett bra liv. Carina Listerborn diskuterar utförligt begreppet otrygghet i sin avhandling *Trygg stad*. ”Inom stadsplanering är trygghetsbegreppet ofta en fråga om att skapa en miljö som människor trivs i och vill vistas i utan att känna obehag. Denna vida formulering gör att frågorna tenderar att handla om många olika saker som till exempel belysning, uteserveringar och boendeinflytande” (Listerborn 2002).

I *Allas vårt ansvar* formulerar regeringen ett nationellt brottsförebyggande program. Med utgångspunkt i programmet har olika myndigheter fått särskilda uppdrag av regeringen (Justitiedepartementet Ds 1996:59). Boverket har gjort en kunskapsöversikt som behandlar bebyggelseinriktade åtgärder mot brott (*Brott, bebyggelse och planering* 1998). Brottsprevention delas oftast in i social och situationell brottsprevention. Båda typerna av brottsprevention är viktiga i det brottsförebyggande arbetet. Med social brottsprevention menas åtgärder som syftar till att minska individens benägenhet att begå brott. Det innebär långsiktiga åtgärder som att bygga upp en allmän social välfärd, men även näraliggande åtgärder som att satsa på fritidsaktiviteter för barn och ungdomar. Syftet med situationell brottsprevention är att minska *tillfällena* till brott. Åtgärderna är här inte inriktade på brottslingen/individerna utan mot omgivningen, som skall försvåra olika typer av brott. Det situationella brottsförebyggandet handlar till stor del om bebyggelseinriktade åtgärder. Det kan bestå av fysiska hinder som att förbättra inbrotts säkerheten i källarförråd genom t.ex. bättre lås och sektionering av källarutrymmen. På områdesnivå kan det handla om att göra gångvägar, platser och hållplatser synliga för många människor – att ge omgivningen ögon. De fysiska hindren kan också vara mer symboliska, som när man genom staket, skyltar eller rabatter markerar vem som ansvarar för ett område. Är ett område välstädat och välskött så signalerar det att någon bryr sig. Social kontroll kan vara av informell art och utövas av de boende, eller formell där det är anställda och verksamma i ett

område som överblickar omgivningen. I skriften *Brott, bebyggelse och planering* beskrivs ett antal generella utformningsprinciper för kommunikationsmönster och grannskap som har betydelse för känslan av trygghet i olika miljöer:

- Överblickbarhet, siktlinjer.
- Synlighet; genomsiktliga entréer, inga prång, bra belysning.
- Orienterbarhet; tydliga gångvägar, markerade entréer, inga prång.
- Tillgänglighet; lätt att hitta hållplatser, nära till alternativa vägval, inga tunnlar.
- Rumsliga ansvarsförhållanden; tydliga gränser mellan det privata, halvprivata, halvoffentliga ger stöd för att den sociala kontrollen ska fungera.
- Förvaltning; välskötta, ordnade platser där människor vill stanna till, blandning av funktioner, där skalan har betydelse för överblickbarhet, att känna igen sig.
- Tidsanvändningsmönster; försöka sprida ut människors rörelser över dygnet i möjligaste mån

Områdesstruktur och trafikseparering

Den fysiska strukturen med funktionsuppdelning och trafikseparering så som planidealet på sextioalet föreskrev, utgör ett grundproblem i det flesta av miljonprogrammets förorter, så även i Bergsjön, Gårdsten, Hjällbo och norra Biskopsgården. Stadsdelarnas uppbyggnad med en ringled för biltrafiken, där angöring till bostadsområdena sker via matargator som leder in i områdena, kan liknas vid en trädstruktur där grenverket slutar i återvändsgränder. Parkeringsplatserna finns i utkanten längs ringleden och stadsdelens inre blir en bilfri och trafik-säker miljö. Buss- och spårvagnstrafik har ofta sin sträckning delvis inne i stadsdelen och via hållplatserna för kollektivtrafiken leds man vidare till ett nätverk av gångvägar som leder till bostadsområden och centrumanläggningar. De svenska bostadsområdenas typologi och utveckling från 1940 till 1970-talet beskrivs i *Suburban navigation. A study of hidden and visual features in urban design* (Klasander 2003). Klasander beskriver hur kontakten mellan gata och byggnad är helt borta under miljonprogrammet, byggnaderna ligger utspridda och inga eller få entréer vetter mot gångvägar eller gator. Torgen vänds ofta ut och in och inomhustorget blir endast en kommersiell plats i stället för en mötesplats med en blandning av verksamheter för kultur, rekreation och samhälllig service. Karakteriseringen gäller även våra fyra stadsdelar, dock inte Biskopsgården i samma utsträckning som de andra tre, eftersom den stadsdelen till största delen byggdes under slutet av femtiotalet. I Bergsjön går bil- och busstrafik i ringleden

runt stadsdelen och här återfinns också parkeringsytorna. Spårvagnen sträcker sig genom stadsdelens mitt och slutar med en ändhållplats. I Gårdsten går också bil- och busstrafik i en ring runt bostadsområdena som ligger i stadsdelens ytterkant. Här finns ingen spårväg. Hjällbo delas mitt itu av ett nedsänkt parti där bil- och spårvagnstrafik passerar och fortsätter norrut till angränsande stadsdelar. I norra Biskopsgården bildas enklaver där varje bostadsområde angörs från en matargata som går genom hela stadsdelen.

Våra fyra områden liksom de flesta av miljonprogrammets stadsdelar kännetecknas av att det finns för många öppna ytor och förgrenade nätverk av gångvägar att förflytta sig på. Detta gör att rörelsemönstret förtunnas och effektivt sprids ut. Det blir lätt ödsligt och folktomt om människor sprids över ett stort område. Eftersom det oftast känns tryggare att vistas ute där det finns andra människor är det önskvärt att det är naturligt för så många som möjligt att röra sig ute. Tryggheten ligger i att det finns människor på gatorna, men man behöver inte veta vilka de är. Det kan finnas trygghet och anonymitet samtidigt. Ska man förbättra rörelsemönstren i bostadsområdena måste man koncentrera stråken och underlätta för genomströmning så att ett slags rutnät skapas. Och då menas inte att det måste vara den gamla kvartersstadens regelbundet formade byggnadskvarter och att man måste göra förändringar överallt. Men det är viktigt att ta ett helhetsgrepp och göra en noggrann analys. Det typiska för stadsmässighet i den traditionella rutnätstaden är just genomströmning och det offentliga rummets kontinuitet. Det är lättare att hitta i ett rutnät än i en trädstruktur och för orienterbarheten är det viktigt att man kan avläsa i miljön hur man skall förflytta sig för att komma dit man ska. I den gamla staden fanns portar, staket och förträdgårdar, byggnadselement som gav information om vad olika platser kan användas till. I den moderna staden skapas istället gränser genom ett stort avstånd, t.ex. en vid gräsyta eller parkeringsplats (Arnstberg & Bergström 2001).

Miljonprogrammets struktur är starkt styrande för människors utspridda rörelsemönster. Att förändra hela strukturen är omfattande och tidskrävande. Men möjligheter finns att göra förbättringar utifrån de strukturer som råder. Viktiga åtgärder är att skapa kontakt mellan stadsdelens olika delar men även att koppla samman stadsdelen med omgivningen.

Trygghetsskapande åtgärder

De trygghetsskapande åtgärderna som genomförts i stadsdelarna har det gemensamt att de ämnar kompensera dels för den rådande stadsstrukturen, dels för den sociala situationen. Gemensamt för alla bostadsområdena är att åtgärder behövs och utförts kring källarförråd, tvättstugor och parkeringsgarage. På flera ställen har man till exempel

byggt om källarlokalerna till uthyrningsbara lokaler, lägenhetsförråd har sektionerats, parkeringsdäcken har inventerats, målats i ljusa färger och fått bättre belysning. Tvättstugor har flyttats upp i markplan.

Vägen till kollektivtrafikens hållplatser ligger oftast skydd av träd eller en bit ifrån bebyggelsen, ofta måste man passera naturpartier på sin väg till hållplatsen. Ombyggnad, flyttning och upprustning av spårvagnshållplatser har man satsat på i Bergsjön och Hjällbo. Rönning av grönska och bättre belysning är andra viktiga inslag i alla stadsdelarna. I Biskopsgården har Bo Bra under mer än tio år genomfört Kvalitetsrundor, promenader i hela stadsdelen som genomförs regelbundet där lokalt anställda, tillsammans med Park- och naturförvaltningen pekar på problem i den fysiska miljön och kommer överens om åtgärder. I Bergsjön har man inom Storstadssatsningen satsat på trygghetsvandringar tillsammans med boende och ringat in otrygga mellanrum. Dessa mellanrum visade sig vara viktiga gångvägsstråk och buss- och spårvagnshållplatser, alltså sådana platser som används i vardagslivet. Detta ledde vidare till att man, tillsammans med Trafikkontoret och Park- och naturförvaltningen, byggde om spårvagnshållplatser, röjde bort buskar och träd, förbättrade belysningen längs gångstråk och byggde en lekplats i området mellan två torg. En stadsdelsväktare är ett resultat av den samverkan mellan fastighetsägarna som utgjort en del av storstadsarbetet.

I Hjällbo och Gårdsten har man satsat på Trygghetsgrupper bestående av kulturtolkare kunniga i flera språk, som utövar tillsyn och fungerar som störmingsjour. Trygghetsgruppens vuxenvandrare erbjuder eskort, som innebär möjlighet att få sällskap från hållplatsen och bidrar till ökad trygghet och att fler är i rörelse i området. Vuxenvandrarna står för en ny yrkesroll som är ett mellanting mellan fältassistent, fritidsledare, väktare och fastighetsskötare. Skolvårdar i skolan utför socialt arbete för att motverka kriminalitet hos ungdomar.

En annan viktig aspekt av trygghet är möjligheten att orientera sig. Utspridd bebyggelse och ett stort nät av gångvägar innebär att det ofta är svårt att skaffa sig en överblick. Det varierar dock mellan stadsdelarna. I Bergsjön är ringleden tydlig för den bilburne med skyltar som visar var man ska svänga in för att komma till olika gatunummers. Kommer man med spårvagn är det svårare att orientera sig och veta åt vilket håll man skall gå på grund av de stora höjdskillnaderna och att bostadsområdena är utformade som glesa bebyggelseöar. I Hjällbo skulle man kunna säga att det är tvärtom. Här finns ingen tydlig ringled, det är svårt att veta vilken matargata som leder till vilket bostadsområde om man kommer med bil. För gående är Hjällbo mer överblickbart. Man kliver av spårvagnen vars hållplats visserligen ligger nedsänkt, men via trappa och gångbro som förbinder de två delarna på var sida om spårvägen får man en viss överblick. Bebyggelsen ligger ganska koncentrerad på en flack plåt.

Av stor vikt för ett bostadsområde är att det finns service som är nära, praktiskt och tryggt belägen. Detta är också något man arbetat med i alla stadsdelarna, men kommit olika långt på väg. I *Lokala torg* beskrivs ett antal faktorer i den fysiska miljön kring torgen som har betydelse för tryggheten (Olsson, Cruse & Ohlander 2004). Bostäder och lugnt körande biltrafik vid torget innebär att det är befolkat en större del av dygnet. Rätt utformad grönska, sittplatser och rumskapande belysning är viktiga. Det är bra om man kan undvika jalousier, övervakningskameror och överbyggda inomhustorg. Lastkajsidan av ett affärscentrum utgör en baksida och barriär som dock är svår att komma ifrån.

I Hjällbo har man rustat upp centrum, byggt om affärshuset och byggt en basar för frukt- och grönsakshandeln. Torget har fått ny markbeläggning i sten.

I Bergsjön har man satsat på att rusta upp tre centrumanläggningar i anslutning till spårvagnshållplatserna. Det lilla Komettorget vid spårvagnens ändhallplats har fått ny belysning och markbeläggning utsmyckad med betongmosaik som skolbarnen utformat. Odling och ett konstverk har anlagts intill torget. Spårvagnshållplatsen är upprustad och träd och sly har tagits bort. Vid Rymdorget/Bergsjöns centrum har spårvagnshållplatsen rustats upp liksom affärshuset. Planteringar har rensats bort för att få en siktlinje och skapa överblick över stråket längs torget. Mycket arbete återstår för att lyckas utveckla den tredje centrumanläggningen, Galileis gata, till ett trivsamt och tryggt torg. Man hade planerat uppföra kontorslokaler i en påbyggnad på det befintliga affärshuset och utforma en torgyta intill spårvagnshållplatsen samt öppna en stor livsmedelsbutik (Liedl). Färdig detaljplan finns. Motgångarna för projektet är flera. Delar av förvaltningen, som man hoppats på som hyresgäster, förläggs istället till Rymdorget (där hela stadsdelsförvaltningen ska inrymmas i ett före detta äldreboende). I dagsläget är det osäkert om Liedl kommer att etablera sig vid torget.

I norra Biskopsgården har man inte svarat upp mot det behov som både boende och verksamma uttryckt och som handlar om att göra entrén till området från spårvagnshållplatsen mer tillmötesgående och att satsa på det lokala Friskvåderstorget så att det får förutsättning att finnas kvar som kommersiellt centrum – därmed skulle det också få förutsättning att fungera som en trygg länk mellan hållplatsen, bostadsområdena och skolan.

Förtätning och kommunikationer

En möjlighet att öka tryggheten, som kommit upp till diskussion under möten och intervjuer under utvärderingen, är att förtäta områdena med ny bebyggelse på ödsliga platser och stråk. Det kan vara utefter vägen från spårvagnshållplatser, men också på överblivna oplanerade ytor

mellan bostadsområden, stadsdelar och mot trafikleder. Fler ögon överblickar omgivningen och gör den tryggare, samtidigt som fler bostäder tillkommer, och därmed möjligheten att variera upplåtelseformer som är ett annat kommunalt mål. Sådana förändringar kräver långsiktiga och noggranna analyser i samverkan med de boende. De kräver planering både på områdesnivå och kommuncentral nivå. Som vi sett exempel på har man diskuterat sådana lösningar för att öka tryggheten på väg från hållplatserna både i Biskopsgården och Bergsjön, eller på vägen mellan Gårdsten och Angered centrum. Samtidigt som förtätning kan vara ett sätt att öka trygghet kan den emellertid också innebära att av många uppskattade grönområden, platser för sport och lek eller utsikter tas i anspråk. Därför är gemensamma diskussioner och avvägningar mellan olika intressen viktiga och nödvändiga.

Under Storstadssatsningens tid har man inte mer än börjat dessa diskussioner, som man kan se som ett inledande programarbete. Det är nu viktigt att de får fortsätta att utvecklas även efter Storstadssatsningen, som de långsiktiga frågor de är, och avgörande för om stadsdelarna och områdena skall bli stadsmässiga, trygga och tillgängliga.

Också hur kommunikationerna ser ut är avgörande för om ett bostadsområde eller en stadsdel skall integreras i sin omgivning och staden som helhet. Både frågan om bilvägar och allmänna kommunikationer har diskuterats i anslutning till storstadsarbetet. Att tillåta långsam biltrafik på gångvägar kan vara ett sätt att öka tryggheten och det underlättar också för människor med begränsad rörlighet att förflytta sig och göra sina ärenden, speciellt i en stadsdel som Bergsjön med stora höjdskillnader. Att öka trygghet och tillgänglighet genom att tillåta biltrafik på några av gångvägarna innebär inte att bilen skall prioriteras. Man måste köra på de gåendes villkor, på en gårdsgata, ett sätt att skapa liv och rörelse och knyta ihop olika bostadsområden. En sådan koppling kan öppna tryggare vägar på liknande sätt som förtätning av bebyggelsen.

I Bergsjön, Gårdsten och norra Biskopsgården har förbättrade allmänna kommunikationer framstått som ett starkt önskemål. Det har gällt kommunikationer inom stadsdelen mot det egna stadsdelscentrat, som i Bergsjön och Gårdsten, eller förbindelser mot Göteborgs centrum, som i Gårdsten. Men det har också gällt kontakten med andra stadsdelar, som i Bergsjön eller Biskopsgården där man diskuterat behovet av att spårväg eller bilväg fortsätter till Utby respektive till Torslanda eller över Älvsborgsbron.

Förbättrade kommunikationer skulle underlättas av en viss förtätning enligt föregående avsnitt, eftersom passagerarunderlaget då skulle stiga. Kommunikationer är viktiga för tryggheten, men också för tillgänglighet och integration i vid mening – de innebär kontakt med arbetsplatser, skolor och institutioner, med stadsliv och vänner, även utanför den egna stadsdelen. De är i likhet med förtätning ett sätt att

kompensera för brister i den ursprungliga planeringen, där områden och stadsdelar placerades som öar i landskap, ofta vid vägs ände. Att kommunikationerna fortsätter genom området vidare till nästa stadsdel skulle medverka till att andra än de boende passerar och ser området, placera det på kartan som en del av staden.

Också detta kräver en långsiktig planering. Frågor kring kommunikationer har ofta kommit i fokus under Storstadssatsningen, men bara hunnit åtgärdas i något enstaka fall. I Gårdsten har man lyckats få en snabbuss som går direkt in till Göteborgs centrum. I Bergsjön har man, med Biskopsgårdens lokala flexlinje som förebild, utvecklat tankar om en lokal busslinje för att förbättra möjligheterna för de boende att förflytta sig mellan olika områden inom den kuperade stadsdelen.

Också i fråga om kommunikationer bör man se de påbörjade diskussionerna som inledningen till ett viktigt programarbete som bör fortsätta efter Storstadssatsningen.

Bebyggelsemiljöns betydelse för trivsel

Om begreppet trygghet inte är lätt att definiera på grund av sin vida betydelse, blir det till synes enkla begreppet trivsel än mer komplext. Enligt Listerborn (2002) är trivsel för stadsplaneraren ofta en fråga om en miljö där människor gärna vistas utan att känna obehag. Vi har sett att stora insatser gjorts under Storstadssatsningens tid för att öka trygghet och trivsel i bostadsområden och stadsdelar. Vi skall reflektera över vad det betyder för självkänsla, stolthet, identitet, hemhörighet, trygghet och hälsa att bo i ett trevligt, tryggt och välskött område, även om andra levnadsomständigheter är problematiska, som ofta är fallet i Storstadssatsningens utsatta stadsdelar.

Bland de *nationella målen* för Storstadssatsningen finns delmålet att öka utsatta områdets attraktivitet. Det ses som del av ett folkhälsoperspektiv att alla storstädernas stadsdelar bör uppfattas som attraktiva, goda och hälsosamma livsmiljöer av sina invånare. Bland de *kommunala målen* utvecklas ytterligare vad som kan vara attraktivt och gott; staden skall vara en vacker stad som erbjuder en god stadsmiljö för alla invånare. Jämlikhet ska inte bara eftersträvas, mellan befolkningsgrupper, mellan kvinnor och män utan också mellan olika boendemiljöer. En blandning av bostadsformer skall stimuleras för att få en mer blandad befolkningsammansättning. Samtidigt sägs att möjligheter till boendekarriär med ökat kvarboende förutsätts öka både social stabilitet och trygghet (reviderat LUA Dnr 0433/99 s 12).

I Integrationsverkets *Rapport integration* 2002 behandlas faktorerna trygghet och attraktivitet i form av tillgång till offentlig och kommersiell service som viktiga för trivseln. Fastighetsägare diskuterar ofta olika parametrar som påverkar människors val av boende,

främst trygghet och säkerhet, fysiskt attraktiva omgivningar, service i form av mataffär i närområdet, lägenheter med bra kök och god möblerbarhet, charm och närhet till natur, kultur osv.

Boverket betonar vikten av bostadsföretagens medverkan för att lokalt utvecklingsarbete skall lyckas i utsatta områden. Man menar att bostadsbolagen bör lyftas fram som en av storstadspolitikens viktiga aktörer, vilka medvetet bör användas som instrument av kommunerna för att skapa attraktiva bostäder och boendemiljöer. För en social integration i det svenska samhället är den fysiska integrationen i boendet grundläggande (Boverkets seminarium i Göteborg mars 2002).

I det följande har vi kopplat trivsel till identitet och attraktivitet.

Identitet och attraktivitet

För att ett område skall få identitet krävs att de enskilda människorna får uttrycka sig och avsätta spår i den fysiska miljön. Boverket lyfter fram boendets och boendemiljöns betydelse för levnadsvillkor och integration som lika viktig som arbete, språkkunskaper och utbildning. Den som inte kan påverka sitt boende saknar inflytande över sitt liv. Boendet anses utgöra en viktig del av vår identitet. Den som inte blir bemött med respekt eller på ett konkret sätt kan påverka sitt boende förlorar lätt den självkänsla och självrespekt som behövs för att man skall bli delaktig och integrerad i samhället, skriver Boverket, och kritiserar att detta inte explicit behandlas i de olika lokala utvecklingsavtalen (Boverkets synpunkter Dnr 2011-3090/2002).

Det är viktigt att alla miljöer i våra storstadsområden, om än olika till sin utformning, befinner sig på en hög attraktiv nivå. Attraktivitet innebär en förmåga att vara tilldragande. Bostadsområdets förmåga att dra till sig boende kan handla om områdesfaktorer som läge, kommunikationer, goda lägenheter. Mer symboliska värden kan vara svårare att identifiera och mäta, som gemensamma aktiviteter, festivaler, marknader som med tiden skapar ny identitet. Attraktivitet rör både faktorer i form av mätbara kvaliteter och sådana som har att göra med människors uppfattning. Diskussionen om kulturhistoriska värden i miljonprogrammets bebyggelse har bidragit till att uppmärksamma områdenas arkitektoniska kvaliteter, i avsikt att förändra den negativa bilden av förorten som ofta förmedlas. Ett viktigt inslag i projektet *Storstaden som arkitektur och kulturmiljö* var att de boende skulle öka sitt inflytande över miljön för att stärka identifiering och hembygdskänsla. I alla fyra av Storstadssatningens stadsdelar har man betonat att det finns särskilda karakteristiska miljöer, byggnader och kulturhistoriska värden som bidrar till områdenas identitet. I Norra Biskopsgården finns ett delområde ritat av Nils Einar Eriksson, där främst gårdar med vackra murar och reliefer på väggarna framhålls ha kulturhistoriskt värde. I Gårdsten är det främst stråken genom

området och den yttre miljö som passeras som framhålls. Framför allt i Hjällbo och Bergsjön har man medvetet arbetat med att framhäva arkitektoniskt värdefull bebyggelse. Ett loftgångshus i Bergsjön, ritat av Cederlöfs arkitektkontor, har q-märkts, d.v.s. försetts med skyddsbestämmelser i detaljplan för hur exteriören skall bevaras. De karakteristiska fasaderna på punkthusen vid Rymdtorget, ritade av Sven Brolid, har renoverats med sitt ursprungliga utseende i behåll. I Hjällbo har Arne Nygårds bebyggelse inom området Skolspåret uppmärksammas och renoverats genom en varsam ombyggnad. Riksantikvarieämbetet har bidragit till att rusta upp en pergola. Antikvariska myndigheter undersöker förutsättningar för en byggnadsminnesförklaring av området. Två kyrkor har skydd enligt kulturminneslagen 4 kapitlet som kyrkliga kulturminnen, Hjällbokyrkan ritad av arkitekten John Snis och Bergsjöns kyrka ritad av Bo Cederlöf, båda från tidigt 1970-tal. Samtliga objekt aktualiseras för sina tidstypiska egenskaper, men också för sina visuella upplevelsevärden.

En annan aspekt av områdesidentitet framkommer i den enkät som beskrivits tidigare under Bostadsområdenas förändring, där de tillfrågade i våra fyra områden uppges ange sin uppskattning av Göteborgs stad, sin stadsdel respektive sitt bostadsområde. Staden Göteborg och det egna bostadsområdet har som vi såg högre värden av uppskattning än just stadsdelen. Författaren till rapporten pekar på att förhållandet kan ha att göra med att en negativ bild spridits av stadsdelen (*SOM-undersökningen 2003*). Det kan också tolkas som att man identifierar sig med staden, man är göteborgare, samtidigt som man identifierar sig med sin närmiljö, sin gata, sin gård. Den äldsta gruppen var högre tillfredsställd med närområdet, medan den yngre gruppen intog en mer positiv inställning till Göteborg som helhet. Det administrativa begreppet stadsdel har däremot inte samma identitetsgrundande funktion.

Ett uttryck för ett bostadsområdes attraktivitetsnivå kan vara graden av kvarboende, eller dess motsats i form av flyttningsbenägenhet. I Hjällbo ligger den årliga utflyttningen efter 2001 under 10 %. I de andra storstadsområden vi behandlar ligger nivån sedan 2001 på 15 %. Men samtidigt ligger omsättningen i Göteborg som helhet på endast hälften av Hjällbos, dvs. cirka 5 %. Sedan år 2001 uppges i princip alla lägenheter vara uthyrda exempelvis i Hjällbo, vilket också hänger samman med att Göteborg har bostadsbrist. *SOM-undersökningen 2003* visar på en minskad trend till att vilja flytta. Det är ändå 54 % av de boende i Göteborgs storstadsområden som under de senaste 12 månaderna har funderat på att flytta.

Bebyggelsemiljöns betydelse för trivsel är särskilt stor för dem som är hemma mycket, och framför allt för barn och ungdomar. En viktig del av trivsel rör de *trygga och goda uppväxtvillkor* som Folkhälsoinstitutet lyfter fram, dvs. barnens livsvillkor i den fysiska

miljön med sunda och trivsamma bostäder, stimulerande lekplatser och god närhet till naturmark.

Intresset för sambandet mellan hälsa och stadsliv har vuxit de senaste åren. I en medicinsk avhandling beskrivs hur risken att utveckla kranskärslssjukdom är större för människor som bor i utsatta bostadsområden än för andra, även när man justerar siffrorna med hänsyn till utbildning, inkomst och rökning. Författaren säger att hennes undersökning visar att bostadsområdeseffekter påverkar negativt insjuknandet i kranskärslssjukdom, och särskilt gäller detta kvinnor som bor i områden med den lägsta sociala statusen. Hennes slutsats är att hälsobefrämjande åtgärder behöver sättas in även på bostadsområdesnivå (Sundquist 2003).

Så sammantaget: att bo i en attraktiv, varierad och aktiverande omgivning där man kan känna hemhörighet, trygghet och stolthet påverkar viljan till kvarboende, och ger därmed mindre omflyttning, bättre kontinuitet och stabilitet i området. Det förbättrar möjligheten och viljan att ta emot besök och medverkar på så sätt till ett rikare socialt och kulturellt liv. Det ger området ett gott rykte i staden som helhet, vilket kan leda till fler besök utifrån och att nya invånare flyttar in, en väg till integration. Det gör att man känner sig mer ansvarig att vårda sin miljö och kanske delta i förnyelseprocessen. Och slutligen kan det, som vi sett, medverka till bättre hälsa.

Process och implementering

Som vi beskrivit tidigare har det inte varit möjligt att urskilja den isolerade effekten av Storstadssatsningen inom vårt utvärderingsuppdrag, att studera möjligheter och hinder i den fysiska miljön för en utveckling mot satsningens mål. Däremot kan man iakttä förändringar som skett utifrån en brett uttalad politisk vilja att förbättra situationen för “utsatta bostadsområden”, och som genomförts på olika sätt – förutom genom Storstadssatsningen med stöd av tidigare statliga satsningar, med bostadsbolagens uttalade inriktning och satsning på förbättring av trivsel, trygghet och delaktighet, med hjälp av den medfinansiering och andra insatser som sker från bostadsbolagens sida under Storstadssatsningens tid. Vi bedömer att det viktiga är att utvärdera vilka åtgärder som leder i en positiv riktning. Vi har sett resultat i den byggda miljön som inneburit en stor förbättring, särskilt för ett par av bostadsområdena. Och vi har sett aktiviteter och processer som startat eller utvecklats från tidigare verksamheter för att befrämja trygghet, trivsel och delaktighet. Det vi till sist skall fråga oss är på vilket sätt de processer som verkat på ett positivt sätt kan fortsätta efter Storstadssatsningen, vad som bör implementeras och hur implementeringen kan gå till.

Det är desto viktigare eftersom vi sett att det tar tid att komma igång med planering och utförande av uppgifter som har med miljön att göra. Det har varit lättare och gått snabbare att komma igång med miljöförändringar i de stadsdelar som haft tidigare satsningar med "Blomman-pengar" och/eller som varit Nationellt exempel. Det pekar på nödvändigheten av kontinuitet och långsiktighet när det gäller förändring av fastigheter och bebyggelsemiljö. Projektpengar kan komma till godo inom program och planer som kontinuerligt utvecklas, men det är kontinuiteten som är det viktiga.

Det har uttryckts en del tveksamhet till att Storstadssatsningen varit områdesbaserad, framför allt när det gäller arbetsmarknadsfrågorna. Tveksamheten gäller inte för vår del. När det gäller att genomföra förbättringar av den fysiska miljön i en stadsdel så är det adekvat att verksamma i stadsdelar och bostadsområden handlägger, med den kunskap och närhet till boende och bebyggelsemiljö de har. Det ger dessutom möjligheter till de boendes delaktighet i processen, också det ett mål inom Storstadssatsningen. Däremot är det viktigt att utveckla rutiner för samarbete med andra parter kommuncentralt, t.ex. stadsbyggnadskontor, trafikkontor, park- och naturförvaltning, och att det kan ingå i deras uppdrag att delta i sådana processer.

Miljöförbättringar kan vara initierande för demokratiskt deltagande. Att engagera människor kring frågor om bebyggelsemiljön är ett bra sätt att dels ge kunskap om den egna närmiljön, dels ge kunskap om hur samhället fungerar. Genom att skapa engagemang kring boendet och stadsmiljön där förändringar kommer till stånd och syns, förmedlas insikten att det går att påverka. Processer som kanske börjar med ett fåtal engagerade kan sprida sig som ringar på vattnet och motivera allt fler att bli delaktiga i förändringsarbetet. Det kan vara starten för individen till ett demokratiskt deltagande i vidare samhällsfrågor och därmed en del av integrationen. Forskare i Örebro har studerat invandras integration eller exkludering och menar att det är just "stadspolitik" och deltagande i politiskt arbete som är vägen för invandrare att komma in i samhället (Khakee & Johansson 2003). Ett lokalt kontor i stadsdelen/bostadsområdet för information och demokratiskt deltagande är en bra förutsättning; exempel på detta finns i Storstadssatsningen i alla stadsdelarna – Agenda 21-kontoret i Bergsjön, Hälso-disken i Gårdsten, Hjällbo-Forum i Hjällbo och Idépunkten i norra Biskopsgården. Huvuduppgifterna har varit olika på de olika kontoren, från att vara medborgarkontor till att arbeta med stadsbyggnadsfrågor, men den viktiga funktionen hos en lokal, öppen, tillgänglig och bemannad plats är gemensam. Tyvärr har det redan beslutats om att ett av kontoren måste flytta från bostadsområdet till ett mera centralt läge i stadsdelen när Storstadssatsningen tar slut.

De nästa stora frågorna för integrationen är att de studerade stadsdelarna skall integreras i staden i fysisk mening. De ligger mer eller

mindre isolerade från centrum och från omgivande bostadsområden. Det handlar nu om att förtäta med ny bebyggelse, arbete, service och bostäder, i de överblivna och ofta ödsliga och otrygga mellanrummen i område och stadsdel. Det handlar om förbättrade kommunikationer med omvärlden. Det är strukturella brister som följt av planeringen och att utvecklingen inte sedan gått som man tänkte sig från början. Men de går att göra något åt, särskilt idag när det åter behövs nya bostäder. Diskussioner om bebyggelsemiljön som startat under Storstadssatsningens olika aktiviteter har ofta till sist handlat om just detta – att förtätning och framför allt kommunikationer kan ge bidrag till såväl ökad trygghet och trivsel, som tillhörighet till staden och dess funktioner och liv. Det är viktigt att se sådana diskussioner som början till ett programarbete för en förnyelse, ett programarbete som måste tas till vara och implementeras.

Referenser

Allas vårt ansvar, se Justitiedepartementet

Andersson, Roger (2001). ”Skapandet av svenskglea bostadsområden”. I: Magnusson, L. (red.) *Den delade staden*. Umeå, Boréa.

Andersson, Åsa (2003) *Inte samma lika. Identifikationer hos tonårsflickor en multietnisk stadsdel*. Diss Göteborg, Institutionen för Etnologi, Göteborgs universitet,

Andersson, Åsa, Ulf Borelius, Thomas Johansson, Kerstin Lökken, Ove Sernehede och Jenny Stenberg (2004). ”Man måste väl ibland tro att det som görs blir bra också” *Goda projekt och sega strukturer – Rapport i utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg*. Göteborg, Centrum för kulturstudier, Göteborgs universitet.

Angered Bergum Generalplan, (1968) Göteborg, Stadsbyggnadskontoret.

Arkitektur (2002) *Projektplan 020228*. Chalmers tekniska högskola

Arnstberg, Karl-Olov (red) (1999). *Segregationens konsekvenser. Texter från Institutet för urbana studier*. Stockholm, Kulturgeografiska institutionen, Institutet för urbana studier IFUS, Stockholms universitet.

Arnstberg, Karl-Olov och Inger Bergström (2001) *Åtta postulat om planering av staden som livsmiljö*. Formas

Bengtsson, Bo (red)(2002) *Lokalkontroll och kollektivt handlande. En utvärdering av självförvaltning i Bostads AB Poseidon i Göteborg*. Gävle, Institutet för bostadsforskning, Uppsala universitet.

Bergdahl, Eva (2004) *Om funktionsintegrering i detaljplanering*, Diss, Stockholm, Arkitektur, KTH.

Bergsjöns framtid (1999) Analysrapport, remissunderlag. Projektledare Evald Malm.

Birgersson, Tommy (red) (1998) *Brott, bebyggelse och planering*. Boverket.

Blomberg, Ingela, Hedberg, Lotta och Cecilia Jensfelt (2002) *Utvärdering av ytterstadssatsningen 2001-2002*. Stockholm, Integrationsförvaltningen.

Bo Bra i Biskopsgården (2003). *Bo Tryggt i Biskopsgården: Kartläggning och förslag för en tryggare och säkrare boendemiljö*. Göteborg, Bo Bra i Biskopsgården.

Boverket (1990). *Bättre bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. Karlskrona.

Boverkets seminarium i Göteborg mars 2002. *Temaseminarier Boendets, boendemiljöns och bostadsföretagens betydelse ur ett integrationsperspektiv*. Boverket 020528.

Boverkets svar på myndighetsremiss av Lokalt utvecklingsavtal för Göteborg inklusive kommentarer med anledning av den kommande avstämningen år 2002. (2001-11-01.) Dnr 2001-2303/2001.

Boverkets synpunkter inför revideringen av de lokala utvecklingsavtalen mellan Storstadsdelegationen och de sju kommunerna. (2002-10-31) Dnr 2011-3090/2002.

Break. Unga röster om livet i Hjällbo (2004) Hyresgästföreningen och Hjällbo Bostaden.

Brott, bebyggelse och planering, se Birgersson

BRÅ (2000) *Brottsförebyggande arbete i praktiken* Fritzes förlag.

BRÅ (2003) *Brottsförebyggande insatser i utsatta områden. En studie i storstadsarbetet*. Stockholm, Brottsförebyggande rådet.

Bunar, Nihad (2003) *"Det händer saker" – kunskapsutvecklande, utvärderingsmässiga och teoretiska perspektiv på storstadsarbetet i Rågsved och Skärholmen*. Södertörns högskola. Research reports 3.

Cruse Sondén, Gerd (2003) *Så här gör man en trygghetsvandring*. Manual. Göteborg, Tryggare, mänskligare Göteborg.

Dahlberg, Magnus och Evert Vedung (2001) *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund, Studentlitteratur.

Eckerbrant, Eva. *Revidering av lokal åtgärdsplan för Gårdsten*, 2004-04-07, Göteborgs stad, Gunnared.

Edsjö, Elisabeth (1997). *Rapport från Norsborg 2. En berättelse om boinflytande*. SABO.

European Union (1997) *Evaluating EU Expenditure Programmes: A Guide*

Framtidens Hjällbo 1. och 2. (1997). Utredningsrapport, Göteborg.

Frankenberg, Ken, Malmqvist, Inga, och Lennart Widenberg (1980) *Gårdsten – ett bostadsområde sett genom olika glasögon*, BFR R9:1980

FriVan *Fritidsvaneundersökningen*. En totalundersökning om ungdomars fritidsvanor i Göteborgs kommun. www.friVan.goteborg.se

Förvaltnings AB Framtiden, Fastighetsägarna Göteborg, HSB i Göteborg och Riksbyggen Väst (2002). *En bostadsmarknad för alla: Förslag till åtgärder och principlösningar för att stärka Göteborgs bostadsmarknad*. Bilaga till Kommunstyrelsens förslag: ”Förslag till åtgärder för bättre samordning av kommunens insatser på det boendesociala området, uppdrag till fastighetsnämnden”. Förslaget bifallet 030905. Göteborg, Göteborgs Stad, Kommunfullmäktige Handling 2002 nr 134.

Förvaltnings AB Framtiden (2003). *Affärsplan 2004*. Göteborg, Förvaltnings AB Framtiden.

Förvaltnings AB Framtiden (2004). *Kommentarer till den lägesrapport som utvärderarna av storstadsavtalet lämnat hösten 2003*. Göteborg, Förvaltnings AB Framtiden.

Förvaltnings AB Framtidens boendetrivselundersökningar

Gardberg Morner, Claudia (2003) *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier*. Göteborg studies in Sociology No 18, Institutionen för sociologi, Göteborgs universitet.

Gårdsten Storstadssatsning. Informationsblad Storstadssatsningen.

Göteborgsbladet 1999-2004, Göteborgs stadskansli.

Göteborg bygger (1971) Göteborg, Stadsbyggnadskontoret.

Göteborgs Stad, Stadsdelsförvaltningen i Gunnared. *Gårdsten Storstadssatsning, Åtgärdsplaner* 2001, 2002, 2003 och 2004.

Göteborgs Stad, Stadsdelsförvaltningen i Gunnared. *Storstadssatsningen i Gårdsten, Lägesrapporter 2002 och 2003.*

Göteborgs Stad, Stadsdelsförvaltningen i Gunnared, Eva Eckerbrant. *Gårdsten Storstadssatsning, revidering av lokal åtgärdsplan för Gårdsten, 2004-04-07.*

Hall, Thomas (Red.) (1999) *Rekordåren – en epok i svenskt bostadsbyggande.* Karlskrona, Boverket.

Haglund, Bo, (1993), ”Att förebygga ohälsa genom forskarstödda interventioner” ur Holmer och Starrin (red.) s 83ff.

Herlitz, Urban, Johansson, Ingrid och Sören Olsson (1998) *Utvärdering av ”särskilda insatser i invandratäta bostadsområden” (s.k. Blommanpengar) i Göteborgs stad.* Göteborg, Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete resp Kulturgeografiska institutionen.

Holmer, Jan och Bengt Starrin (1993) *Deltagarorienterad forskning.* Lund, Studentlitteratur.

Holmer, Jan (2003) *Självvärdering som stöd för personal- och verksamhetsutveckling. Idéer, exempel, vägledning, forskning.* Göteborg, Skrifter från institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet

Hosseini-Kaladjahi, Hassan (2001) *Tusen röster om Fittja. Integrationsfrågan betraktad utifrån en enkät bland de boende.* Mångkulturellt centrum. Tumba.

Hosseini-Kaladjahi, Hassan (2002) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar. Helhetsutvärderingen av storstadssatsningen i Botkyrka kommun.* Mångkulturellt centrum, 2002:4. Tumba.

Hägglund, Solveig, Ulla Wickström och Lars Gunnarsson (1979). *Att bo i norra Biskopsgården: En beskrivning av ett bostadsområde inom FAST-projektet.* Göteborg, Göteborgs universitet.

Högberg, Anna-Lena och Erik Högberg (2000) *Kunddriven fastighetsförvaltning,* Malmö, Liber.

Integrationsverket (2000:8) *Organisation för demokrati och delaktighet.* Delrapport inom den nationella utvärderingen av Storstadssatsningen.

Integrationsverket (2001:09) *Utvecklingen i storstadssatsningens 24 bostadsområden 1997-2000*. Norrköping.

Integrationsverket (2002:05) *På rätt väg? Nationell slutvärdering av storstadssatsningen*. Norrköping.

Integrationsverket (2003) *Rapport Integration 2002*. Norrköping

Isaksson, Eva (1997). ”Mångkultur & Trångboddhet. Synpunkter på Hjällboanalysen”. I: *Framtidens Hjällbo 2*.

Jivén, Gunila (2003) *Stadens morfologi som kulturarv*. Diss. Göteborg, Stadsbyggnad, Arkitektur, Chalmers tekniska högskola

Johanson, Ingrid (2000). *Utvärdering av nationella exempel i Göteborg. Strategier och utveckling i utsatta bostadsområden i Göteborg 1990-99*. Göteborgs universitet och Handelshögskolan, Kulturgeografiska institutionen Occasional Papers 2000:2.

Johansson, Jenny (2004). *Rekrytering till kriminella gäng*. Göteborg, Polismyndigheten i Västra Götaland.

Juhlin, Annelie (2003) *Ögonblicksbilder. En kvalitativ utvärdering ur brukarperspektivet*. Examensarbete. Göteborg, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.

Justitiedepartementet (1996) Ds 1996:59 *Allas vårt ansvar*

Karlsson, Ove (1999) *Utvärdering – mer än metod. En översikt. Tankar och synsätt i utvärderingsforskning*. Åjour en serie kunskapsöversikter från Svenska kommunförbundet nr 3. Kommentus förlag.

Ketola, Katja (2000) *I mötet mellan projekt och process. Om samverkan och tillit i förnyelse av ett bostadsområde*. Göteborg, Chalmers Arkitektur

Khakee, Abdul och Marcus Johansson (2003) *Staden och invandrarna: Om mångfaldens förutsättningar i Örebro*. Umeå. Partnerskap för multietnisk integration.

Klarqvist, Björn (2003) *Inga enkla grejer. Trygghet och mänsklighet som brottsförebyggande projekt*. Utvärdering. Göteborg, Chalmers.

Klasander, Anna Johanna (2001) *Stads-delar. Förorter som stads-byggnadsfråga*. Göteborg, Chalmers tekniska högskola, Tema Stads-byggnad, Arkitektur.

Klasander, Anna Johanna (2003) *Suburban Navigation - Structural Coherence and Visual Appearance in Urban Design*. Diss, Göteborg, Chalmers Arkitektur.

Kulturminneslagen KML. *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.*

Kuusela, Kirsti (1991). *Att bo i invandrartäta områden: Etnisk bostadssegregation i Göteborg*. Stockholm, Byggnadsforskningsrådet.

Lahti Edmark, Helene (2002) *Förort i fokus – interventioner för miljoner. Nordisk forskning om interventioner i "utsatta" bostadsområden – en kunskapsöversikt*. Stockholm, Integrationsverket, Lunds universitet, Socialhögskolan.

Lieberg, Mats (1992) *Att ta staden i besittning. Om ungas rörelser i offentlig miljö*. Lund, Byggnadsfunktionslära, Arkitektur Lunds universitet.

Lindberg, Göran (1997). "Finns det en roll för allmännyttan?" I: *Bostadspolitik för tjugohundratalet. Återtåg och nya värden*. Turner, Bengt och Evert Vedung, (red.). Gävle Meyers.

Lindvall, Jöran (2001) *Vardagens arkitektur. Vem bestämmer din livsmiljö?* Stockholm, utgiven i samarbete med Arbetsgruppen Färg, form & estetik och Arkitekturmuseet.

Listerborn, Carina (2002) *Trygg stad – Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*. Diss, Göteborg, Chalmers Arkitektur

"Liv och hälsa 2003", en enkätundersökning i Västra Götalandsregionen.

Magnusson, Lena (2001) (red) *Den delade staden. Segregation och etnicitet i stadsbygden*. Umeå, Boréa

Malm, Edvald (1997), i *Framtidens Hjällbo 2*.

Malm, Evald, Malm, Ulf och Helena Gustafsson (2002) *Framtidens trygghetsbok. Om att förebygga brott och öka tryggheten i bostadsområden och stadsdelar i Göteborg*. Göteborg, Förvaltnings AB Framtiden.

Malm, Ulf (2004). *Kriminalitet och trygghet i Biskopsgården: Delrapport 1 – Norra Biskopsgården*, Malm Kommunikation AB.

Malm, Ulf, Malm (1997) ”Kriminalitet och trygghet i Hjällbo”.I: *Framtidens Hjällbo 1*. Kommunikation AB.

Mark, Lennart (1997) ”Åtgärder för utveckling av miljöprogramsområden – exemplet Holma i Malmö”.I: *Framtiden 2*, Göteborg. KERAB.

Malmqvist, Inga (1992) *Vardagsliv i staden, en studie av hus med bostäder och med verksamhet i bottenvåningen*. Diss, Chalmers Arkitektur.

Mattsson, Birgitta och Lena Jarlov (1983) *Jovisst behövs arbetsplatser, men ... Rapport om försök att etablera arbetsplatser i Gårdsten*, BFR T4:1983.

Mattsson, Birgitta, Malmqvist, Inga och Lennart Widenberg (1986) *Arbete och bostad i Gårdsten*, BFR R75:1986.

Mörck, Magnus (1991) *Storstadens livsstilar och boendekarriärer. En etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 9, Göteborg, Göteborgs universitet.

Norén Bretzer, Ylva (2003) *Brottsförebyggande och trygghetsarbete i Göteborg samt en utvärdering av Tryggare och Människligare Göteborg*. Göteborg, CEFOS Göteborgs universitet.

Norén Bretzer, Ylva (2003) *Storstadsundersökningen i Göteborg 2003. Medborgarundersökningen i Bergsjön, Gårdsten, Hjällbo och Norra Biskopsgården*. Göteborg, CEFOS Göteborgs universitet.

Ohlander, Marianne (1997), ”Människor i Hjällbo. Demografisk beskrivning”.I: *Framtiden 1*, Göteborg.

Ohlander, Marianne (2002), *K-märkningen och människorna på Skolspåret – en etnologisk undersökning i Hjällbo*. Göteborg, Centrum för byggnadskultur, länsstyrelsen i Västra Götaland.

Olsson, Sören (1997) ”Framtidsscenario Hjällbo”.I: *Framtiden 2*, Göteborg.

Olsson, Sören, Cruse Sondén, Gerd och Marianne Ohlander (1997). *Det lilla grannskapet. Gårdar, trapphus & socialt liv*. Göteborg, Centrum för Byggnadskultur, Chalmers, Göteborgs universitet.

Olsson, Sören, Marianne Ohlander och Gerd Cruse Sondén (2004). *Lokala torg: Liv, miljö och verksamheter på förortstorg*. Göteborg, Centrum för Byggnadskultur

Olsson, Sören & Anders Thörnqvist (1997) ”Fysisk miljö och service som förutsättning för socialt liv. Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo”, i *Framtiden 1*, Göteborg.

Olsson, Sören, Urban Herlitz och Ingrid Johansson (1999) *Utvärdering av de nationella exemplen i Göteborg*, Göteborg, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Polismyndigheten i Stockholms län: *Bo tryggt 01*, www.polisen.se/stockholm

Ramberg, Jessica (2003) *K-märkningens inverkan på ett område – en miljonprogramsförort i förändring*. Uppsats Teori och Text, Göteborg Chalmers Arkitektur.

Rapport Integration 2002, se Integrationsverket

Regeringen: *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna*, Skrivelse Skr 2003/04:49.

Reviderat Lokalt utvecklingsavtal mellan staten och Göteborgs kommun. Bilaga till regeringsbeslut Ju2003/ /STO. Tjänsteutlåtande 2003-05-16, Göteborgs stadskansli, Pia Borg. (benämnes i texten: Rev. LUA Dnr 0433/99).

Ristilammi, Per-Markku (1994) *Rosengård och den svarta poesin. En studie i modern annorlundahet*. Diss. Lunds universitet, Symposium

Sahlin, Ingrid (2001). *Access to Housing for the Excluded*. National Report from Sweden to the European Observatory on Homelessness 2001-2002. Bryssel: FEANTSA.

SDF Bergsjön (2004) *Bergsjön del av storstad. Reviderad åtgärdsplan, Storstadssatsningen i Bergsjön 2004-04-02*

SDF Biskopsgården (2001). *Storstadssatsningen i norra Biskopsgården 2000-2003* (Åtgärdsplan), Göteborgs stad, Biskopsgården, Storstadssatsningen.

SDF Gunnared. (2004) *Revidering av lokal åtgärdsplan för Gårdsten*, 2004-04-07, Göteborgs stad, Gunnared.

SDF Lärjedalen (2004) *Revidering av lokal åtgärdsplan för Hjällbo*. Göteborgs stad, Lärjedalen.

Selland, Thomas H.(1994) *Examining the Elements of Urban Pride*, Konferenspaper.

Sennett, Richard (1990) *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities*. New York, Knopf, Random house.

SOM-undersökningen 2003, se Norén Bretzer

SOU (2001) *Allmännyttiga bostadsföretag och kommunens boendepanering. Slutbetänkande från Allbokommittén*. Stockholm, SOU 2001:27.

Stadskansliet Göteborg (2001). *Överenskommelse om samverkan mellan Göteborgs stad, Göteborgs universitet samt Chalmers tekniska högskola 010702*.

Stadskansliet Göteborg (2002a). *Avtal mellan Göteborgs kommun, Stadskansliet och Göteborgs universitet, Centrum för kulturstudier 020219*.

Stadskansliet Göteborg (2002b). *Avtal mellan Göteborgs kommun, Stadskansliet och Chalmers tekniska högskola sektionen för Arkitektur*. Stadskansliet 020404.

Stadskansliet Göteborg (2002c). *Revidering av lokalt utvecklingsavtal mellan staten och Göteborgs kommun*. Göteborg, Tjänsteutlåtande 020515.

Stadskansliet Göteborg (2004). *Revidering av lokalt utvecklingsavtal mellan staten och Göteborgs kommun*. Göteborg, Tjänsteutlåtande 040515.

Stenberg, Jenny (2004a). *"Hur får vi hela Göteborg engagerade i detta?" Utvärdering av Storstadssatsningen i Norra Biskopsgården*. Göteborg, Centrum för kulturstudier. Göteborgs universitet.

Stenberg, Jenny (2004b) *Planning in Interplace? On Time, Power and Learning in Local Activities Aiming at Social Inclusion and Sustainable Development*. Göteborg, Chalmers Architecture.

Storstadens arkitektur och kulturmiljö, ett projekt inom storstadspolitiken. Ett uppdrag till Riksantikvarieämbetet aviserat i propositionen Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet, se Sveriges regering

Storstadsdelegationens årsrapporter 2000, 2001, 2002 och 2003

Storstadssatsningen i Hjällbo (2003) *Att välja trygghet – en skrift om Trygghetsgruppens framväxt och betydelse för Hjällbo*. Göteborg.

Storstadssatsningen i Göteborg – lägesrapporter oktober 2001 och 2002. Dnr 0433/99.

Storstadssatsningen i Göteborg – lägesrapport oktober 2003. Tjänsteutlåtande Göteborgs stadskansli gm Pia Borg per 2003-10-14. Dnr 0433/99.

Storstads-SOM, se Norén Bretzer

Sundquist, Kristina (2003) *Individual health, neighbourhood characteristics, and allocation of primary health care resources*. Avhandling Karolinska institutet, Family Medicine, Stockholm.

Sveriges Regering (1997) *Kulturpolitik*. Regeringens proposition 1996/97:3. Stockholm

Sveriges Regering (1998) *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet*. Regeringens proposition 1997/98:165. Stockholm, Sveriges Regering www.storstad.gov.se 010603.

Sveriges Regering (1998) *Svenska miljömål*. Regeringens proposition 1997/98:145. Stockholm

Sveriges Regering (2001). *Lokalt utvecklingsavtal mellan staten och Göteborgs kommun*. Bilaga till regeringsbeslut. Ku 1999/613/sto. Stockholm

Sveriges Regering (2004). *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna*. Skrivelse Skr 2003/04.

Söderqvist, Lisbeth (1999) *Rekordår och miljonprogram. Flerfamiljshus i stor skala. En fallstudiebaserad undersökning av politik, planläggning och estetik*. Diss, Stockholm, Stockholms universitet.

Törnquist, Anders (2001) *Till förortens försvar. Utveckling och organisation i de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen, Eriksbo 1970-1995*. Diss, Göteborg, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Ute i Bergsjön. Inventering av problem och möjligheter (2002). Göteborg, Bostads- och fastighetsrådet i Bergsjön och Agenda 21-kontoret

Vedung, Evert (1991) *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund, Studentlitteratur.

Wetterberg, Ola (Red.) (1999) *Det nya stadslandskapet. Texter om kultur, arkitektur och planering*. Göteborg, Chalmers Arkitektur.

Yin, Robert K (1994). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, Sage Publications Inc.

Yin, Robert K (2000) "Case Study Evaluations: A Decade of Progress?" In: *Evaluation Models: Viewpoints on Educational and Human Services Evaluation*. Stufflebeam, Daniel L. et al., (Eds.). Boston, Kluwer Academic Publishers: 185-93.

Ågren, Gunnar (2002) *Mot en ny folkhälsopolitik*. Statens folkhälsoinstitut.

Öresjö, Eva (1996) *Att vända utvecklingen*. Kommenterad genomgång av aktuell forskning om segregation i boendet. SABO.

Hemsidor:

www.dittnyahageby.nu

www.gardstensbostader.se

www.gardstensprojektet.goteborg.se

www.goteborg.se/framtiden.

[www.goteborg.se/idrotts och föreningsliv/FriVan](http://www.goteborg.se/idrotts_och_foreningsliv/FriVan)

www.goteborg.se/storstadssatsningen

www.vgregion.se/loh2003/ Liv och Hälsa

Fotnoter

- ¹ Statistiken om födelse-land kommer från Integrationsverkets databas STATIV och rör år 2000. Tidpunkten är vald för att ge en beskrivning av området strax innan Storstadsstatsningen startade.
- ² Statistik om hushåll, ålder, flyttmönster och arbetslöshet kommer från kommunens hemsida, se www.goteborg.se/statistik, och gäller år 2000.
- ³ Den historiska informationen i inledningen av detta kapitlet, där ingen referens finns, kommer från Biskopsgårdens hemsida: www.biskopsgarden.goteborg.se.
- ⁴ Informationen om byggnaderna kommer från Riksantikvariatets databas som finns tillgänglig på www.bebyggelseregistret.raa.se.
- ⁵ Framtidenkoncernen använder »nöjd boende-index» (NBI) som ett mätetal i koncernens balanserade styrkort. NBI beskriver hyresgästernas totala upplevda kvalitet i boendet. NBI redovisas i form av betygsindex på en skala från 0 till 100. Värdet över 60 anses vara bra och över 65 mycket bra. Koncernens genomsnittliga NBI låg på ca. 66 år 2003. Åren 1999-2002 låg det stadigt på ca. 67 (Förvaltnings AB Framtiden 2003).

